T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SUMERLİLER'İN DİNİ İNANÇ ve ADETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Özden Gül ÖTKER

Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ

Ankara – 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

…Özden…Gül Ötker'e……ait……Sumerlilerin Dini İnanç ve Adetleri……adlı çalışma, jürimiz tarafından……Eskiçağ Tarihi……Bilim dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)
Başkan
Akademik Unvanı, Adı soyadı
Prof. Dr. Sebahattin Bayram

(İmza)
Üye……
Akademik Unvanı, Adı soyadı (Danışman)
Prof. Dr. İlhami Durmuş

(İmza)
Üye……
Akademik Unvanı, Adı soyadı
Prof. Dr. Salih Çeçen

ÖNSÖZ

Sumerliler yarattıkları büyük medeniyetin kendilerinden sonra gelen topluluklara da ulaşmasına zemin hazırlamışlardır. Çünkü onlar geliştirmiş oldukları yazı ile ölmez bir medeniyetin temsilcileridir.

Pek çok kültürü etkileyen ve günümüzde bile varlığını tek tanrılı dinlerin kitaplarında gösteren Sumerlilerin kültürleri ve onların dini inançlarını araştırmak üzere çalışmalara uzun yıllar önce, 1835'lerde başlayan bu saha çalışmaları, ülkemizde de özellikle yüce önderimiz Atatürk'ün destek ve istekleriyle başlamış ve ilerlemiştir.

Sumerliler ile ilgili kaynaklar çok sayıda olmasına rağmen, dillerinin yaşamıyor olması, yazılarının okunma güçlüğü ve arkeolojik kazılar sonrası elimize geçen tabletlerdeki kırıklıklar onları anlama ve yaşamları ile ilgili yeterince bilgi edinmemize engel olmuştur. Zaman içerisinde Sumeroloji alanındaki çalışmalar ilerlemiş, bu durum onlarla ilgili bazı gerçeklerin daha da iyi anlaşılmasına neden olmuştur.

Sumerlilerin yaşantılarına baktığımızda, dinin oldukça önemli bir yerinin bulunduğunu görmekteyiz. Bunun yanında onların dini telakkileri pek çok toplumu da etkileyecek kadar büyük bir sistemin ürünüdür.

Böylesine büyük ve sadece kendi coğrafyasında sınırlı kalmayıp, pek çok topluluğu da etkileyen bu önemli medeniyetin dini yaşayışları, inanç sistemi, tanrıları, evren ve yaşam hakkındaki görüşleri hakkında bir araştırma yapmak amacıyla "Sumerliler'in Dini İnanç ve Adetleri" konulu bir tez çalışması yapmaya, danışman hocam Sayın Prof. Dr. İlhami Durmuş danışmanlığında karar verdik. Bu konu Eskiçağ tarihinde oldukça önemli bir yere sahipti ve konu ile ilgili spesifik olarak yapılmış yeterli çalışmalar bulunmadığı gibi mevcut kaynakların da pek çoğu yabancı dillerde yazılmıştı.

Bu nedenle ve şartlarla başladığımız tez çalışmamızı üç bölümde ele aldık. Birinci bölümde; Sumer dininin kaynakları, Sumer tanrıları ve onların umumi şekilleri, Sumer din görevlileri, Sumer tapınakları, bu tapınakların fonksiyonlarından bahsettik. İkinci bölümü "Sumerliler'in Dini İnanç ve

Adetleri" başlığı altında değerlendirdik. Bu bölümde onların evrenin ve insanın yaratılışı hakkındaki görüşleri ve bunlarla ilgili bilgilere ulaştığımız destanlarından bahsettik. Cennet ve cehennem inançları, ölüm, ahiret ve günah kavramı hakkındaki görüşlerini ve büyü, kurban ve rüyalar gibi adetleriyle ilgili düşüncelerini ele aldık. Üçüncü ve son bölümümüz de ise, Sumer dininin diğer dinlere etkisinden bahsettik ve bu bölümü Sumerlilerin Mezopotamya, Anadolu ve Yunan dinleri ile günümüz dinlerine etkisini ele aldığımız dört başlık altında değerlendirdik.

Muazzez İlmiye Çığ'ın "Sumerli Ludingirra Geçmişe Dönük Bilimkurgu" adlı eserinde bahsi geçen Ludingirra, yaşantısını öykü şeklinde tabletlere yazmış ve yaşam öyküsünü yazmaktaki amacını da büyük uygarlık olan Sumerlileri unutturmamak ve gelecek kuşaklara aktarmak olduğunu belirtmiştir. "Bizim uygarlığımız belki binlerce yıl sonra yaşayan insanlara da geçecek. Bizim attığımız temeller üzerine yenilerini koyacaklar. Ah! Onlar da bizi hatırlayıp bıraktığımız kültür mirası için teşekkür edebilseler!.." demiştir.

Evet, Ludingirra fikirlerinde çok haklı çıkmıştır. Sumerliler kendi devirlerinde eşsiz bir medeniyet yaratmışlar ve yaratmış oldukları bu medeniyetin çok geniş coğrafyalara yayılmalarını icat ettikleri yazı ile başarmışlardır. Biz de; insanlık tarihinde pek çok yeniliklere imza atmış bu büyük medeniyeti yaratanlara, onun farklı yollarla dünyaya yayılmasına katkıda bulunanlara ve Sumerlilerin günümüzde bilinip anlaşılması için büyük bir özveri, anlayış ve sabırla emek harcayan bu saha bilim adamlarına, arkeologlara, tarihçilere sonsuz şükranlarımızı sunmayı bir borç ve görev biliriz. Böylelikle Ludingirra'nın dileği de yerine gelmiş olacaktır.

Biz de çalışmamızda Sumerliler'in dini inanç ve adetleri ile ilgili detaylı bir araştırma yaparak bu konuda bilgi edinmek ve araştırma yapmak isteyen tarihçilere ve kişilere faydalı olabileceğini düşündüğümüz bir eser ortaya koymaya çalıştık. Dilerim bu konuda amacına ulaşabilecektir.

Bu çalışma esnasında bana her konuda destek veren, çalışmamıza ilk başladığımız zamandan itibaren beni değerli bilgileriyle yönlendiren çok

değerli hocam Sayın Prof. Dr. İlhami DURMUŞ'a, tezimin tamamlanmasında katkıda bulunan Prof. Dr. Sebahattin BAYRAM'a ve desteğini ve özverisini çalışmam boyunca gösteren sevgili eşim Cemil ÖTKER'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Özden Gül ÖTKER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ……i
İÇİNDEKİLER ……iv
GİRİŞ ……1
I. BÖLÜM: SUMER DİNİNİN KAYNAKLARI, SUMER TANRI VE TAPINAKLARI ……..7
1.1. SUMER DİNİNİN KAYNAKLARI ……7
1.2. SUMER TANRILAR ALEMİ ……..8
1.2.1 Umumi Tanrılar……...16
1.2.1.1. An ……16
1.2.1.2. Enlil veya Ellil……..18
1.2.1.3. Enki ……..20
1.2.1.4. Ninhursag……...24
1.2.1.5. Anunnakiler veya İgigiler……..25
1.2.1.6. Ay ve Gün Tanrıları ……..26
1.2.1.7. İnanna ……27
1.2.1.8. Diğerleri ……..29
1.2.2. Mahalli Tanrılar ……...31
1.2.3. Tanrıların Umumi Şekilleri ve Tasavvurları… ……..……34
1.2.4. Sumer Din Görevlileri ……..38
1.2.4.1. Yüksek Rahipler ……...38
1.2.4.2. Sahirler, Kahinler, İlahiciler ……..……..41
1.2.4.3. Maşmaşlar, Kalular, Aşipular ……..…42
1.2.4.4. Barular ……...43
1.2.4.5. Sumer Rahibeleri ……..…43
1.2.5. Sumerlilerde Ferdi İlahlar ……..….44
1.3. SUMER TAPINAKLARI ……..45
1.3.1. Sumer Tapınaklarının Fonksiyonu ……..…..45
1.3.2. Belirlenebilmiş Tapınaklar ……..……...48

II. BÖLÜM: SUMERLİLERİN İNANÇ VE ADETLERİ ……..52
2.1. DİNİ İNANÇLARI ……52
2.1.1. Sumerde Yaradılış İnancı ……...52
2.1.1.1. Kainatın Yaradılış Efsanesi ……..…52
2.1.1.2. İnsanın Yaradılışı ……..57
2.1.2. Sumerlilerde Cennet ve Cehennem İnancı……...61
2.1.3. Sumerlilerde Ölüm İnancı ve Ahiret Telakkisi……..64
2.1.4. Sumerlilerde Günah Telakkisi……73
2.2. DİNİ ADETLER ……...74
2.2.1. Dini Ayinler ……74
2.2.2. Kurban Kesme ve Yiyecek Sunma……80
2.2.3. Fal ve Büyü ……...83
2.3.4. Rüyalar ……84
III. BÖLÜM: SUMER DİNİNİN DİĞER DİNLERE ETKİSİ ……....87
3.1. MEZOPOTAMYA KAVİMLERİNİN DİNLERİNE ETKİSİ ……. 88
3.2. ANADOLU KAVİMLERİNİN DİNLERİNE ETKİSİ ……....92
3.3. YUNAN DİNİNE ETKİSİ ……...97
3.4. GÜNÜMÜZ DİNLERİNE ETKİSİ ……...102
SONUÇ ……..109
KAYNAKÇA ……..…112
SÖZLÜK ……116
ÖZET ……....121
ABSTRACT ……....125

GİRİŞ

Mezopotamya, Eskiçağ tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında kaldığı için "iki nehir arası" anlamına gelen ismin verildiği bu memleket, dört tarafından doğal sınırlarla ayrılmıştır. Bölge; doğuda İran Dağları'nın batı etekleri, kuzeyde Doğu Anadolu Dağları'nın güneyi, güneyde Basra Körfezi, güneybatıda Arabistan Yarımadası, batıda ise Suriye ile çevrilmiştir.[1]

Bölgenin coğrafi konumu Sumerlilerin sosyal ve siyasi yaşantılarının şekillenmesinde büyük ölçüde etkili olmuştur. Şehir ve kasabalarının çoğunu Fırat kıyılarında kurmuşlar ve Fırat'ın taşkınlarından korunmak için bölgeye yerleştikleri günden itibaren setler, bentler ve kanallar yapmak durumunda kalmışlardır. Şehirlerini suni tepeler üzerine kuran Sumerliler memlekette taş bulunmadığından evlerini ve tapınaklarını tuğladan veya kerpiçten yapmışlardır.[2]

Sumerlilerin gerek kendi çağlarındaki gerek daha sonra var olan kültürler üzerindeki etkilerini iki kaynaktan izleyebiliyoruz: Arkeolojik buluntular ve yazılı belgeler. Bu etkiler mimaride, sanatta, teknikte, sosyopolitik kurumlarda, bilimde, edebiyatta ve dinlerde kendini göstermektedir. Mimaride kullandıkları yapı sistemi, tarımdaki faaliyetleri, icat ettikleri yazı, kültürel gelişimleri, şehir idareciliği, kanunları, bilimsel çalışmaları, tıp alanındaki buluşları, edebi eserleri vs. kendilerinden sonra pek çok dünya medeniyetine kaynak olmuş ve temel teşkil etmiştir.[3] Kazılarda çıkarılan tapınakların, sarayların, hatta özel evlerin yapı stili ve tekniği, daha sonraki milletlerin mimarisini şu veya bu şekilde etkilemiştir. Bundan en az beş bin yıl önce Sumerlilerin uyguladıkları kemer kubbe sistemi, sütunlar, yuvarlak pencereler, mozaikler, duvar süsleri Ortadoğu'da olduğu gibi Yunan ve Roma yoluyla batı mimarisine de girmiştir.

---

[1] Günaltay, 1945:3
[2] Günaltay, 1945:3-6
[3] Çığ, 2005:9-12

Kanallar açılması, bataklıkların kurutulması, sulu tarım yapılması, ulaşımın sağlanması, suların önüne set koyarak bir tür baraj uygulaması[4], yolcuların her türlü rahatı bulacağı han ve motellerin yapılması[5] yine Sumerlilerde başlamıştır.

Bugün uygarlığımızın temeli olan tekerlek, bundan en az beş bin yıl önceye ait Ur kral mezarlarında gömülmüş arabalarda ve birçok kabartmada görülmektedir. Sularda taşımacılık yapılan tekneler ve yelkenliler yine onların buluşudur.

Onların uygarlığa en önemli katkıları dillerine göre bir yazı icat etmeleri ve okullar açarak onu istedikleri her konuyu yazacak şekilde geliştirmeleridir. Yazı, başlangıçta taşlar üzerine resim şeklinde yazılmıştır. Daha sonraları bölgede bol miktarda bulunan kil, yazı malzemesi olarak seçilmiştir. Onların yazıları çevre toplulukların yazılarının oluşmasında da etkili olmuştur.

Sumerlilerin bırakmış oldukları en önemli iki mirastan biri, kurmuş oldukları şehir beylikleridir. Bunlar, Hindistan'dan Akdeniz'e kadar olan alandaki ve Ortaçağ Avrupası'ndaki şehir krallıklarının da öncüleri olmuştur. İkinci miras ise yazılı kanunlardır. Sumer kanunlarının daha sonra yazılanlara önderlik ettiği ve kaynak oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Vergi dengesizliğini, kırtasiyeciliği, zorbalığı ve rüşveti önlemek, kadın ve erkeğin eşit işe eşit ücret almasını sağlamak amacıyla ilk reform yapan yine Sumerliler olmuştur.[6]

Bunların yanında bilimde de büyük gelişmelere temel atmışlardır. Onlar gökyüzünü incelemişler, ayın hareketine göre seneyi otuzar günlük 12 aya bölmüşlerdir. Güneş sistemine göre de artan 10 günleri toplayarak üç yılda bir seneyi 13 ay yapmışlardır. Ayları haftalara bölerek hafta içinde bir günü dinlenmeye ayırmışlardır. Aya göre düzenlenmiş takvimin kullanımı Araplarda halen devam etmektedir. Burçları Sumerliler saptamışlardır. Dünyadaki bütün

[4] Kramer, 1990:148
[5] Kramer, 1990:225
[6] Kramer, 1990:317-322

olayların gökyüzünde yazılı olduğuna inanan Sumerliler, onu incelerken astronomi ve astrolojinin temelini kurmuşlardır.

Matematikte onlu ve altılı sistemi kullanmışlardır. Bugün altılı sistem saat, dakika ve daire ölçümünde kullanılmaktadır. Okullarındaki matematik öğretiminde çarpım tabloları ve çeşitli problemlerin çözümü yer almıştır. Yunanlı Pisagor'a mal edilen Pisagor Teoremi de tablet üzerine çizilmiş olarak bulunmuştur. Cebirin kökeni de Sumerlilere dayanmaktadır.

Tıbbın başlangıcı da Sumerliler dönemine dayanmaktadır. Hastalıkları ve tedavi edecek ilaçları incelemişler, çeşitli ilaç reçeteleri yazmışlardır. Hastaları iyi etmek için yalnız ilaca değil sihire de başvurmuşlardır.[7]

Sumerlilerin dünya görüşleri hakkındaki bilgilere ulaştığımız yazılı belgeler arasında, destanlarının önemi oldukça büyüktür. Özellikle Nippur'da yapılan kazılar sonunda ele geçen destanları, Sumerlilerin dini inançlarını, kainatı ve tabiatı görüş tarzlarını, binlerce sene evvelki görüş ve düşünüşlerini, sosyal hayatlarını, hatta adli ve hukuki görüşlerini göstermesi nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir.[8]

Sumerlilerin bu coğrafyaya gelmelerinden çok sonra Sami asıllı kavimler Mezopotamya'ya gelmişler ve onlar burada yüksek seviyede buldukları kültürün etkisinde kalmışlardır. Onların buraya genellikle doğudan geldikleri düşünülür.[9] Tanınmış Sumerolog S. N. Kramer, Sumerlilerin M.Ö. dördüncü binin ikinci yarısında gelmiş olduklarını belirtmektedir.[10] Sahip oldukları yüksek medeniyeti ve kullanmış oldukları yazı ile birlikte yüksek sanat anlayışlarını bu bölgeye de mal etmişlerdir.[11]

Sumerlilerin dini inançlarından bahsetmeden önce dünya tarihinde dinlerin gelişim süreçlerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Dinin ne zaman başladığını, kutsal kitapların dışında ortaya koyacak bir belge yoktur ve ilmi yollarla da bunu bilebilmek mümkün değildir. Bilinen; nerede insan

---

[7] Sumerlilerde tıp, astronomi ve matematik hakkında daha geniş bilgi için:Sayılı, 1991
[8] Günaltay, 1945:12
[9] Günaltay, s:85
[10] Bilgiç, 1982:86
[11] Bilgiç, 1982:84

varsa orada dinin olduğudur. Tarih boyunca ve insanların en eski kültürlerinin karanlık zaman dilimlerinde bile din, insan hayatının her alanına yayılmış ve onun ayrılmaz bir parçası olmuştur.[12]

Mezopotamya'da da din, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi, hayal gücünün bir ürünü olarak, doğaüstü güçlerin yorumlanmasıdır. İnsanların düş gücü bitmez tükenmezdi ve bu durum evrende sonsuz sayıda soruların oluşmasına yol açmıştır. Kendimize bu konuyu araştırırken sınırlar koymuş olsak bile yine de bu sorulara tam bir açıklama getirmemiz mümkün olmayacaktır.[13]

Dinin kaynağı meselesi uzun zaman bilim adamlarını meşgul etmiştir ve bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Zamanla ilahi varlıklara tapınma, büyü ve kurban dini inanışlara temel olmuştur. İnsan, ilmi teknolojinin yokluğunda tabiat güçlerini kontrol altına alıp ondan faydalanmayı ummuştur. Tabiat olaylarının insanlara verdiği korku, dini inanışlara temel teşkil etmiştir. Naturizm denilen bu görüşe göre fiziki çevrede rastlanan kuvvet ve varlıklar kişiselleştirilmiş ve tanrısallaştırılmıştır. İlk insan için tabiat büyük bir korku ve hayret sebebi, eşsiz bir mucizedir. İnsanoğlu her zaman, ihtiyaçları için kendisini aşan bir kudrete yönelmiştir.[14] İşte Sumerliler de politeist (çok tanrılı) dini inançlarını Naturizm denilen bu dini görüşe dayandırmışlardır.

İlkel insan doğa olayları karşısında kendisini güçsüz hissediyor; bu zayıflık ona, kendi kavrayışının dışında farklı güçlerin doğa olaylarını yönettiğine inandırıyordu. Bunun sonucu ortaya çıkan dinsel düşünceler bu güçsüzlük duygusundan ileri geliyordu.[15]

İnsan kavrayamadığı doğa olaylarını doğa üstü bir takım güçlere mal etmiş, iyi ve kötü güçlere, ruhlara ve şeytanlara inanmıştır. Doğa olaylarının gerçek özelliklerini kavrayamayışı bu tür inançlarının temelini oluşturmuş; bu

[12] Tümer, 1997
[13] Bottero, 2001:43
[14] Tümer, 1997
[15] Tanilli, 1989

görünmez doğa üstü varlıklar da büyücülüğü beraberinde getirmiştir.[16] Biz de Sumerlilerin büyü, fal, kehanet gibi olaylara çok sık başvurduklarını biliyoruz.

Dinin genel gelişim seyrine baktığımızda; yazılı tarihin başlamasından çok önceleri, doğuda batıdan daha ileri bir halde bulunduğunu görürüz. Henüz anlaşılamayan sebepler yüzünden doğulular, dini bir deha sahibi olarak göze çarparlar.[17] Özellikle Mezopotamya, Sumerlilerin temelini teşkil ettiği ve oradan tüm dünyaya yayılan dini inançlar silsilesine merkez olmuştur.

Sumerliler, günümüzden uzun yıllar önce M.Ö. üçüncü bin yılda, günümüz dünyası üzerinde özellikle de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet aracılığıyla silinmez izler bırakan dinsel fikirler ve ruhsal kavramlar geliştirmişlerdir. Entellektüel düzeyde Sumer düşünürleri ve bilginlerinin evrenin işleyişi ve düzeni ile ilgili düşünceleri, Eskiçağ'da, Yakındoğu'nun büyük bölümünü de etkileyecek olan yüksek bir inanç olarak yerleşmiştir.[18]

Sumerlilerin dini, politeizm (çok tanrılılık) esasına dayanır. Sayıları yüzleri aşan taptıkları tanrıları, yaratmış oldukları panteonda[19] bir düzene ve sıraya koymuşlar; görevleri, fonksiyonları, temsil ettikleri yerler ve şahısları itibariyle onları derecelendirmişlerdir. Sahip oldukları bu tanrılar sisteminin en belirgin özelliği anthropomorphism'dir. Bu, tanrıların insan biçiminde tasavvur ve tasvir edilmesidir. Sumerlilerin tanrılar alemi telakkilerinde ikinci önemli husus, mahalli tanrıların zamanla bütün memleket ve kainat tanrıları şekline dönüşmesidir. Üçüncü husus da birbirinden bağımsız gibi görünen büyüklü küçüklü, değişik fonksiyonlu ve başka başka yerlere bağlı görülen tanrıların bir sistem içerisine yerleştirilmeleri ve birleştirilmeleridir. Yani bir tanrılar topluluğunun –panteonun- yaratılmış olmasıdır.[20]

Ön Asya Medeniyeti'nin yaratıcı ve itici kudreti olan Sumerliler, sahip oldukları bu büyük değerleri kendilerinden sonra gelen toplumlara da

[16] Tanilli, 1989,
[17] Doğrul, 1997:44
[18] Kramer, 1990:152
[19] Panteon: Tanrılar topluluğu
[20] Bilgiç, 1982:115

geçirmişlerdir.[21] Kavim ve küçük şehir devletleri halinde yaşayan Sumerlilerin sahip oldukları kuvvetli kültür, Sumerliliğin izleri, M.Ö. takriben 1900-1800'lerde kendilerinin siyasi olarak ortadan kalkmalarından sonra, bütün Mezopotamya, Suriye-Filistin ve dolayısıyla bütün dünyaya yayılmış ve bugünlere kadar ulaşmıştır diyebiliriz.[22]

[21] Bilgiç, 1982:81
[22] Bilgiç, 1982:82

I. BÖLÜM

SUMER DİNİNİN KAYNAKLARI, SUMER TANRI VE TAPINAKLARI

1.1. SUMER DİNİNİN KAYNAKLARI

Sumerlilerin dini inanışları ile ilgili bilgileri Mezopotamya'da keşfolunan tablet ve kitabelerde bulmaktayız. Evrenin ve Sumerlilerin varlıklarının kaynağına, dünya, toplum ve ahlak düzeni hakkındaki düşüncelerine günümüze kadar ulaşmış olan destanlardan ve ayin ve ibadetleriyle ilgili tasvirlerden ulaşabilmekteyiz.[1]

Sumer dinine genel olarak baktığımızda ilk dikkatimizi çeken unsur, çok tanrılı bir dini inanca sahip olmalarıdır. Dünyada, evrende ve doğada görülen ve hissedilen her nesnenin bir tanrısı vardı.[2] Eski metinlerden anlaşıldığına göre Sumerliler daha milattan önceki dördüncü binde tutemizm, animanizm gibi iptidai dini inanışları benimsememiş, tabiat kuvvetlerinin belirlediği naturizm inancına yükselmişlerdi. Eski Yunanlılardan uzun zaman önce onların dini seviyelerine yükselmiş olan Sumerliler, ahlaki ciddiyetleri ve faziletleri itibariyle onları geride bırakmışlardır.[3]

Sumerliler, dini düşüncelerinde hayale yer vermezler. Olumlu düşünürler ve yaşama dair görüşleri gibi dini inançlarını da somut olaylara dayandırırlar. Sumerlilere göre saadet de felaket de dünyevidir. Bu dünyadaki davranışlarına karşılık öteki dünyadaki mükafat ve ceza ile ilgilenmemişlerdir. İbadetleri, ayinleri, duaları sadece dünyevi hayatla alakadardır. Sumerlilere göre ibadet, almak için vermektir. Tanrılardan beklenilen de, kendilerine verilen kurban ve adaklara karşılık vermesinden başka birşey değildir. Yapılan ibadetlere, sunulan kurbanlara karşılık tanrılardan istenen şey

[1] Günaltay, 1945:109
[2] Çığ, 2005:13
[3] Günaltay, 1945:110

hastalanmamak, parasız kalmamak ve çok yaşamak gibi bu dünyaya ait şeylerdir.

Sumer dininin diğer bir ayırıcı özelliği de fanilerle ebediler arasında aşılmaz bir set kabul etmiş olmasıdır. Ölmeyenler ebedi tanrılar, ölenler de fani mahluklardır. Halk için ebedileşmek, diğer bir ifadeyle ilahlaşmak imkansızdır. Mısır'da ise durum bundan farklıydı. Orada fani olan firavunlar ölümsüzlük ve ilahlık davasına kalkmışlardır.[4]

Sumerlilerin tarihine baktığımızda başlangıcından sonuna kadar bu insanların bütün yaşantılarını dine adadıklarını görmekteyiz. Dev tapınaklar, sayısız dini kitabeler ve her kutsal binanın duvar kalıntıları arasında bulunan adak sunma tasvirleri bu fikri doğrulamaktadır.[5]

1.2. SUMER TANRILAR ALEMİ

Belirttiğimiz gibi Sumerliler çok tanrılı bir dini inanç sistemine sahiptiler. Sumer-Babil panteonuna mensup tanrıların sayısının dört bine yakın olduğu tahmin edilmektedir. Bu tanrıların pek çoğu da sadece isimleriyle kalmış görev ve fonksiyonları dahi tespit edilememiştir.[6]

Özellikle destansı hikayelerinden Sumer dininin ne gibi etkenlerle oluştuğunu anlayabilmekteyiz. Sumer medeniyeti ilerledikçe Sumer dini de genişlemiş, dallanmış, neticede bir sürü tanrı ve tanrıçaları ihtiva eden zengin bir panteon oluşmuştur.[7] Hatta bazı kaynaklardan Sumer ilahlarına ait bir listenin beş binden fazla isim içerdiği de anlaşılmaktadır.[8] Bu tanrılarının hepsi de bir sistem içerisinde yer almaktaydı.[9]

Peki bu ilahi panteon nasıl işliyordu? Öncelikle bu ilahların hepsinin aynı önem derecesinde olmadığını görmekteyiz. Güneşten ya da gökyüzünden sorumlu olan tanrının kazma ya da tuğla kalıbından sorumlu olan tanrı ile

---

[4] Günaltay, 1945:110
[5] Schmökel, 1923:198
[6] Tosun, 1960:263
[7] Günaltay, 1945:113
[8] Gladstone, 1955:35
[9] Landsberger, Sumerliler, 1943:89

aynı derecede görülmemesi de olağandır. Bu topluluktaki en önemli gruplar "yazgıları belirleyen" yedi tanrı ile "büyük tanrılar" olarak bilinen elli tanrıdan oluşuyordu. Fakat Sumerli teologlarca panteon içinde yapılan daha önemli bir sınıflama, yaratıcı ilahlarla yaratıcı olmayan ilahlar arasındaki ayırımdır. Bu görüşe göre evreni oluşturan temel öğeler gök, yer, deniz ve havaydı. Bütün diğer öğeler ancak bunlardan birinin içinde var olabilirdi. Dolayısıyla, gök, yer, deniz ve havanın denetimini ellerinde bulunduran ilahların yaratıcı ilahlar olduğu ve bütün öteki kozmik varlıkları, hazırladıkları plan uyarınca bu dört ilahtan birinin yarattığı çıkarımını yapmak mantıklı görünüyordu.[10]

İdeolojiyi yansıtan anlatılarda, evrenin sorumluluğunu paylaşan, işbirliği içindeki üç tanrıdan şöyle bahsedilmektedir;

"Anu, Enlil ve Ea, büyük tanrılar,

Gökyüzünü ve yeryüzünü planladılar..."[11]

Tanrı bir insan şeklinde tasavvur ediliyordu. Anu (yani gök) erkek ve Ki (yani yer) dişiydi. Onların birleşmesinden hava tanrısı Enlil doğuyor. Hava tanrısı Enlil yeri gökten ayırıyor. Baba Anu göğü alıp götürüyor, Enlil de annesi olan yeryüzünü alıyor. Enlil'in annesi ile birlikte yeri alması sonucunda evreni düzenleme sahnesi başlıyor. İnsanların, hayvanların ve bitkilerin yaratılması ve uygarlığın kurulması ile ay, güneş, gezegenler gibi göğün ışıklı cisimlerinin niteliği ve asılları hakkında doğrudan doğruya bir açıklama yapılmamıştır. Fakat yazılı kaynaklardaki Nanna ve Sin şeklinde iki isimli olan ay tanrısı, hava tanrısı olan Enlil'in çocuğu olarak gösterilmiştir. Metinlerde güneş tanrısı Utu'nun ve İnanna'nın ay tanrısının çocukları olarak gösterilmesi, ayın atmosferden meydana geldikten sonra bu iki ışıklı varlığın da aydan yaratıldıklarını ifade ediyor olabilir.[12] Evrenin oluşumuna ve tanrıların nereden ve ne şekilde oluştuğuna dair böyle bir yorum getirmişlerdir.

[10] Kramer, 2002:153 vd.
[11] Bottero, 2003
[12] Kramer, 1990:69

Sumer ilahiyatçıları Sumer panteonunu sistematik bir şekle sokmuş, ayin ve bayramlarda okunacak duaları tespit etmişlerdir. Bu sistem çok uzun yıllar kabul görmüştür. Sumer panteonunun en eski üçlüsünü cennet veya gökyüzü tanrısı An, yeryüzü veya fırtına tanrısı Enlil ve Ea ile bir tutulan su tanrısı Enki oluşturmaktadır.

Tanrı sayıları zaman içerisinde azalmış bazı sadeleştirmeler ve yeniden düzenlemeler yapılmıştır.[13] Bununla birlikte değişen tanrılarının yerine de çoğunlukla bir yenisini eklemişlerdir.

Sumer tanrılarının hepsi semavi varlıklardır. Bunun içindir ki Sumerlilerce tanrı fikrini ifade eden sembol, ideogram yıldız idi. Sumer dilinde yıldızların asıl manası semavi demekti [14].

Başlangıçta her Sumer kenti bir doğa gücünü simgeleyen bir tanrının koruyuculuğuna verilmiştir. Ancak tufandan sonra tanrılar insanlaşırlar.[15]

Sumerliler tanrılarını insan gibi tasavvur etmişler, insanlardaki bütün faziletlerin, bütün ihtirasların ilahlarda da mevcut olduğunu kabul etmişlerdir. Sumerlilerin inançlarına göre ilahların yaşayışı da tıpkı insanlar gibiydi. Tıpkı insanlar gibi tanrılar da planlar yapıp uyguluyor, yiyip içiyor, evlenip çocuk sahibi oluyor, geniş aileler geçindiriyor ve insani tutku ve zaaflara yakalanıyordu. Genellikle doğruluğu ve adaleti yalana ve zulme tercih ediyorlardı. Ancak eylemlerindeki itici gücün ne olduğunu anlamakta insanlar zorlanıyordu.[16]

İlahlar ölmemek, ebedi, rahman ve rahim olmakla insanların seviyesinden yükseliyorlardı. Onlar zavallı insanları cezalandırdıkları zaman bile lütüfkar ve rahim olarak kabul ediliyordu.

Her tanrı bir evde, tapınakta yaşardı ve insan ruhunun bedeninin içinde olduğu gibi, tanrı da heykelinin içindeydi. İnsan ruhunun düşlerle bedeninden ayrılması gibi tanrının ruhu da ara sıra heykelinden ayrılabilirdi. Bu gibi

---

[13] Koçak, 2001:88
[14] Günaltay,1945:113
[15] Tok, 2001:81
[16] Kramer, 2002:158

durumlarda, gerektiğinde tanrının heykeline geri dönmesi için onu çağırmanın yolları vardı. Tanrı kendisine sorulan soruları işaretlerle ve belirtilerle yanıtlardı. Kuşların uçuşu ya da kurban edilmiş bir koyunun karaciğerinin biçimi, uzmanlarına tanrının ne demek istediğini anlatabilirdi. Tanrının her gün beslenmesi, eğlendirilmesi ve övülmesi gerekliydi. [17]

Tanrıları yalnız tapınakta bir yer işgal etmezler, aynı zamanda insanların hayatlarına hakim ve müdahildirler. Tanrılar her şeyi görür, adaleti korur, savaşanlara vs. yardım ederler.[18] Sumerli düşünürler bazı pratik sorunlarla pek uğraşmamışlardır. Tanrılarının tapınaklara ve kutsal mekanlara nasıl ulaştıkları, yiyip içme gibi insani etkinlikleri gerçekte nasıl yerine getirdikleri konusunda bilgimiz yoktur. Esasında onlar tanrılarının günlük hayatlarını nasıl geçirdikleriyle pek ilgilenmemişlerdir. Bir yerden bir yere nasıl yolculuk ettikleri açık olmamakla beraber elimizdeki verilerden ay tanrısının bir kayıkla, güneş tanrısının iki tekerlekli bir arabayla veya yaya olarak, fırtına tanrısının ise bulutlarla yolculuk ettiği sonucuna varırız. Kayıklar sık kullanılan araçlardı.[19]

Rahipler tanrıların muhtemelen yalnızca heykellerini görüyor, bunlara kuşkusuz büyük bir özenle göz kulak oluyordu. Ama taştan, tahtadan ve metalden yapılmış nesnelerin nasıl kemik, kas ve yaşam soluğuna sahip olarak kabul edildikleri sorusu Sumerli düşünürlerin aklına gelmemişti. Tanrıların ölümsüz olduklarına inanılıyor, yine de beslenmesi gerektiği düşünülüyordu. Ölümcül bir biçimde hastalanabiliyorlar, dövüşüyorlar, yaralıyorlar ve öldürüyorlardı. Belki kendileri de yaralanıp ölüyorlardı.[20] Bu çelişki gibi görünen durum Sumerlileri pek rahatsız etmemiş olacak ki bu konunun üzerinde pek durmamışlardır.

Sumer ilahları hep hayır ilahlarıdır; şer -kötü olan- ilah yoktur. Alemdeki kötülüklerin sorumlusu olarak ilahları değil, kötü ve haktan sapmış, günahkar

[17] Mc. Neil, William H., 1985:25
[18] Lansberger, 1945:140
[19] Kramer, 2002:158
[20] Kramer, 2002:158,159

ruhları sorumlu tutarlar. Kötülüklere sebep olan kötü ruhlarla mücadele için sihir ve büyü gibi yolları takip etmişlerdir.

İyi ahlak tanrılar tarafından hep üstün tutulmuştur. Sumerin büyük tanrıları için yazılan ilahilerde iyiliği, doğruluğu, haktanırlığı sevdiklerinden söz edilmiştir. Ahlakı ve adaleti koruyan tanrılar vardır. Bunların başında da güneş tanrısı gelir. Bir atasözünde "Doğruluğun gemisi rüzgarda gider, güneş tanrısı ona bir liman arar. Fenalığın gemisi de rüzgarda gider, güneş tanrısı onu kumlara sürükler" deniyor. Başka bir atasözünde de "Adalet ile kim boy ölçüşebilir, adalet can bağışlar" denilmiştir. Güneş tanrısı aynı zamanda yeraltına gidenleri de yargılamaktadır.[21]

Sumerlilerin belli başlı ilahlarının yanı sıra ikinci derecede sayılabilecek birtakım tanrıları daha vardı. Bunların bazıları adına özel manastırlar inşa edilmiş, diğer bir kısmına da asıl ilahlara ait tapınaklarda yer verilmiştir. Bu ikinci gurupta yer alan tanrıların adları, genellikle " sahibe, hakime" anlamını ifade eden "Nin" kelimesinin başka bir kelime ile birleşmesinden oluşmuştur. Bunların da çoğu asıl tanrıların veya maiyetlerinin çocuklarıdır.

Sumerlilerin inançlarınca hükümdarlar gibi tanrıların da emirlerini yerine getirmek, evlerini korumak, ziyaretçilerini haber vermek, efsanevi hayvanlarını otlatmak ve onlara bakmak, tarlalarını sürmek, yemeklerini yerken müzikle onları eğlendirmekle görevli bir çok yardımcı ve hizmetkarları bulunuyordu.

Sumer medeniyetleri ilerledikçe tanrılarının sayısı da artmış ve ilahlar daha şekillenmiş, belirgin simalar haline gelmiştir. Sumer tanrılarından kimi göklere, kimi yerlere, kimi havalara hakimdir. Kimi de insanların çeşitli faaliyetlerini kontrol etmektedir. Nebatlara bolluk veren, hayvanların üremesini artıran, insanlara hayat nefesini üfüren, krallara saltanatı ve kudreti ihsan eden, sanatkarlara -bilhassa demircilere- yetenek veren, doğru ile yanlışı ayırt ettiren, hukuk ve adalet işleriyle ilgilenen hep ayrı ayrı tanrılardır.

[21] Çığ, Sumerlilerde Adalet ve Ahlak Kavramı, 1995:46

Sumer ilahları iki sınıftır. Birinci sınıf ilahlar bütün Sumerlilerce hürmet edilen ve yetkileri bütün Sumerlileri kapsayan büyük tanrılardır. İkinci sınıf ilahlar ise şehirlerin her birinin özel ilahları ile kişileri himaye eden tanrılar gibi kudret yetkileri sınırlı olan hususi tanrılardır. Bunları ferdi tanrılar olarak kabul etmekteyiz.

Umumi ilahlardan bazıları sonradan, belirli bir sitenin mahalli ve hami tanrısı olarak kabul edilerek hususileştirilmişlerdir. Fakat sonradan özelleştirilen bu tanrılar, genel ilahlık vasıflarının bir kısmını da korumuşlardır.[22]

Sumer tanrıları bütün hayata hükmeden büyük kudretlerdir. Bunlar yıldızlarda ve göklerde yaşamakla beraber yeryüzünde de makamları vardı. Burada da yaşar ve faaliyetlerde bulunurlardı. Örneğin İnanna (İştar), Venüs yıldızı ile bir kabul edilmiştir. Bundan dolayı da Gudea zamanında bu tanrıçanın önüne dikilen bir çubuğun üzerine ışık saçan çemberle etrafı çevrilmiş bir yıldız konulmuştur. Tanrıların yıldızlarla birleştirilmeleri dinsel inanışın sonradan ortaya çıkmış bir eseridir. Yıldızlarla tanrılar arasındaki bu ilişkilendirme fikrinin Akatlar devrinde daha da kuvvetlendiğini görmekteyiz. İşte bu fikirler astrolojinin gelişme aşamalarına kaynak teşkil etmiştir. [23]

Tanrısallığı betimlemekte kullanılan işaret aynı zamanda bir yıldızı da betimlemekte kullanılır. Bu işaret yukarıda olanı, yüksekte olanı ve somut olarak evrenin üst bölümünü gösterir. Demek ki tanrıların yeri bu dünyanın üstünde olarak hayal edilmiştir.[24]

Tanrılar insanlardan her anlamda üstün ve güçlü tutulmuştur. Bu özellikleri nedeniyle tanrılar sonsuz yaşamlarında insanların sefalet ve mutsuzluklarından uzaktırlar. Theodike diye adlandırılan kötülük sorunu ile ilgili bir denemenin bir bölümünde, tanrılarla insanlar arasındaki fark şöyle ifade edilmektedir;

---

[22] Günaltay, 1945:114
[23] Günaltay, 1945:125
[24] Bottero, 2003:236

Tanrıların düşünceleri bizden gökyüzünün en gizli yanı kadar uzaktır;

Bu düşüncelere nüfuz etmek bizim için olanaksızdır;

Hiç kimse onları anlayamaz.

Başka bir metinde;

Tanrılar insanı yarattıklarında,

Onlara ölümü verdiler;

Ancak sınırsız yaşamı kendileri için ayırdılar! denilmektedir.

İnançlarına göre bütün insanlar tanrıların hizmetkarlarıydılar. Tanrılar da onların hizmet ve çalışmalarına karşılık beslenme ve giyinip kuşanma gibi ihtiyaçlarını temin ediyorlar, muhtaç oldukları adaleti sağlıyorlar, onları kendilerine düşman olan insanlara veya ejderlere karşı koruyorlardı. Ayrıca insanları kendi bayramlarına, merasimlerine davet ediyorlar; böylece onların bu eğlencelerden hak ve paylarını almalarına yardımcı oluyor, onların sundukları kurbanlardan hoşnutluk gösteriyorlardı.[25]

Tanrılar hükümdarlardan daha akıllıydılar. Yaşamları da daha dingin ve mutluydu. Sumerliler mutlak üstünlüğü sadece tanrılarına mal etmek istemişler ve onların sonsuz yaşama sahip olduklarına inanmışlardır.[26]

Tanrıların ya da tanrıçaların her biri Gök tanrısı An'ın yönettiği siyasal toplum içinde yerlerini alırlar. Her yıl yeni yılın kutlandığı günde, büyük tanrılar ve tanrıçalar o yıl ne olacağını kararlaştırmak için toplanırlardı. Bu mecliste bazen tanrılardan bazılarının istemediği kararlar da alınabilirdi. Her tanrı, tanrılar topluluğunun sistemine boyun eğmek zorundadır ve o yılın kaderi kararlaştırıldıktan sonra onu hiç biri değiştiremezdi.[27]

Metinlerde tanrısal düzeni sağlayan, tanrısal bir gücü temsilen kullanılan "**me"** kelimesi bulunmaktadır. Buna ait bir metinde "me"nin yüze yakın

[25] Bilgiç, 1982:93
[26] Bottero, 2003:236
[27] Mc. Neil, William H., 1985:25

açıklaması yapılmıştır. Sumer filozoflarına göre “me”, yaradılıştan bu yana evreni idare eden kanun ve kurallar olarak tanımlanabilir.[28] Bunların altmış kadarı okunabiliyor. Bunlar birbirinin karşıtı olan terimler. Örneğin beylik, tanrılık, yüceltilmişlik, ebedi taç, krallık tahtı, yer altı dünyasına iniş, yer altı dünyasından çıkış, cinsel doyum, fahişelik, kanun, suçlama, namusluluk, düşmanlık ve yalan gibi...[29]

Yazılı belgelerin özellikle mitlerin[30] pek çoğunda dikkatimizi çeken şey, tanrılar arasındaki sürekli çekişmelerdir. Tufan’da Ea’nın Enlil’le tartışması, Ea’nın Aguşaya ilahesi Şaltu ve İştar ile tartışması ve daha pek çok örneğine rastlanılır.[31]

Sosyal adalet tanrıçası diyebileceğimiz bir tanrıça vardır. Karısına eziyet eden kocaları, anasına eziyet eden çocukları, çocuğuna eziyet eden anneleri yargılayıp cezalandırmaktaydı.[32]

Sumerlilerin din sistemi, bir çeşit kendini onaylayan bir sistemdi. Şöyle ki; olabilecek her şey için elde hazır bir açıklama mevcuttu. Özellikle gaipten haber alan rahiplerin anladığı ve söylediği belirtiler ile işaretlerin haber verdiği yıkım gerçekleşmemişse, rahiplerin aldıkları önlemlerin etkili olduğunu söylüyorlardı. Eğer daha önce duyurulmayan bir yıkım gerçekleşmişse, bu sefer de tanrının halkı uyarmak istediği şekilde yorumlanıyordu. Her durum için uygun bir açıklamaları vardı.[33]

---

[28] Kramer, 1990:81
[29] Çığ, 1995:46
[30] Mit:Bakınız sözlük
[31] Kramer,2000:270 vd
[32] Çığ, 2001:18
[33] Mc. Neil, William H., 1985:25

1.2.1. UMUMİ TANRILAR

1.2.1.1. An

Sumerlilerin umumi tanrılarının başında An bulunmaktaydı. Sumerlilerin en büyük tanrısı olan An, gök ilahı[34] ve tanrılar kralıydı.[35] Ancak zaman içinde önemini yitirmiş ve silikleşmiş, bu süre içinde onun sahip olduğu güçlerin çoğu Enlil'e geçmiştir.[36]

O bütün tanrıların babası, gökte kaynayıp, coşan hayat suyunun da muhafızıdır. Oğlu Enlil ile dünyayı idare ve geleceği tayin eder. Sumer krallarından Lugalzaggisi**,** kitabelerinde An'ı "Dağlık Ülke Hükümdarı" olarak yad etmektedir.[37]

An Sumer yazısıyla tek bir yıldızla ifade ediliyordu. Diğer tanrılar ise onun semavi ordusunu teşkil etmekteydi. Tarihten evvelki devirlerden beri An, büyük tanrı olarak kabul ediliyordu. Bütün tanrılar "emirleri ile gökyüzünün ve yeryüzünün temelini oluşturan" An'a itaat etmekteydiler.[38]

Henri Frankfort; "The Intellectual Adventure of Ancient Man", adlı eserinde; An'dan "Hem insan topluluğunda ve hem de daha büyük toplulukta -ki bu topluluk kainattır- bütün otoritenin ve aktif faaliyetin kaynağı olarak görülmektedir. O, topluluğu kaos ve anarşiden sıyırıp, bir bütün haline getiren kuvvettir; o, topluluğun emirlerine, adetlerine ve kanunlarına ve fiziki dünyanın tabii kanunlarına, kısaca dünya düzenine gönüllüce boyun eğilmesini temin eden güçtür. Nasıl bir binayı destekleyen ve yapının hatlarını gösteren şey, o binanın temeli ise, Mezopotamya kainatını destekleyen ve onun yapısını aksettiren de ilahi bir iradedir[39] diye bahsetmektedir.

An'a geçmişte ilah olarak pek az yer verilmiş olduğunu, ayinlerde yerinin pek silik olduğunu görürüz. Mevki ve rol bakımından ancak Akat Krallığı

---

[34] Gladstone, 1955:36
[35] Kınal, 1954:121
[36] Kramer, 2002:160
[37] Günaltay, 1945:116
[38] Gladstone, 1955:36
[39] Frankfort, 1946:139,140

zamanından sonra önem kazanmıştır. Buna neden Sumerlilerin gök tanrısı An'ı, Samilerin kendi tanrıları olan Şamaş ile birleştirmiş olmasıdır diyebiliriz.[40]

An'ın kült şehri, kuzeyde (Akat ülkesinde) Der şehri, güneyde (Sumer ülkesinde) ise Uruk idi. Fakat en eski devirlerden beri Uruk'ta An'ın kızı ve aşk tanrıçası İnanna' ya ibadet, An'a ibadetin yerini tutmuştu.[41]

Tabletlerde kralların Tanrı An'dan istek ve dularından bahsedilmektedir. Uruk Kralı Lugalzaggisi bir kitabesinde Enlil'den dualarını, isteklerini An'a ulaştırmasını istemektedir. Gudea da kitabelerinden birinde kurduğu müesseselere kötülük yapanların An'ın lanetine uğramalarını istemektedir.

Tufan menkıbesinde; "Tanrılar büyük tufandan korktukları zaman, An'ın göğüne kaçmış, sarayının etrafındaki duvarlar üzerinde köpekler gibi yatmışlardı. Tanrılar ancak tufandan kurtulan Utnapiştim'in gemisinin oturduğu Nisir Dağı tepesinde kendilerine sunduğu kurbanların kokusunu duydukları zaman kalkabilmişlerdi", diye bahsedilmektedir.[42]

An tanrıların babası, en büyüğü olmakla beraber, Sumerliler arasında görevi ve rolü pek erkenden oğlu Enlil'e geçmiştir. Sumerlilerin gök tanrısı Anu, büyük ilahlık rolünü oğluna bırakarak sahneden çekilmiştir.[43]

Fakat Sami Akatlar, gök tanrısı An'ı Anu telaffuzuyla anmışlar ve kendi tanrıları olan Şamaş ile birleştirdikleri için Birinci Sargon zamanından itibaren tanrının rolü ve önemi Akat ülkesinde yeniden artmıştır. Daha sonraki dönemlere baktığımızda ise, Birinci Babil Devleti kurulduğunda, gök tanrısı Anu'nun rolünün, Babil tanrısı Marduk'a geçtiğini görmekteyiz.

Anu'ya tapınma zamanı Babil'de İsa'dan bir asır önceye kadar sürmüştür.[44]

---

[40] Tansuğ- İnanlı, 1960:564
[41] Günaltay, 1945:116
[42] Günaltay, 1945:116
[43] Günaltay,1945:116
[44] Seyfi A. Rıza, Mart-1937:10

1.2.1.2. Enlil veya Ellil

Metinlerde bazen Ellil olarak da anılan bu tanrı Sumerlilerin en büyük tanrılarındandır. Yeryüzünün ve göğün beyidir. “Tanrıların babası” unvanı ile tanrılar topluluğuna başkanlık eder.[45] Hava tanrısı Enlil fırtına ve boralara hakimdir. Geçmişte hava ve yeryüzü tanrısı iken, yavaş yavaş An’ın yerine geçmiş, onun tanrıların babası ünvanını alarak Sumerlilerin en büyük tanrısı olmuştur.[46]

Enlil’in makamı Nippur şehrindeydi. [47]

Enlil her şeyi yöneten, her şeyi araştıran, derinden saygı duyulan bir tanrıdır. Mekanını da, en soylu, en ruhani ve insani değerlerin bekçisi, kutsal kenti Nippur’daki “Gökyüzü ve Yeryüzünün Kemiği” adı verilen tapınakta kurmuştur. ”Dağ Evi” olarak da bilinen tapınağa efendiler ve prensler kurbanlar ve duacılar getirirler ve bütün yabancı ülkeler bu şehre ağır vergi öderlerdi. Enlil’siz uygar bir yaşam düşünülemez. O olmasaydı kentler, ahırlar, krallar ve baş rahipler, dünyevi memurlar, sulama ve taşkınlar olmayacağı gibi, balık ve kuşlar, yağmur ve bitkiler, insanın ve hayvanın üremesi de olmazdı.[48]

O döneme ait mit ve ilahilerden, Enlil’in evrenin üretici özelliklerinin planlanıp, yaratılmasından sorumlu olan en hayırsever ilah olarak kabul edildiğini öğreniyoruz. Günün doğmasını sağlayan, insanlara merhamet eden, bütün tohumların, bitkilerin ve ağaçların topraktan çıkmasını sağlayan tanrı Enlil’di. Ülkeye bolluk, bereket getiren de oydu, insanoğlunun kullanacağı tarımsal aletlerin ilk örnekleri olarak kazmaya ve sabana biçim veren de.[49]

Babası An’ın aksine Enlil beşeri faaliyetlerde aktif bir rol oynamıştır. Panteondaki yaratıcı unsuru temsil etmiştir. Gökyüzünü yeryüzünden ayırarak “toprağın tohumunu” beslemiş, insanoğlu için ne gerekli ise

[45] Tansuğ- İnanlı, 1960:565
[46] Günaltay, 1945:117,118
[47] Çağırgan, 1986:171
[48] Kramer, 2000:325,326
[49] Kramer, 2002:160

meydana getirmiş ve yeryüzünde bolluk yaratmıştır.[50] Yeryüzünü ve gökyüzünü onun meydana getirdiğine inanılır. Destanlarında bu durumdan şöyle bahsedilmektedir;

" Çok eskiden her yer dipsiz bucaksız, tanrıça Nammu adıyla bir denizken, günlerden bir gün tanrıça denizden bir dağ doğuvermiş. Bunu gören Enlil hemen onun arasına girerek dağı ikiye ayırmış. Onun üst kısmı gökyüzü, alt kısmı da yer yüzü olmuş".[51]

Fırtına ve gök gürültüsü tanrısı Enlil, tanrıların isteklerinin baş uygulayıcısı idi. Her yeni yılda alınan kararlara göre verilen cezaları ve kararlaştırılan yıkımları da o gerçekleştirirdi.[52] Krallara ismini bildiren ve onlara krallık asasını veren Enlil'di.[53]

Enlil'in yedi unvanı vardır. "Memleketler İlahı", "Güvenilir Söz Sahibi", "Vatan'ın Babası", "Karabaşlılar'ın Hükümdarı", "Bizzat kendisine mahsus siması olan Kahramanların Hükümdarı", "Ordusunu yöneten İlah" ve "uykusu kaçırılanlara sükunet veren İlah".[54]

Enlil tanrıların akıl hocasıdır. İnsanlara kızarak tufan felaketini gerçekleştirmiştir. Bundan sorumlu tutulduğu için de tanrılar meclisinde kendisine tavır alınmıştır. Bir efsaneye göre; Tanrı Enki (Ea) nin yardımıyla Tufandan kurtulan Utnapiştim, Nisir Dağı tepesinde tanrılara kurban sunduğu zaman aşk tanrıçası ve An'ın büyük kızı olan İnanna (İştar), tufan felaketini gerçekleştiren Enlil'in insanlığın bu teşekkür ziyafetine gelmemesi gerektiğini söylemiş ve şöyle bağırmıştı: "Bütün tanrılar, sunulan bu kurban ziyafetine gelsinler. Fakat, Enlil bu ziyafete gelmemelidir. Çünki Enlil şuursuzca hareketle Tufan felaketini gerçekleştirmiştir, benimkileri (insanları) mahvetmek istemiştir". İnsanları seven Enki (Ea) da aynı fikre katılmış, Enlil'in yüzüne karşı "Sen ey tanrıların akıl hocası kahraman! Nasıl düşünmedin de tufanı kopardın" diye bağırmıştır.

---

[50] Gladstone, 1955:36
[51] Çığ, 2004:16
[52] Mc. Neil, William H., 1985:25
[53] Kramer, 2002:160
[54] Schmökel, 1973:205

İlahların bu hücümları üzerine, insanlara olan öfkesi geçen Enlil Utnapiştim'in kaderini tayin etmiş, onun ebedi hayata sahip olmasını sağlamıştır.

Tufandan sonra insanlarla barışan Enlil, Sumerlilerce bütün kaderin hakimi olarak tanınmıştır. İnsanlığın kaderini tayin eden, hükümdarlığı uzaktan idare eden, savaşların sonunu belirleyen odur. "Enlil şehri" de denilen Nippur'daki büyük merkezi tapınak onundu, fakat asıl makamı doğu dağlarında idi. Enlil ilk evvelce dağlık ülke tanrısı olduğu için, ilk zamanlarda Sumer ülkesinde bir makamı ve tapınağı yoktu. Onu daimi olarak Sumer'e bağlamak için Nippur'da kendisine suni dağ şeklinde bir makam inşa edilmiştir. Ekur (Dağ tapınağı) denilen bu makam tuğladan yapılmış bir tapınak idi.[55]

Sumerlilerin bıraktıkları en eski toprak heykellerde Enlil, bol saçlı ve sakallı olarak tasvir edilmiştir. Yanında da karısı Ninlil bulunmaktadır.[56]

İnsanları idare etmek, aralarında adaleti tesis etmek, asayişi korumak, dışarıdan gelecek saldırılara karşı koymaktan sorumlu kralları seçmek ve tayin etmekten Enlil sorumluydu. Samiler'in verdiği isimle adı Bel olan Enlil'e tapınma, ismi değişmiş olarak batı dinlerine girmiş ve uzun müddet devam etmiştir.[57]

1.2.1.3. Enki

Enki, Akat metinlerinde genellikle Ea olarak adlandırılır[58] ve Sumerlilerin büyük tanrılarının üçüncüsüdür. Eski Sumer şiirlerinde bulunan tekrarlara, nakaratlara göre , ilk ilah sayılmaktadır.[59]

---

[55] Günaltay,1945:117,118
[56] Günaltay,1945.117,118
[57] Seyfi A. Rıza, Mart-1937:11
[58] Kramer, Maier, 1989:10
[59] Schmökel, 1973:206

Enki adının manası, “yeryüzü” ya da yalnızca “yer” anlamına gelen “ki’nin efendisi, kralı veya sahibi”dir.[60] Bu tanrının Sumerce adı (Enki) “Yer(yüzü)nün beyi” anlamına geldiği halde Samice ismi (Ea) “Su(yun) evi, mabedi” anlamına gelmektedir. “Hikmetin Efendisi”, “Medeniyetin Tanrısı” idi.[61]

Enki, vaktiyle Fırat’ın denize döküldüğü yerde bulunan ve Sumerce güzel şehir anlamına gelen Eridu şehrinin tanrısı idi. Sembolü suda ve karada yaşayan yarı keçi, yarı balık garip bir mahluktur ve rakamı da kırktır.[62]

Enki okyanusların sularına hakimdi. Sonradan yeraltı derinliklerinin, yeraltı sularının ve nihayet denizlerin tanrısı olmıştur. Malikanesi Apsu (Bilim yuvası), arz üzerindeki ve etrafındaki sulardır. O yalnız Apsu’nun sahibi değil, aynı zamanda İlmin Ustası ve Bütün Sanatların Öğreticisi olarak da değer kazanmıştır. Enki derinliklerde bulunan su altı sarayında uyur, hiç kimse onu rahatsız edemezdi. Dünya yaratıklarıyla ilgilenirse de onlara, iyilik eder, ev eşyası ve şehircilik, ziraat ve sanat öğretir.[63]

Enki, akıl ve hikmet ilahıdır. Hiçbir zaman aldatılam ayan bir zekayı temsil eder ve bütün güçlüklerden hilesiyle kurtulan bir tanrıdır.

Enki, kudretli sözün tanrısıdır, kurnaz ve yaratıcıdır. [64]

Enki’nin hüneri hiçbir yerde büyüde olduğundan daha iyi ifade edilmemiştir. Tanrıların sırlarını, öteki dünyaya giden yolları ve ruhları kontrol etmek için gereken sözcükleri ve ayinleri bilen tanrıdır. [65]

Enki sırların tanrısı idi. Sumer anlayışında çaresiz dehşet yeri olan ölüler dünyasına, aşağı dünyaya giriş ve çıkış yollarını Enki bilirdi.[66]

İlk insanı yaratan da Enki idi. İnsanı balçıktan yaptığı bir modele göre yaratmış, ilahi nefes ile ona can vermiştir. Bu sebepten dolayı da insanların

---

[60] Kramer, 2000: 374
[61] Gladstone, 1955:36
[62] Kınal, 1954:121
[63] Schmökel, 1973:206
[64] Kramer, 2000:273
[65] Kramer, 2000:221
[66] Kramer, 2000:246

hamisi, koruyucusu olmuştur. Tufan felaketinden insanlığı tamamıyla mahvolmaktan kurtaran, insanlara çeşitli sanatları öğreten, krallara akıl ve zeka veren, papazların kutsal görevlerine nezaret eden odur. Sumerliler Enki'nin Apsu havuzunun suyu ile yapılan ayine katıldığını ve burada gelecekle ilgili bazen bataklık sazlarının sallanmalarından ortaya çıkan seslerle bazen de vahiy ve rüya aracılığıyla cevap verebildiğini belirtmiştir.

Enki, su tanrısı olması nedeniyle Altayların Talay Han dedikleri Yayık Hanlarına denktir. Anu, Enlil ve Enki'nin, bu üç büyük ilahın makamları, göklerin tepesindedir.[67]

Enki, kendi düzenlediği bu ülkenin karmaşık varlığınının bütün parçalarını bir araya getirdiği için akıllı tanrı olarak adlandırılır. Aynı zamanda, "teknik" her sorunla baş edebilecek, sorunlara en akıllıca ve etkin çözümü en kısa sürede getirebilecek tek kişi, bir üstün mühendis olarak bilinir. Bir çok mitolojik metin bu ayrıcalığı sıklıkla vurgulamıştır.

İnsanın yaradılışı da yine Enki'ye mal edilmektedir.[68] Eski Mezopotamyada insanın nereden ve nasıl yaratıldığı sorusuna düşünürler farklı yanıtlar vermişlerdir. Bunlardan en yaygın olan görüş insanların yaratıcısı olarak tanrı Enki'yi kabul eder. Onun insanı yaratması bir tesadüf değildir. Belirli teknik bir sorunu çözmek içindir. M.Ö. 1500'lerde yazılmış olan, "Enki ve Ninmah" diye adlandırılan 140 dizelik bir şiir, Enki'nin akıl ve teknik beceri konusundaki mutlak üstünlüğünü vurgular. Burada Enki ile antik bir tanrıçanın ismini taşıyan eşi Ninmah arasında bir güç çatışması görüyoruz.

Enki'nin zaferi, sadece, başlı başına dahiyane teknik bir başarı olan "İnsan"ı yaratmış olması değil, kusurlu bile olsa onun bütün tiplerine bir kullanım alanı bulmuş olmasıdır. Böylece Enki, hem uygarlaştırıcı, bütün kültürel değerlerin yaratıcısı ve sahibi, hem de en akıllı, en becerikli, bütün açmazları tek başına çözümleyebilen, her şeyi bu amacına uygun

[67] Günaltay, 1945:118,119
[68] Bottero, 2003.265

düzenleyebilen, maddeyi her türlü kullanıma hazır hale getirebilen bir teknisyendir.[69]

Yeryüzünün, kainatın düzenlenmesi ve kültürel gelişimin süreçlerinin daha iyi anlaşılması, içerisinde Enki'nin baş kahraman olduğu mitolojik hikayelerin incelenmesi ile daha da mümkündür. Enki ve Ninhursag: Su Tanrısının İşleri; Enki ve Sumer: Yeryüzünün Düzenlenmesi ve Kültürel Süreçleri; Enki ve Eridu: Su Tanrısının Nippur'a Yolculuğu; İnanna ve Enki: Eridu'dan Uruk'a Uygarlık Sanatlarının Geçişi.[70] Enki hakkında yazılan bu hikayeler Sümer dili dışında diğer dillerde de yazılmıştır. Bu hikayeler Sami-Akat ve Hint-Avrupa dillerinde ve Hititçe olarak yazılmış hatta Mısır'da bile izlerine benzerlerine rastlanmıştır.

Bunlar Enki'yi yaklaşık 3000 yıl canlı tutmuştur. Yunan kaynaklarında da Enki'nin izlerine rastlamak mümkündür. Enki (Ea), Yunan tanrısı Kronos'un bir parçası olmuştur. Yunanlılar tarafından Akatlı ismi Helenleştirilerek kendisine "Aos" denilmiştir.[71]

Enki'nin sadece bir Sumer tanrısı olmadığını söyleyebiliriz. Babilce ve Akadca yazılmış eserlerde Enki'yi gördüğümüz gibi, Anadolu'da Boğazköy'de Hititlere ait eserlerde de Enki'nin efsane ve destanlarının yer aldığı tabletler bulunmuştur. Bunların tarihi yaklaşık M.Ö. 1650 ile M.Ö. 1200 yılları arasındadır. Bunların Mezopotamya'dan etkilenilmiş olduğunu söyleyebiliriz.[72]

Enki'nin baş kahraman olduğu; yaratıcı ve gerçek dışı masalları beş ana Enki efsanesinden oluşmaktadır.

Enki ve Ninhursag; Sümerliler'in cennet efsanelerini anlatır.

Enki ve Ninmah; İnsanlığın yaratılış efsanelerini anlatır. Efsane iki kısma ayrılabilir. Birinci bölümde insan modelinin yaratılmasından bahsedilmektedir. Bu iki efsanede Ninmah ve Ninhursag Enki'nin rakipleri idi.

---

[69] Bottero, 2003:266
[70] Bu hikayelerin detayları için bakınız; Kramer, (2001:88) ve (2000)
[71] Kramer, 1945:6

İnanna ve Enki: Uygarlığın Eridu'dan Uruk'a sanat transferi: Enki ve İnanna ana karakterlerdi, fakat esas güçlü rolü üstlenen tanrıçaydı. Bu efsanede Uruk şehrinin liderliğini nasıl geri aldığından bahsedilmektedir. Aynı zamanda koruyucu tanrı İnanna'nın dini uygulamalarını doğrulamaktı. Şu bölümlerden oluşmaktadır: (1) İnanna'nın kendi zerafetinden emin ve kararlı bir şekilde Eriduya seyahatinden söz ediyor; (2) Abzu'da Enki tarafından festival şeklinde bir karşılamanın yapılması, içki şöleninde sarhoş olan Enki'nin İnanna ya sunulması; (3) İnanna'nın Eridu' dan "Cennet Gemisi" yle ayrılması; (4) Enki'nin Eridu ve Uruk arasındaki 7 engelin her birinde tanrıçaları yakalama emriyle görevli vezir isimud ile birlikte birçok deniz canavarlarıyla boş çabaları; (5) İnanna'nın güvenli bir şekilde şehre varması ve yüklerini beyaz rıhtıma bir bir boşaltması; ve (6) Enki'nin bağışlayıcı bir tavırla kendisine teslim olan zarif ve tutkulu tanrıçayı kutsamasıyla uzlaşmanın sağlanması.

Enki ve Eridu: Su Tanrısının Nippur'a seyahati diye adlandırılan efsanesidir.[73]

1.2.1.4. Ninhursag

Yaratıcı tanrıların dördüncüsü ana-tanrıça Ninmah "Yüceltilmiş hanım" olarak da bilinen Ninhursag'dır. Bu tanrıça eski günlerde oldukça yüksek düzeyde bulunuyordu. Onun ismi şu veya bu tarzdaki tanrı listelerinde Enki'den daha önce yazılmıştı. Onun isminin başlangıçtaki yeryüzü olduğuna, gök tanrısı An tarafından eş olarak alındığına ve ikisinin de pek çok tanrıların ailesi olduğuna inanmamız için nedenler vardır. O aynı zamanda Nintu "Doğuran hanım" olarak da biliniyor. Bütün eski Sumer hükümdarları kendilerinin, Ninhursag'ın güvenilir sütü ile beslendiklerini söylerlerdi. O bütün canlıların annesi, ana tanrıça olarak sayılıyordu. İnsanın yaratılmasında da

[73] Kramer, Maier, 1989:10-17

büyük rol oynamıştır.[74] Ve "yasak meyve" motifini işleyen diğer bir mitolojide tanrıları meydana getirdiğinden bahsedilir.[75]

1.2.1.5. Anunnaki'ler ve İgigi'ler

Sumerlilerde gök ilahı An ile yeryüzü ilahı Enlil'in maiyetlerinde iki grup ilahın olduğu dini metinlerden anlaşılmaktadır. Yaradılış efsanesinden önce tanrılar efendi ve köle olmak üzere ikiye ayrılmışlardır. Anunnaki ve İgigiler köle sınıfına dahil olup, büyük tanrıların hizmetkarı idiler. Yeraltındaki tatlı su okyanusunun hakimi Ea, tanrıların köle olmasını reddetmiş ve bundan dolayı insanlar yaratılmış ve tanrıların hizmetkarları onlar olmuştur; ve köle tanrılar da bu görevden çıkarılmışlardır. Bundan sonra Anunnakiler ve altı tanrısı Ereşkigal'in, İgigiler ise gökyüzü tanrısı An'ın maiyetini teşkil ettiler. Bu tanrıların Sumerlilerin dini hayatlarında ve bir çok telakkilerinde önemli nüfuzları olduğunu görmekteyiz.[76]

Bunlardan An'ın maiyetini oluşturan grup gök tanrıları olan İgigi'lerdir. Lagaş şehir beyi Gudea, Umma şehrinde kutsanan aşk tanrıçası Nisaba'nın rüyasına girerek kendisine bazı şeyleri haber verdiğini naklettiği bir kitabesinde İgigi'lerden bahsetmiştir.

Şimdiye kadar keşfedilmiş kitabelerden sadece birinde İgigi'lerden bahsedilmiş olmasına rağmen bunların Sumer dini hayat ve görüşleri üzerinde önemli etkileri olduğu şüphesizdir. Çünki İgigi'lerin makamları diğer bir ifade ile sembolleri yıldızlardı. Halbuki Sumerlilerin inanışlarına göre yıldızların yerleri, hareketleri yeryüzünde meydana gelen olaylarla ilgilidir. İnsanların büyük tanrılar tarafından belirlenen kader ve kısmetleri de yine yıldızların konumu ile de alakalıydı. Bundan başka Sumerliler oldukça önem verdikleri uğurluluk ve uğursuzluk gibi konuları da yıldızların konum ve hareketlerinden çıkarıyorlardı. Bütün bunlar da İgigi'lerin Sumer dinindeki önemlerini göstermektedir. Tabii daha ileride yapılacak araştırmalar neticesinde İgigi'lerin öneminin daha da iyi anlaşılacağı muhakkaktır.

---

[74] Bu konuda daha detaylı bilgi için; Kramer, 1990:Bölüm-14
[75] Daha detaylı bilgi için; Kramer, 1990:81
[76] Tansuğ, İnanlı, 1960:557

Enlil tarafından sevk ve idare edilen Anunnuki'lere gelince, bunlar da yeryüzünde ve yeraltı sularında yaşıyor, insanların hayatları üzerinde etkili oluyorlardı.[77]

1.2.1.6. Ay ve Gün Tanrıları

Sumerliler gök cisimlerinin hareket ve konumlarıyla, insanların kısmet ve kaderleri arasında kuvvetli bağlar olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle bunların temsil ettiği tanrılar Sumer Panteonunda önemli bir yer teşkil ediyordu. Bu tanrıların başında ay tanrısı Zuen ile güneş tanrısı Utu bulunuyordu.

Ay tanrısı Sumerce olarak, Zuen (EN.ZU), ya da Nanna(r) olarak isimlendirilmiştir. Bazen her ikisi bir arada kullanılmıştır. Sumer döneminde ay tanrısı için bazı sıfatlar da kullanılmıştır. Bunlar; "ay ışığının parlaklığı", "boğa" ve "Enlil'in genç boğası"dır.[78]

Samiler ise sonradan ay tanrısı Zuen'i Sin, güneş tanrısı Utu2yu da Şamaş adları ile kutsamışlardır.

Ay tanrısı Zuen'in rolü oldukça önemli idi. Zamanı belirleyen, ölçen, suçlu ve cezalı kralların senelerini, aylarını ve günlerini hıçkırıklar ve gözyaşları içerisinde geçirten o idi. Sembolü de hilal idi.

Sumerliler umumi tanrılardan bazılarını sonradan mahallileştirmişlerdir. Mesela Enki geçmişte umumi tanrılardan iken sonradan güney Sumer'ın ilk sitesi olarak kabul edilen Eridu tanrısı sayılmış, burada kendisine bir makam yani bir mabet kurulmuştu. Aynı durum Ay tanrısı Zuen, güneş tanrısı Utu ile tanrıça İnanna'da da görülmektedir. Bunlar da önceleri umumi tanrılardan iken sonradan mahallileştirilmiş, orada kendilerine makamlar, mabetler kurulmuştur.

Ay tanrısı Zuen Ur tanrısı olmuş, burada kendisine özel makam ve mabet kurulmuştur. Güneş tanrısı da Utu adı ile Larsa[79] tanrısı sayılmıştır.

---

[77] Günaltay, 1945:120
[78] Atan Fatih, Sin; Ay Işığının Parlaklığı, s. 10
[79] Bugünkü Şenkere

Aşk tanrıçası İİnanna, da Uruk tanrıçası olmuştur. Bu tanrılar mahallileşmekle beraber, bütün Sumerlilerin tanrısı kabul edildikleri zamanlarda geçerli olan görevlerinden bir kısmını da korumuşlardır.

Sumerlilerce güneş tanrısı, yüce hakimdi. Ur Kralı Ur-Nammu'ya hak ve adalet kanunlarını bildiren, söyleyen güneş tanrısıdır. Bu tanrı, daha sonra Şamaş adı altında aynı şekilde Hammurabi'ye de meşhur kanunlarını dikte ettirmişti.

Güneş tanrısı olan Şamaş mitolojiye göre ay tanrısı Sin'in oğludur. Adalet, kanun ve düzenin tanrısıdır.[80]

İki merkezde bulunur, kuzeyde Sippar, güneyde Larsa şehirleri. Kendine özel bir mitolojisi yoktur. Çünkü gece gündüz durmadan seyahat ettiğinden kahramanlık hikayeleri yaratacak vakti kalmaz. Güneş tanrısı doğruluk tanrısı olarak da bilinir. Yoksulların yardımcısı olup hukuk ve hakkaniyet onun eliyle meydana gelir. Güneşin yer altı alemiyle de ilgisi vardır. Gündüz dünyayı ısıtırken gece de yer altı alemine gittiği düşünülür. Ve bu seyahati sırasında her iki tarafı da ısıtır, aydınlatır. Şamaş aynı zamanda ilahi bir yargıç vazifesini de üzerine almıştır. En zor zamanlarda, insanların kendilerini aciz hissettikleri anlarda onlara yardım edebilecek, onları teselli edecek yegane güçtür. Kullarına küsen tanrıların gönüllerini almak da yine Şamaş'ın görevi olarak bilinir.[81]

Sembolü, dalgalı ışık demetleriyle çevrilmiş, dört kollu bir yıldızla süslenmiş çemberdi. Güneş tanrısı Akkadlılara ait silindir mühürlerde, abideler üzerine resmedilen şekillerde, omuzları üzerinde bir alev olarak tasvir edilmiştir.

1.2.1.7. İnanna;

Gök tanrısı An'ın kızı, güneş tanrısı Utu'nun kız kardeşidir.[82]

---

[80] Gladstone, 1955:36
[81] Tansuğ, İnanlı, 1960:557
[82] Çağıran, 1990:498

İsmi İnanna veya İnnana[83] gibi çeşitli şekilllerde yazılmış olan bu tanrının erkek olarak ifade edildiği de tesbit edilmiştir. O daha ziyade aşk tanrıçası olarak tanınmaktaydı. Sumerin ve Babilin en itibarlı dişi tanrısı, savaş tanrısı, aşk tanrısı olmakla beraber ana tanrı rolünü ve kudretini de üstlenmiştir.[84] Takvim ilahı olarak da isim yapmıştır.[85]

Sumer şairlerine göre Tanrıça İnanna, toplumun süsü, Sumer'in neşesidir. Akadlılar ve Samilerce İştar, Musevilerce Astarte, Yunanlarca Afrodit, Romalılarca Venüs adını taşıyarak yüzyıllar boyu çeşitli toplumların efsanelerinde yaşamıştır. Venüs yıldızını temsil etmektedir.[86] sumerliler kadında gördükleri ve görmek istedikleri bütün nitelikleri İnanna'nın şahsında toplamış, onu yüceltmiş, ona tapmış ve hakkında yığınlarca şiirler, hikayeler yazarak onu ölümsüzleştirmişlerdir.[87]

O, güzelliğin, çekiciliğin, şuhluğun, şefkatin, hırsın, kavganın, önderliğin, kurnazlığın ve en önemlisi bereketin, çoğalmanın bir sembolü olmuştur.[89] İnanna göğe ve yere egemendi. Tanrıların en üstünü Enlil'e istediğini yaptırmayı, en akıllısı Enki'yi aldatmayı başarmıştır. Sumer şairlerine ve ozanlarına bitmek bilmeyen bir ilham kaynağı olmuş, onun için yazılan öyküler, çivi yazısıyla dayanıklı kilden tabletler üzerine yazılarak zamanımıza kadar ulaşmıştır. Bu hikayelerden en önemlisi ve yaygın olanı, İnanna ile Çoban Tanrısı Dumuzi'nin, ülkeye bereket sağlayan evlenmesidir. M.Ö. 3000 yıllarında, Sumer düşünür ve din bilimcileri, Sumer'in önde gelen şehirlerinden Uruk'un baş tanrıçası olarak kabul ettikleri sevgi kaynağı ve çekici İnanna'yı kralları ile evlendirirlerse, onların verimlilik gücünün ülkelerine bolluk ve bereket getireceğini düşünmüşlerdir. Bunun için Sumer kral listesine göre Uruk'un dördüncü kralı Dumuzi'yi, Çoban Tanrısı yaparak Tanrıça İnanna ile evlenmek üzere seçmişlerdir. Bundan sonra da bu konu

[83] Seyfi A. Rıza, Nisan-1937:14
[84] Seyfi A. Rıza, Nisan-1937:14
[85] Schmökel, 1973:207
[86] Çığ, 2003:13
[87] Çığ, 2002:4

Sumer şairleri tarafından yüzlerce satırlık şiirle anlatılarak, çalgılar eşliğinde dinlerinin önemli bir töresi haline gelmiştir.[88]

Maiyetinde erkek kılıklı kadınlar kadın kılıklı erkekler bulunur.[89]

İnanna bazen gök tanrısı An'ın, bazen de ay tanrısı Zuen'in kızı olarak gösterilmektedir. Güneş ilahesi ablası, cehennem ilahesi Ereşkigal'de kız kardeşi idi. Babası An gibi inana da Uruk tanrısı olarak kabul edilmiş, sonraları tamamiyle An'ın yerine konulmuştur.

İnanna'nın aşıkları da sayısızdır. Hallab şehrinde İnanna'ya ay tanrısı Zuen'in kızı ve savaş tanrıçası olarak tapılıyordu. Sonraki devirlerde özellikle Geç Babil Hükümdarlarından Nabonid (Nabuna'id 555-536) zamanından kalma eserlerden, İnanna'nın, Agade (Akkad) ve Sippar şehirlerinde Annunitum adı altında hem savaş, hem de aşk ilahesi olarak kabul edildiğini görüyoruz.

1.2.1.8. Diğerleri

Aruru; Mitolojide ana tanrıça olarak yer alan Aruru, kuzey Mezopotamya'daki Uruk şehrine yakın olan Keş'i kendisine merkez olarak tanır. Bu tanrıça An, Enlil ve Enki'den sonra dördüncülüğü alır. Sumerliler bunu "dağ sahibesi" ismiyle tanırlar, Babilliler ise "büyük tanrıça" olarak kabul ederler. Tuna'dan Çin'e kadar uzanan her yerde görülen çıplak kadın tipinin o olduğu iddiası vardır ancak bu fikrin gerçekliği şüphelidir.[90]

Dumuzi; Bitki tanrısı olup, sonbaharda kayboluyor ve ilkbaharda canlandırılıyordu. Eski Ahit te ondan verimlilik tanrısı diye bahsedilir.[91]

İşkur; Hava ve yağmur, verimlilik, fırtına ve su taşması tanrısı idi.[92]

Nanşe; Lagaş şehrinin tanrıçası Nanşe, sosyal düzenden sorumlu idi. Bir şiirde şöyle anlatılmaktadır;

"Öksüzleri bilen, dulları bilen,

---

[88] Çığ, 2003:13 vd. Detaylı bilgi için bakınız; Çığ, 2004:19-23; Schmökel, 1973:201
[89] Tansuğ, İnanlı, 1960:564
[90] Tansuğ, İnanlı, 1960:575
[91] Tansuğ, İnanlı, 1960:579
[92] Gladstone, 1955:36

İnsanın insana yaptığı zulmü bilen, öksüzlerin annesidir O!

Nanşe dulları koruyan, fakirlere yardımcı olan,

Sığınanlara kucak açan, güçsüzlere barınak bulan kraliçedir O!"

Bu tanrıça her yeni yılda yanında yazı tanrıçası Nidaba, onun kocası Haya ve daha bir çok tanrı ile bir toplantı yapıyor, bu toplantıda Nanşe kötü hareket edenleri, açgözlüleri, aile arasında birbirlerine fena davrananları arıyor. Suçlu bulunanlar Nanşe'nin veziri tarafından cezalandırılıyor. Tanrıça Nanşe için suç sayılan davranışlar şöyle sıralanmış:

"Kanunsuz yolda gezen, isyanla ellerini kaldıran, geçerli kuralları çiğneyen, anlaşmaları bozan, kötü yerlere beğenerek bakan, büyük ağırlık ölçüsü yerine küçüğünü koyan, uzun ölçü yerine kısa ölçü kullanan, kendisine ait olmayanı yiyip de 'yedim' demeyen, içip de 'içtim' demeyen, yasak olanı 'yedim' diyen, yasak olanı 'içtim' diyen kimseler Nanşe'nin sevmedikleri". [93]

Nergal; Bulaşıcı hastalıklar ve ölüm tanrısıdır. İnanna'nın kardeşidir. Bir zamanlar göksel bir tanrı olan Nergal, Ereşkigal'in eşi olduktan sonra ölüler diyarının kralı olmuştur. Nergal kendisine sunulan ölümsüzlük hakkından Ereşkigal yüzünden mahrum kalmıştır. Uzun yaşamayı istiyorsa Nergal'e ölüler diyarının armağanlarından uzak durması söylenmiş, ancak Ereşkigal'in cazibesi buna engel olmuştur ve sonsuza kadar ölüler diyarına kapatılmıştır.[94]

Ningal; Ay tanrısı Zuen'in karısıdır. Sonraları Nikkal olarak isimlendirilmiştir. Gök tanrısı Utu'nun annesidir. Kocası ile beraber gök yüzünde şansı tayin eder. Her ikisinin de maiyetinde bir çok kerimeler, nazırlar, yüksek rahipler ve hizmetçilerle, çobanlar bulunuyordu. Zuen'in on iki çocuğunu o meydana getirmişti.[95]

---

[93] Gladstone, 1955:36
[94] Kramer, 2000:239,255
[95] Tansuğ, İnanlı, 1960:566

Ningirsu; savaş tanrısıdır. Arslan başlı kartal onun muhafızıdır. Bu kartal, fırtına kuşu olarak da bilinmekte, veba gibi korkunç hastalıklar getiren, Mezopotamya'nın güney batı rüzgarını temsil etmektedir.[96]

Ninurta; Verimlilik ve güneş ilahı idi.[97]

Gibil (Girru); Ateş tanrıçası adalet ve mahkemeler tanrısıdır. Tanrılar, doğru ile yanlışı ayırt etmek kudretini Gibil'e vermiş olduklarından insanların verdikleri hükümleri de kontrol etmek bu tanrıya aittir. Aynı zamanda kötü ruhları ve cinleri kovuyordu.[98]

Kadi; Kiş sitesinin hukuk işlerine bakan bir ilahesiydi.

İrgal; Yer altı aleminin hakimi, aynı zamanda veba tanrısıdır.[99]

Şedu, Lamassu; Kadın ve erkek himaye tanrılarıdır.[100]

Namtar; Mukadderat tanrısıdır.[101]

Ereşkigal; Cehennemin sahibi ve ona eşlik eden tanrıça.[102]

Nusku; Enlil'in veziri olan bu tanrı ateşi temsil eder.[103]

Girru; Sihir metinlerinde ismine sık sık rastlanan ateş tanrısıdır. Tanrılar hakikati söylemeyi, iyi ve kötüyü bildirmekle onu görevlendirmişlerdir.[104]

1.2.2. MAHALLİ TANRILAR

Sumerlilerin bütün ülkede kutsal kabul edilen büyük tanrılarının yanında her sitenin de ayrı ve özel bir tanrısı ve tanrıçası bulunuyordu. Bunlar mahalli sitelerin gerçek sorumlusu ve hakimleri idi.

---

[96] Köprülü, 1936:457
[97] Gladstone, 1955:36
[98] Gladstone, 1955:36
[99] Tansuğ, İnanlı:567
[100] Tansuğ, İnanlı:567
[101] Tansuğ, İnanlı, 1960:569

[103] Tansuğ, 1960:578

Sumerlilere göre sitelerin gerçek hakimi mahalli tanrılardı. Hukuki, cezai, idari işler, hatta ordunun sevk ve idaresi, memleketin müdafaası tamamiyle mahalli tanrıya aitti. Sitenin tanrısı bütün işlerini kendisinin vekili olan şehir beyi vasıtası ile yapıyordu. Daha doğrusu, şehir beyi ve bütün memleket halkı buna inanmaktaydılar.[105]

Bazı tanrılar ait oldukları mevki ya da sitenin ismiyle anılıyorlardı. Mesele Morad bölgesi tanrısı ile Şuruppak sitesi tanrısı buraların adlarını taşıyorlardı. Sumerliler, bütün tabiat kuvvetlerini, özellikle de onlardan insanlara faydalı olanlarını ilahileştirdiklerinden, ait oldukları sitenin hakimi olan mahalli tanrılar da yer ve göklerin tabiat kuvvetlerine benzetilmişlerdir.

Lagaş (Tello) Sitesi Tanrısı Ningirsu: Mahalli tanrılardan en iyi tanıdığımız tanrıdır. Bu tanrı Lagaş'ın en eski mahallesi olan Girsu'ya nisbetle Ningirsu "Girsu'nun hakim(es)i" adıyla anılmaktaydı. Ningirsu, Enlil'in ilk evladı olan İnurta'dan farklı biri değildir. Fakat İnurta, çeşitli sitelerde farklı isimler almıştır. Lagaş sitesinde Ningirsu, Elamlıların hükümranlık merkezi olan Sus'ta İn-Susinak (Suslu), Kiş sitesinde Zababa, Dilbat şehrinde de Uraş adını almıştır.

Fakat İnurta'yı en iyi temsil eden Ningirsu'dur. Ningirsu, büyük tanrı Enlil'in şampiyonu ve yardımcısıdır. Sağ elinde Sar-Ur denilen aslanbaşı bir topuz taşır. Efsanevi hayvanlar tarafından çekilen arabasıyla yeryüzünde bir kral gibi dolaşır. Düşmanlarını da aslan başlı topuzuyla öldürür.

Nina: Lagaş'ın tanrısı Ningirsu'nun yanında bulunan ilahe idi. Nina, kuyular, su kanalları tanrıçasıydı. Fakat onun asıl önemini artıran özelliği, denizler tanrısı Enki gibi, geleceğe dair bilinmeyenden haberler vermesi ve rüya yorumları yapmasıdır. Bundan dolayı kendisine "Talih anası" deniliyordu. Metinlerden anlaşıldığına göre Nina aynı zamanda kutsal dağ anası ünvanını da taşıyordu. Nina sular tanrısı Enki (Ea)'nin kızı, Umma

[105] Günaltay, 1945.27

sitesi tanrıçası Nisaba'nın kardeşi idi. Sembolü, havuz ortasında balıktır. Lagaş'ta şehrin bir mahallesi ona ayrılmıştır.[106]

Keş (Keşü=Opis) Sitesi Tanrıçası Ninhursag (Dağ Hatunu): Enlil'in karısı Ninlil ile akrabası olan Ninhursag'ın tahtı yüksek kayalar üzerinde bulunuyordu. Tanrıların anası olan bu tanrıça; kutsal sütüyle çocuklarını, prenslerini emzirmekte idi. Keşfedilen tablerlerde Ninhursag başında bol ve örgülü saçlar, arkasında büyük bir manto olarak tasvir edilmiştir.

Sumerlilerin en büyük tanrılarını dağ tanrısı adıyla anmaları, bu suretle onlara imtiyazlı yüksek bir mevki vermeleri, Sumerlilerin doğu dağlarından gelmiş olduklarını da ispatlamaktadır.[107]

Umma Tanrısı Nisaba; Nisaba, Nina'nın kardeşidir. Kendisi bolluk, bereket, ilim ve yazı tanrısıdır. Büyük sazların mahsul ve ürünleri ona mal edilmektedir. Sumerliler, ülkenin bataklık bölgelerinde yetişen sazları pek çok yerde kullandıkları için, bunların yetişmelerine büyük önem veriyorlardı. Sazları, o zamanlarda meskenlerin inşasında, hasır, sepet, iskemle, masa, küfe yapımında kullanıyorlar, külü ile de çamaşır yıkıyorlardı. Saz saplarından yapılan kalemlerle de toprak tabletler üzerine yazıyorlardı. Bunun için de Nisaba'nın saz yığınları içinde oturduğunu varsayıyorlardı.

Nisaba'ya ait tasvirlerde bu tanrıça, ağaç dallarından bir yığın üzerine oturmuş, serbestçe salıverilmiş olan saçları saz kamışları çıkan omuzları üzerinde, elinde su kaynayan bir vazo olarak görülmektedir. Bu tasvir, Nisaba'nın ilim, bereket, refah ve saadet dağıttığının bir sembolüdür. Çünkü Sumerlilere göre, buğday tarlalarına bereket veren, oğulları tayin eden, yıldızların uğurlu anlarını belirleyen Nisaba'dır. Bu itibarla hem yazı, hem de ilim ve geleneklerin ilahesiydi. O, uğurlu yıldızları biliyordu. Onları bir kil tablet üzerine yazmıştı.[108]

Umma Tanrısı Şara; Umma sitesinin patesiliğinde bulunan Uş, Tanrı Şara' nın emriyle zamanında Lagaş ve Umma sitelerinin tanrılarının

---

[106] Günaltay, 1945:123
[107] Meyer, 1903:129)
[108] Günaltay, 1945:124

Sumerlilerin büyük tanrısı Enlil' in huzurunda yeminle imzalamış oldukları anlaşmayı bozmuştur. Şara'nın bu metinde bahsi geçmektedir. Buradan mahalli tanrıların büyük mabuda başkaldırabildiklerini de görebilmekteyiz.[109]

1.2.3. TANRILARIN UMUMİ ŞEKİLLERİ VE TASAVVURLARI

Sumerliler tanrılarını insan şeklinde de düşünmüşlerdir. Bu düşünüş Mezopotamya'yı, Mısır da dahil bütün batı memleketlerinden ayırt eden bir özelliktir.[110]

Sumerliler medeniyette ilerledikçe, panteonları da genişlemiş ve tanrılarının adedi de gittikçe artmıştır. Ruhlar alemi ile ilahlar alemi arasında da kesin bir sınır belirlenemez hale gelmiştir. Sumerlilerin tasavvur ettiği ruhlardan bazıları belirlenmiş ve bağımsız varlıklar, bir kısmı ise bir takım gruplardır. Ruhlar genelliklle sihir ve büyü ile ilgilidirler, nadir de olsa dini hayatta yani ibadet ve ayin esnasında kendilerinden yardım istenildiği de olmuştur. Hastalık, kıtlık, ölüm ve salgın getiren ruhların düşmanlıkları sihir ve büyü ile tesirsiz bırakılırdı.[111]

Sumerliler tanrılarını tıpkı insanlar gibi düşünmüşlerdir.[112] Hatta çok daha iyi biçimde hayal ediyorlardı. Bedenleri, biçimleri onlarınkiyle aynıydı, ama insana özgü kusurlar, zayıflıklar ve sakatlıklar yoktu. Bazıları erkek, bazıları da dişiydi. Onların cinsel güçlerinden, bazen bunları nasıl ölçüsüzce kullanabildiklerinden neşeli bir üslupla söz edilmektedir. Bir efsanede, vücutlarının kolayca delinebileceği, ama bir damla kanın akmayacağı söylenir. Bizim gibi çocukları vardır ve onlar da tanrıdırlar. Hepsinin birer ailesi vardır. Hepsi bizim gibi hareket eder, bizim gibi davranır; yerler, içerler, hatta bizden biraz daha fazla içerler; aralarında oyunlar oynarlar, zaman

[109] Günaltay, 1945:40
[110] Lansberger, 1945:139
[111] Günaltay, 1945:126
[112] Bottero, 2003

zaman tartışırlar; yıkanırlar, süslenirler; arabayla, gemiyle dolaşırlar ya da evlerinde yani tapınaklarında sessizce otururlar (ev ve tapınak anlamına gelen sözcük aynıdır). Onların gerçekten var olduklarına inanılıyordu. Tanrılarını böyle yeryüzünde tasvir etmeleri, onları "yukarıda", "gökte", ya da "aşağıda" olduklarına inanmaları da bir tezat gibi görünmekteydi aslında.[113]

Tanrılar, takı takarlar ve süslenirlerdi. Metinlerden anlaşıldığına göre; yıkanırlardı ve onlara kokular sürülürdü. Şehirde ve kırda görkemli törenlerle gezdirilirler, bir konuttan diğerine araba ya da gemiyle taşınırlardı. Zaman zaman birbirlerini ziyaret ederlerdi. Sıradan insanlar gibi sosyal yaşamlarını sürdürdüklerini görmekteyiz.[114]

Sumerliler tanrılarını hayvan şeklinde de tasvir etmişlerdir. Ancak bu nadiren görülen bir durumdur. Aslan, yılan, boğa şeklinde uluhiyetlere rastlanılmıştır, ancak bunlar istisnai birkaç örnekten ibarettir. Genel prensip bütün tanrılar insan şeklindedir, hayvanlar ancak tanrıların sembolüdür. Melez varlıklar, demon denilen ayrı bir sınıfı oluşturur ve asıl tanrılardan sayılmazlar.[115]

Kutha bölgesi tanrısı Nergal, öfkelendiği zaman veba ve ölüm gönderen vahşi bir arslandır. Aslında arslan ve kartal, Tello'da (Lagaş), tanrı Ningirsu'nun mukaddes hayvanlarıdır. Denizler tanrısı Enki (Ea) da yarı balık, yarı teke, yani suda ve karada yaşayan iki çeşit hayvandan oluşmuş şekilde tasvir edilmiştir.

Oldukça farklı şekilde tasvir edilenler de vardı. Örneğin insan bedenli boğa, insan başlı kuş, bazıları da yılandan, ifritten, kartaldan ve aslandan oluşan ejderha şeklinde tasvir edilmiştir.

Yeraltında yaşayan tanrı Ningişzida'nın insanlara saadet getirmek ve insanlarla tanrılar arasındaki iletişimi idare etmek için zaman zaman

[113] Bottero, 2003:238
[114] Bottero, 2003:251
[115] Lansberger, 1945:139 ve Bilgiç, 1982:116

yeryüzüne çıktığından, bu esnada garip şekilli ejder hayvanın da kendisine eşlik ettiğinden bahsedilmektedir. Sembolü de bu hayvandır.[116]

Sumer tanrıları hayvanlarla olduğu gibi bitki ve ağaçlarla da ilişkilendirilmiştir. Sumer tanrıları normal zamanlarda başlarındaki ziynetleri ve taçları ile tanınmaktadır. Sumer ilahlarında boynuzlu taçlara oldukça sık rastlanılmaktadır. Taçlar, bir simit halka üzerine oturtulmuş iki boynuzu olan bir daireden ibarettir. Büyük ilahların taçlarında ise birbiri üzerine konulmuş ve birbirine benzeyen dört boynuz vardır.

Sumerlilerin belli başlı tanrılarından pek çoğunda, Lagaş tanrısı Ningirsu gibi, savaşçı özellik üstündür. Bunlar kendilerine tapınan halk için mücadele ederler, onlara saldıranları, anlaşmalarını bozanları, vahşi hayvanlar veya balıklar gibi ağlarıyla tutarlardı. Lagaş şehir beylerinden Eannatum meşhur akbabalar stelinde böyle bir sahne ile tasvir edilmektedir.

Eannatum, bu kitabesinde Sumerlilerin büyük tanrısı Enlil'den başlayarak sırasıyla Opis tanrıçası Ninharsag'ın, Eridu tanrısı Enki (Ea)'nin, Ur'un ay tanrısı Zuen'in, Larsa'nın güneş tanrısı Utu'nun ve nihayet tanrı Ninki'nin suçluları yakalayacak ağlarını saymaktadır. Sumerlilerdeki bu görüşü onların ilk devirlerinde yaşadıkları avcılık hayatının bir tesiri olarak görebiliriz. Sumerliler sonradan ziraatçi ve savaşçı bir hayat yaşamaya başladıklarından tanrılarında da bu hayata uygun özellikler görülmeye başlanmıştır. Bu zamanlardan sonra sitelerin korunması, tarlalarının, bahçelerinin sulanması, ağaçlarının, mahsüllerinin çoğalması, bereketlenmesi endişesi dinlerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu suretle Ningirsu gibi savaşçı tanrılar, Nisaba gibi üreme ve bereket tanrıçaları dini hayata hakim olmuşlardır.[117]

[116] Günaltay, 1945:27
[117] Günaltay, 1945:128

Tanrıyı belirtmek için, metinlerde, adını yazmamışlar, kıyafet ve sembollerle anlatma yoluna gitmişlerdir. Tanrılarını çeşitli taç, elbise ve sembollerle belli etmişlerdir.[118]

Sumerliler sakalsız, kısa saçlı ve bez elbiseli oldukları halde tanrılarını sakallı, uzun saçlı, alaca yün entarili olarak tasvir ettiklerini görüyoruz. Bununla beraber az sayıda da olsa sakallı adamlara rastlanılması, sakal bırakmanın yüksek bir imtiyaz sayılması, sakallılığın tanrılara özel olmasından ileri geldiğini göstermektedir. Sumerlilerde herkes tanrılara benzer bir kıyafet giyemez, tanrıların kıyafetinin bir imtiyazı vardı. Halkın saç şekilleri de tanrılardan farklı tasvir edilmekteydi. Tanrılara benzeyen bir kıyafete girmek ancak özel şahsiyetlere, kuvvetli ihtimalle tanrıların vekili olan şehir beylerine ve ruhanilere has bir imtiyazdı.[119]

Sumer halkının tanrılarından farklı görünüşte olmalarından yola çıkılarak çeşitli tarihçilerin onların dinlerinin kendilerine ait olmadığı, sonradan gelip yerleştikleri coğrafyanın yerli dinine inandıkları görüşü de pek yetersiz ve mesnetsizdir.[120]

Tanrılarını doğaları gereği ölümsüz olarak kabul etmişlerdir. Ancak ölü tanrılar sorunu da biraz karmaşıktır çünkü, tezatlar içerir. Şöyle ki, bir yandan tanrılarını ölümsüz olarak kabul etmişlerdir. Diğer taraftan ölümsüz kabul ettikleri tanrılarının ölümünden bahsetmişlerdir. Gerçi tanrıları doğal yollarla ölmezler, ancak, şu ya da bu şekilde "yeniden" kullanılmak üzere benzerleri tarafından öldürülülebilirlerdi. Hatta yeri geldiğinde onları yaralayıp, hastalandırıp hatta daha da ileri gidip onları öldürmüşlerdir.[121]

Yaradılış Destanı'ndaki Apsu'nun, Tiamat'ın ve Kingu'nun ve Yüce Bilge'deki We'nin durumu böyledir. Diğer yandan, "eski tanrıların" somut hükümdarlıklarının bitişini açıklamak için, bunları yeryüzündeki krallarla özdeşleştirmişlerdir. Yeryüzündeki kralların hükümranlıkları da normalde ölümleriyle son bulurdu. Özellikle arkaik tanrıların Ölüler Diyarı'nda

[118] Tosun, 1960:263
[119] Günaltay, 1945:68-69
[120] Bu konuda detaylı bilgi için; Namık H., 1933:391
[121] Karakuş, 1997:14

oluşlarının nedeni budur. Hatta bazı teolojik yorumlar bu tanrıların etummu'larından[122] bile söz eder.[123]

Tanrılarını simgeleyen sembollerin sayısı pek çoktur ve bunlar tanrının olmadığı yerde tanrı gibi muamele görür ve tanrının yerini tutardı. Bu semboller tanrının heykelleri gibi ayrıca tapınaklarda da muhafaza edilmiştir.[124]

1.2.4. SUMER DİN GÖREVLİLERİ

1.2.4.1.Yüksek Rahipler; Enu'lar (Patesiler, Lugal Kalmalar), Prensler ve Sangu'lar:

Sumer ülkesindeki küçük beyliklerin başındaki beyler, bazen **Lugal** yani Kral, bazen de **Ensi** (Han) ünvanını taşıyorlardı.

Sumer sitelerinin başında bulunanlara işaret eden ensi ünvanı kelime anlamı olarak sadece "hizmetçi" anlamına gelmekle beraber sonraları mahalli idarecileri ifade etmek üzere "şehir beyi" karşılığında mahalli tanrının yeryüzündeki vekilini ve temsilcisini ifade eder olmuştur.

Beyliklerin oluşturduğu birliğin başına geçen ve halkı etrafında toplamakla görevli olan prense memleket hanı anlamına gelen **lugal kalamma** unvanı veriliyordu. Sumerlilerin kurmuş oldukları birliğin kendine has bir özelliği vardı. Şöyle ki: Her sitede hüküm süren ensi, o şehir tanrısının; lugal kalammma ise memleket sahibi olarak tanınan Nippur' daki milli tanrı Enlil'in vekili idi. Onun namına hüküm sürüyordu. Enlil kendi

[122] Etummu; bakınız sözlük
[123] Bottero, 2003:288,289
[124] Tosun, 1960:265

namına hüküm sürmek imtiyaz ve yetkilerini hangi prense vermek isterse başkahininin sesi onun adını söyler, o da lugal kalamma olurdu.[125]

Bir başka ifade ile, ensiler, kendi siteleri tanrısının başpapazları, lugal kalammalar da milli tanrının başrahipleri idiler. Lagaş ensi'si Entemena kitabelerinde kendisini, tanrısı Ningirsu'nun başrahibi olarak vasıflandırmaktadır.[126] Büyük tapınakların başpapazları da önemli görevleri olan şahsiyetlerdi. Bu mevkilere de genellikle kralların çocukları gelirdi.

Rahip sınıfında enteresan bir görünüm de kadın kıyafetinde erkek, erkek kıyafetinde kadın rahipler bulunmasıdır. Mesela gök tanrıçasının yanında kısır ve kadınlaşmış erkekler bulunurdu.[127]

En (Samilerce Enu) denilen başpapazın maiyetinde papaz grupları bulunmaktaydı ve bunlara da genel bir ifade ile **Sangu** (Samilerce Şangu) denilmekteydi. Sangu'lar tapınağın idari işlerini ve bazı dini işlerini yapmaktaydılar.[128] Ensi'yi "Tanrının seçtiği şehir Valisi" olarak kabul edebiliriz. **Sangu**'lar da tapınak idarecileri idi. Frankfort, bunları din adamı, rahip olarak tanımlamaktadır.[129]

Sumer prenslerinin en önemli görevleri, metinlerden de anlaşıldığına göre, ayinlere gereken önemi verip, nezaret etmekten, tapınakların, tanrı makamlarının inşası ve güzelleştirilmesinden sorumlu idiler.

Ensi'lere ait görevler ise; yeni kurulacak bir tapınağın inşasından önce şehri temizlemek, gereken takdis işlerini yapmak, tanrıyı ziyaret sırasında yedi duayı okumaktı. Bunun yanında tanrıların emirlerini doğrudan alırlar ve fal bakma işlerine de bakarlardı.[130].

Sumer kralları genellikle faaliyette bulunmadan önce tanrılara hizmetle görevli rahiplerin yani kahinlerin haberlerine müracaat ederlerdi. Bunun yanı sıra tanrılar adına tapınaklar yapmayı öncelikli vazifelerinden görmekteydiler.

---

[125] Günaltay, 1945:73
[126] Günaltay, 1945:132
[127] Lansberger, 1945:144
[128] Günaltay, 1945:133
[129] Frankfort, 1989:100
[130] Günaltay, 1945:132

Burada şunu da belirtmeliyiz ki bu durum tanrıların hizmetinde bulunan ruhban sınıfına sınırsız bir nüfuz vermekteydi ve onlar da sahip oldukları bu nüfuzu memleket aleyhine kullanmakta geri kalmamışlardır. Bir din görevlisi olan Ningirsu mabedinin başpapazı, idareyi ele geçirerek kendisini Lagaş kralı ilan etmiştir. Saltanatı gaspeden bu papazlar, adet ve kanunları dine uygun bir şekle sokarak, şahsi menfaatlerini temin edecek birçok değişiklikler yapmışlardır. Devletin bütün kuvvet ve nüfuzunu ellerine alan papazlar ensi'liği, kendi aralarından çıkan bir memurluk derecesine indirmişlerdir. Tapınaklara ve ensi'liğe ait hazineleri de keyiflerince kullandıkları gibi, hukuki ve dini hükümlerde de zorbaca ve ahlaksızca hareket etmişlerdir. Papaz ve din görevlilerinin bu keyfiyetçi tutumları halk arasında hoşnutsuzluk yarattığı gibi kendi sonlarını da hazırlamıştır. Sumerin en kudretli krallarından Urukagina ensi'liğe geçer geçmez dini bir mahiyeti olan ensi unvanını bırakarak kral ünvanını almış. Papazların icraatlerini de sıkı kontrol altına alarak din görevlilerinin halkı ezmelerinin de önüne geçmiştir.[131]

Ekonomik gücü elinde bulunduran rahipler, bu güçlerinden dolayı savaş kararlarında da etkin rol oynamaktaydılar.[132]

Din görevlilerinin toplum içinde oldukça önemli bir yeri vardı. Onların bu güçlerinin ve saygınlıklarının bir dayanağı da, tanrılar hakkında her şeyi ve onların nasıl hoşnut edileceğini –eğer bu başarılamazsa- onların nasıl yatıştırılacağını bilmeleriydi. Dinsel şarkılar, bunların nasıl okunacağı, kutsal törenler, bunların nasıl yürütüleceği rahiplik bilgisinin ana öğeleriydi. Ancak Sumerli rahipler daha önce söylenilen öğretiyi yinelemekle yetinmeyip, tanrıların dünyayı nasıl yönettiklerini anlatan sistemli bir öğreti geliştirmişlerdir.[133]

Sumerliler döneminde din adamları örgütlü bir yapı içinde idareyi ellerinde bulundurmalarına karşılık küçük mülk sahibi köylüler, sınıf bilincinden yoksundular. Bunun yanında çıkar birliğinden ve ulusal çapta bir

[131] Günaltay, 1945:46-49
[132] Karakuş, 1997:16
[133] Neil, William H., 1985:25

bağ düşüncesinden de uzaktırlar.[134] Bu durum rahip sınıfın halk üzerindeki egemenliklerini kolayca artırmasına zemin hazırlamıştır.

Eski Sumer dini, bazı ilkel öğeleri içermiş olsa bile[135] rahiplerin hem doğaya, hem de insana ilişkin olgularını açıklayan tutarlı bir teolojik sistem kurdukları da bir gerçektir.[136]

Ensi'ler zaman içinde önemlerini kaybederek sıradan bir memur konumuna gelmişlerdir.[137]

Enteresan bir uygulama Üçüncü Ur İmparatoru Şulgi'nin, kendisini tanrı gibi takdis ettirmesidir. Sumer tarihinde bu uygulamaya ilk defa burada rastlanılır. O zamana kadar Sumer prenslerinden hiçbirine ilahlık yakıştırması yapılmamıştır. Bu uygulamada Sami tesirini görmek mümkündür. Samiler hükümdarlarını uluhiyet mertebesine yükseltmişlerdir, bunu Sumerlilerde ilk olarak Şulgi zamanında görüyoruz. Hatta Sami tesiri ile Şulgi adına tapınaklar kurulmuş, kameri ay başlarında ve ortalarında heykeline adaklar yapılmıştır.[149]

1.2.4.2. Sahirler, Kahinler, İlahiciler;

Sumerlilerde ensi'lerle krallardan va başpapazlardan sonra gelen birinci derecedeki rahipler sihirbazlar, kahinler, ilahiciler olmak üzere başlıca üç sınıfa ayrılıyorlardı. Sihirbazlar, tanrıların sevgi ve şefkatlerini iletmek, ruhların (cinlerin) kötülüklerini uzaklaştırmakla görevli idiler. Kahinler de gelecekten haber veriyor, uğurluluğu, uğursuzluğu tayin ediyorlardı. İlahiciler ve hanendelerin de farklı vazifeleri vardı. Tapınaklarda rahipler tarafından gerçekleştirilen görev ve hizmetler o kadar fazlaydı ki, bunların sayısı kırkı bulmaktaydı.[138]

Kahinlik babadan oğla geçen bir görevdi. Fakat bu görevi yapacak papazların bedenen sağlam ve sıhhatli olmaları gerekmekteydi. Mısır'da

---

[134] Childe, 1990

[135] Örneğin; Ur'un ilk krallarından birinin, ölünce, canlı canlı gömüldükleri izlenimi veren, karıları ve saray çevresiyle birlikte gömülmüş olmaları örneğinde olduğu gibi.

[136] Neil, William H., 1985:25

[137] Günaltay, 1945:95

[138] Günaltay, 1945:133

kehanetin kökeni Hermes' ten geldiği gibi, geleneğe göre Sumer kahinlerinin ilimleri de tufandan önceki on hükümdarın yedincisi olan mitolojik Anmeduranki'den geliyordu.[139]

Kahinler, çeşitli sınıflara ayrılmışlardı ve her birinin ayrı vazifeleri vardı. Bunların bir kısmı, erkenden uyanır, ilahları uyandırır, yüzlerini yıkar ve giydirir, onların şerefine bir sürü adaklar sunarlardı. Bir kısmı ilahiler ve efsunlar okur, bir kısmı tapınağın avlularında bekleyen kısır kadınları gebe bırakmakla görevliydiler. Daha başkaları da talihe bakmak ve bunlara dair öğrendiklerini anlatmakla uğraşırlardı.[140]

1.2.4.3. Maşmaşlar, Kalular, Ahipular;

Birinci sınıf papazlara **Maşmaş** deniliyordu. Bunların görevleri çok eski zamanlarda ayrılmıştı. Öfkelenmiş tanrıları sakinleştirmekle görevli olanlara **Kalu** deniliyordu. Kalu'lar belirli günlerde özel ayinlerle kurbanları tanrıya sunarlardı. Kalu'lar bu ayin sırasında bazı musiki aletleri çalar ve ilahiler okurlardı.[141]

Kurban takdimi ayini sırasında Kalu'lar tarafından tapınakta çalınan bu musiki aletlerinden Balaggu, büyük bir davula benzemektedir. Bir başka alete de Lilissu deniliyordu. Lilissu, üzerine öküz derisi gerilmiş bakırdan yapılmış bir darbukaya benziyordu.

Kalu'luk görevinin babadan oğula geçtiğini anlamaktayız. Tapınağa yapılan vazifelerden bir kısmı gerçekleştirilirken günahkar sayılan halka gösterilmezdi. Yalnız rahip yamakları düzeni ve merasimi öğrenmek için ayinde hazır bulunabilirlerdi.

Harap olmuş bir tapınağın onarımı sırasında Kalu'ya önemli görevler düşerdi. Öncelikle Baru yani kahin rahip, tapınağın tamirine ne zaman başlanılabileceğini tayin ederdi. Baru'nun tayin ettiği mübarek gün gelince, Kalu geceden hazırlanır, beş tanrı adına beş kurban sunar ve kutsal ilahiler söylerdi. Sonra, tamir edilecek tapınağın tanrısına ve eşi tanrıçaya tapınağın

[139] Günaltay, 1945:136
[140] Doğrul, 1997:47
[141] Günaltay, 1945:134

cinine üç kurban takdim ederdi. Tanyeri ağarırken de üç büyük tanrıya yani An, Enlil ve Enki'ye üç kurban takdim ederdi. Bu hazırlık töreni, eski tapınağın temel taşları önünde söylenen ve "An, Enlil ve Enki göğü ve yeri yarattıkları zaman.." diye başlayan bir ilahi ile sonlandırılırdı. O zaman yeni tapınağın temeli atılır, inşaat bitinceye kadar Kalu, kurban takdim eder, ilahiler söylemeye devam ederdi. Kalu'dan başka **Aşipu** denilen diğer bir rahip daha vardı. Onun görevi de hastaları ve günahkarları sihirli dualar ve ayinlerle temizlemekti.[142]

1.2.4.4. Barular

Sumer tapınaklarındaki papazların ikinci sınıfı Barular kahin papazlardı. Bunlar pek eski devirlerden beri gözetmekle görevli oldukları olayların çeşitlerine göre farklı sınıflara ayrılmışlardı.

Rüyaları yorumlayan papazlar ile diğer delilleri gözlemlemekle sorumlu papazlar da kahinler grubuna giriyordu. Bunların hepsine genel bir isimle **Baru** deniliyordu.

1.2.4.5. Sumer Rahibeleri

Sumerlilerde kutsal görevlerden sadece erkekler değil, kadınlar da sorumlu olabiliyordu. Kadınlar da erkekler gibi tanrıların ve tapınakların hizmetlerinde bulunuyor, onlar da erkekler gibi başsahir, başkahin, başilahici olabiliyorlardı. Baş rahipler gibi baş rahibe olacaklar da bazı özelliklerin bulunmasına dikkat edilirdi.

Bu görevli memurlar maaş da almaktaydılar. Urukagina'nın ıslahatı arasında baş rahibenin maaş ve aidatından da bahsedilmiştir.

Tapınaklarda birçok rahibe bulunmaktadır. Bunlar Sumer sosyal hayatında kadınlığın yüksek sınıfını oluşturuyorlardı.

---

[142] Günaltay, 1945:134

Tanrılarla beraber tanrıçaların, rahiplerle beraber rahibelerin var olması Sumer sosyal hayatında kadının erkeğin yanında hukuken ve görev bakımından da eşitliğini göstermektedir.[143]

1.2.5. SUMERLİLERDE FERDİ İLAHLAR

Sumerlilerde her kişi kendisinin, büyük tanrılar grubundan olan hami, koruyucu bir ilahın muhafaza ve himayesi altında bulunduğuna inanır, kendisini hami tanrının çocuğu olarak kabul ederdi. Hami tanrılık da babadan oğla geçmekteydi. Yani babanın hami ilahı, evladının da hami ilahı oluyordu.

Urukagina'nın hami tanrısı Ninşubur, rakibi Lugalzaggisi'nin hami ilahı da tanrıça Nisaba idi. Lagaş ensi'lerinden meşhur Gudea da kitabelerinde kendisini tanrı Ningişzida'nın oğlu olarak göstermektedir. Gudea kitabelerinin bir çoğunda Ningişzida'yı kendi hami tanrısı olarak göstermekte, ona karşı özel bir yakınlık beslemektediğini belirtmektedir.

Hami tanrı inanışı Sumerlilerden sonra, önce Akadlılar, sonra da Amurrular tarafından aynen alınmış, bu suretle Samiler arasında da yayılmıştır. Hami tanrı, himaye ettiği fertlerle yakından ilgilidir. Onunla diğer tanrılar arasında bir şefaatçi ve aracıdır. Fertleri himaye, başarılarını ve diğer tanrılarla olan ilişkilerini temin eden de bu hami tanrıdır.

Günah işleyen kişiyi ferdi tanrısı düşünüp, kollamaz, koruyucu meleği onu terk ederdi. Bu durumda şahsi tanrının gönlünü yapmak için çeşitli mersiyeler icat edilmiştir.[144]

Sumer tapınaklarında bulunan en eski tabletlerde, hami tanrı ya da tanrıçanın, himayesinde bulunan adamı elinden tutarak kendi tahtına götürdüğünün tasvir edilmiş olduğu görülmektedir. Bundan amaç, ya kurbanlık hayvan sunmak veya sadece yakınlaşıp, ibadette bulunmak ya da ondan hayatı temin eden suyu veya korunma, şefkat istemektir.[145]

---

[143] Günaltay, 1945:140
[144] Lansberger, 1945:145
[145] Günaltay, 1945:141

Ferdi dindarlık, Sumerliliğin Babillilere geçip, onlar elinde korunmaya başlandığı dönemde ortaya çıkmıştır. Ancak kökeni Sumerlilere dayanmaktadır.[146]

1.3. SUMER TAPINAKLARI

1.3.1. SUMER TAPINAKLARININ FONKSİYONU

Sumerlilerde tapınak ilahların sarayıdır. Tapınaklarda tanrının eşi, çocukları ve ailesiyle beraber oturdukları kabul ediliyordu.[147]

Tapınakların yapım gerekçesini Yaradılış destanındaki şu ifade ile anlıyoruz. Tanrılar Enlil'den hem kendisine ikametgah, hem de kendisini ziyarete gelecek olan diğer ilahlara istirahat yeri olmak üzere bir mabet yapmak için müsaade istiyorlar. Enlil memnuniyetle bu müsaadeyi veriyor ve bunun üzerine Nippur'daki mabet kurulmuş oluyor.

Tapınakların, kosmosun yeryüzündeki bir temsilcisi olduğuna inanırlardı. Öyle ki tanrıların rahibeler arasında zevceleri vardı.[148]

Sumerlilerde tapınak olarak kullanılan ve Ziggurat olarak nitelendirilen yapılar bulunmaktaydı. Ziggurat, Mezopotamya'nın en belirgin özelliklerinden biridir. Bir çok kentte kent tanrısının tapınağı üst üste bir dizi platformdan oluşan ve en tepede tapınağın bulunduğu bir Ziggurattan oluşmaktaydı. Platform üzerine yerleştirilmiş tapınakların örnekleri daha M.Ö. 5000 yılında Eridu'da Ubeyt döneminde bile görülmektedir. Tam manasıyla Ziggurat olarak adlandırabileceğimiz yapılar III. Ur hanedanının ilk kralı Ur-Nammu (M.Ö. 2112-2095) tarafından Ur, Eridu, Uruk ve Nippur'da yaptırılmıştır. Yapıların tümünde benzer bir plan izlenmiştir. Taban dikdörtgendir ve yüksek tapınağa dik açıda birleşen üç merdivenle çıkılmaktadır. Zigguratların en ünlüsü olan ve Babil Kulesi hikayesine yol açan Babil'deki Tanrı Marduk'un,

---

[146] Lansberger, 1945:45
[147] Günaltay, 1945:130
[148] Tansuğ, İnanlı, 1960:551

tapınağına “Gök ve yerin kuruluşu tapınağı” anlamına gelen Etemenanki adı verilmişti.[149]

Sumerliler tapınaklara kralların, ensi’lerin, büyük adamların ve zenginlerin heykellerini koyarlardı. Bu şekilde onların tanrıya olan bağlılıklarını onayladıkları gibi adlarını ve tasvirlerini de ebedileştirmiş oluyorlardı. Çünkü heykel, ait olduğu şahsı ölümünden sonra da yaşatmış oluyordu. Bir prensin ölümünden asırlarca sonra bile heykellerine gıdalar takdim etmek adetinin devam ettiğini kitabelerden anlıyoruz. Bu adetler onların hayatında oldukça önemli yer teşkil etmekteydi. Ancak burada şunu da belirtmeliyiz ki, bu şekilde kralların da heykellerine tapınmak olarak da yorumlayabileceğimiz bu adetler Sumer’de da Mısır’dan farklı neticeler doğurmuştur. Sumerliler Mısır’da olduğu gibi, hükümdarlarına hiçbir zaman ebedilik vasfını yüklememişlerdir. Onların bu düşüncelerinin yansımalarını da hayat anlayışlarında görmekteyiz. Gerek Sumer efsanelerinde gerekse büyük kitabelerinde görüyoruz ki ebediyete sahip olmak için yaptıkları mücadelelerin feci sonuçları acıklı bir ifade ile anlatılmıştır. Buradan da anladığımız gibi Sumerliler ölümlü olmaktan memnun değillerdi ve bu durum onları ayin ve ibadetlerle itinayla dinlerine bağlanmaya, tapınakların inşa ve imarına büyük önem vermelerine sebep olmuştur.[150]

Sumerliler gerek ev, gerek tapınaklarının inşasında en çok kerpiç kullanıyorlardı. Kerpiç duvarlar hava şartları ya da farklı sebeplerle kolayca yıkıldığı için, Sumer ensi ve kralları sık sık mabetleri tamir ettirmek ve yeniden yaptırmak mecburiyetinde kalmışlardır. Gudea zamanında, Sumerlilerin bu ananevi mimari tarzı terkedilmiş, inşaat için lazım olan ve ülkede bulunmayan malzeme civar memleketlerden getirilmeye başlanmıştır.

Sumerliler saray ve tapınaklarının inşasında kullanmak amacıyla memleketlerinde olmayan malzemeleri de dışarıdan getirmişlerdir. Mabetlerinin kapıları, tanrılarının heykellerinin yapımı için gerekli olan mermerleri, tapınak mihraplarının yapımı için kullandıkları sedir ağacını, altın

[149] Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, 1996:178
[150] Günaltay, 1945:131

ve gümüş gibi kıymetli madenleri temin etmek için girişimleri diğer etnik gruplarla münasebetlerine de sebep olmuştur.[151] İşte bu ticari gayelerle başlayan ilişkiler Sumerlilerin yüksek kültür ve medeniyetlerini civar topluluklara yaymalarına da bir etken olmuştur.

Tahta çıkan krallar öncelikli olarak dini müesseseler, tapınaklar inşa ettirmişler ve buralarda tanrılar adına bol bol hediyeler ve sadakalar vermişlerdir.[152]

Tapınaklar sadece dini tören ve ayin yapılan yerler değil, aynı zamanda hükümranlık merkezi, ekonomik işlevi olan ve mahkeme (adliye) görevi gören yerlerdi.[153]

Tanrıların evi olarak kabul edilen tapınaklar dönemin inanç sisteminin yanında ekonomik sistemini de elinde bulundurmaktaydı. Kutsal mekanlar Geç Uruk döneminden sonra yüksek olarak inşa edilmektedir. Bu, tanrıların gökyüzünde tasavvur edilmesinin yanında coğrafi olarak nehirler yanında kurulan şehirlerin, sel baskınlarına karşı alınan bir önlemi olarak da değerlendirilebilir.[154]

Ülke ekonomisinde tapınak mülklerinin rolü büyüktü. III. binyılın ortalarına doğru, Lagaş tapınakları, krallığın ekili topraklarının yarısına yakınını elinde tutuyordu. Yüksek ruhban sınıfı soylulardan oluşuyordu. Böylece tapınağın mal varlığı doğrudan soyluların iktidarına bir dayanak oluyordu. Tapınakların toprakları iki yolla işletilirdi: bir bölümü özgür kişilere kiralanırdı; bir bölümünde de, doğrudan tapınağın denetimi altında köleler çalıştırılırdı. Tapınağın mensupları arasında, çiftçilerin dışında, zanaatçılar, şarkıcı ve ozanlar da vardı.[155]

---

[151] Günaltay, 1945:8
[152] Günaltay, 1945:49
[153] Karakuş, 1997:15
[154] Karakuş, 1997:11
[155] Tanilli, 1989:46

Sumer şehir beylikleri çağında, şehir sınırları içindeki arazi, şehir beyinin ya da tapınağın malıydı, halkın elinde arazi, emlak bulunmadığı gibi, halk sarayın ve tapınağın işçisi olarak çalıştırılıyordu.[156]

Tapınakların bakım ve idameleri için kurulmuş vakıflar mevcuttu. Hükümdarlar yaptıkları bağışlarla bu vakıfları zenginleştirmişlerdir.[157]

1.3.2. BELİRLENEBİLMİŞ TAPINAKLAR

İlk tapınaklardan biri, koruyucu tanrısı Enki olan, Eridu'da ortaya çıkarılmıştır. Bu her ne kadar dört metreye beş metre boyutlarında çok basit biçimli bir kutsal mekan olsa da, bin yıllar boyunca Sumer tapınağını karakterize eden iki özelliğe başından beri sahipti ki- bunlar; tanrının simgesi ya da heykeli için yükselti ve bunun önünde de kerpiçten bir sunak idi. Eridu'daki bu kutsal mekan daha sonra onarılmış ve geliştirilmiştir.

Bunun daha kuzeyinde, Uruk'ta, olasılıkla An'a adanmış olan ve İ.Ö. 3000 civarına tarihlenen bir tapınak vardır. Genel olarak Eridu'daki tapınakla aynı çizgilere göre yapılmış olan bu tapınağın tek farkı, platform yerine ovadan yaklaşık on metre kadar yükselen yapay bir tepe üzerine kurulmuş olmasıdır. Tapınağın kuzeydoğu cephesine yapılan bir merdivenle, beyaz badanalı küçük bir kutsal mekanın bulunduğu zirveye çıkılıyordu.

Benzer bit tapınakta Ukagir'de ortaya çıkarılmıştır. Bu tapınağın her ne kadar üzerine kurulduğu platform yalnızca beş metre yükseklindeyse de iki kat halinde yükseliyordu. Bu nedenle Mezopotamya tapınak mimarisinin belirgin özelliği haline gelmiş olan ve hem gerçek hem de simgesel anlamda gökteki tanrılarla yerdeki ölümlüler arasında bir bağlantı olması amaçlanan Ziggurat'ın ilk örneği olarak kabul edilir. Ukagir tapınağı, öteki Sumer tapınaklarında devam ettirilmemişe benzeyen başka bir mimari farklılık nedeniyle de dikkat çekicidir: İç duvarlar, renkli boyamalardan ve boyalı süslerden oluşan fresklerle kaplıdır.

---

[156] Bilgiç , 1990:221
[157] Günaltay, 1945:90

Bir başka tapınak ta Eanna tapınağıdır. Bunda da farklı bir mimari yenilik göze çarpar. Bu tapınağı inşa edenler binanın sıkıcı görünüşlü kerpiç duvarlarını ve sütunlarını, üstleri kırmızı, siyah ya da soluk sarı olacak şekilde farklı renklere batırılmış on binlerce küçük kil koniyle kaplayarak süsleme gibi eşsiz bir yöntem geliştirmişlerdir. Bu renkli koniler çok renkli üçgenler, baklava biçimleri, zigzaglar ve başka geometrik desenler oluşturacak şekilde kalın çamur sıvaya yan yana yerleştiriliyordu.

Üçüncü Ur Hanedanı zamanında büyük kentlerdeki tapınaklar geniş yapı kompleksleri haline gelmişti. Buna örnek Ur kentindeki Nanna'ya adanmış olan Ekişnugal tapınağıdır. Burası zigguratın yanı sıra çok sayıda kutsal mekan, dükkan, ardiye, avlu ve tapınak görevlileri için konut alanlarını da içeren kabaca 400x200 metre ölçülerinde bir alanı kapsıyordu.[158]

Sumer sitelerinde, idareyi ele alan ensi'ler öncelikle tapınakların onarımını yapmışlardır. Bundan dolayı ele geçen pek çok kitabede onarılmış tapınaklardan bahsedildiğini görmekteyiz. Örneğin Lagaş ensi'si Ur-Nanşe döneminden kalma bir kitabeden, kralın eski tapınaklardan birinin yıkılan duvarını pişmiş ve bitüm ile sıvanmış tuğlalarla yeniden yaptırdığını ve üzerine adını yazdırdığını anlamaktayız.[159]

Yapmış oldukları muazzam mabetler dini gelişmede yüksek bir dereceye ulaşıldığının da bir göstergesidir. Sumerlilerden önceki devirlerde yapılmış olan Tepe Gavra ve Eridu şehirlerine ait mabetleri –en küçüğü 4x4 m.dir- incelediğimizde muazzam, iyi planlanmış ve sanat yönü yüksek tesislerin devamı niteliğinde olduğunu görürüz. Her ne kadar ileride ölçüler küçültülmüş, odaların sayısını arttırmak uğruna plan açık ve sade hatlarını kaybetmişse de, bu Büyük Mabet tipi son zamana kadar bu şeklini korumuştur. Mihrap kısmı, kutsal yemek yenilen ve dini resim bulunan en kutsal bölüm "**Zella**" (hücre, manastırlarda küçük oda) ve genellikle sembolik ilah düğünü törenlerinin temsil edildiği sahne kısmı, geniş bölümde dikdörtgen veya T biçimindeki avlunun baş kısmında bulunur, bunun sağını

[158] Kramer, 2002.181,182
[159] Günaltay, 1945:39

veya solunu ise, papazların ikametgahları, depolar ve idare odaları çevreler. Tapınakların bu şeklinin yanında, belki de semitik etki altında meydana gelen diğer bir şekline, ilk önce Mesilim[160] zamanında rastlıyoruz. Hafaci'de[161] bulunan Oval Mabed'de ise, kutsal hücre, bazen bağımsız olarak, genellikle de avlular ve yan bölümler ile birlikte, binanın yan çevresinde inşa edilir. Ayrıca içinde iki ya da üç hücre bulunan tesisler de vardır. Hatta Tell Agrab'ın[162] Şara Mabedi gibi, yanlarında bir çok oda grupları ve hepsinin de orta kısmında kutsal hücrenin bulunduğu ve papazların ikametgahlarının meydana getirdiği bir bütün teşkil eden yapılar da vardır. Cemaat, direkler ve hücreler, sütunlar ve mozaik duvarlarla süslü hollerde toplanır, büyük hole ulaşmadan önce, sıralanmış odalar ve avlulardan geçer, böylece kutsal çevreye ve kutsal kişiye adım adım yaklaştırılmış olur. El-Obed yahut Eridu'da gördüğümüz gibi, taştan ya da üzeri bronz ile kaplı asfalttan yapılmış aslanlar, giriş bölümlerini korurlar; büyük kapılar üstünde veya duvarlarda bulunan büyük bakır levhalar üzerinde, Temmuz motifleri esrarengiz kabartmalar halinde gösterilmiştir, aynı motiflerden bir tanesi halen, Annepadda'nın Ninhursag mabedinde bulunmaktadır. Üzerinde kabartma resimler bulunan sütunlar, krallara sunulan adaklar, onların savaşlarını ve kutsal yapılışlarını anlatan raporlar, saadet ve uzun yaşamak için yapılan dualar, kurban yakma ve kurban kesme kutsal yerleri, silahlar, vazolar, kutsal kaplar, koridorları ve avluları süslemekteydiler. Entemena'dan Gudea'ya kadar tapınakların yapılışlarını anlatan yazılar, papazlar, kraliçeler ve ilahi hükümdarların, oturan ve ayakta duran heykelleri, ön holleri ve duvarların içine yapılan gömme hücreleri doldurmaktaydı.[163]

Bu büyük tapınakların yanında sadece dini hizmet için kullanılan küçük tapınaklar, hatta bazen özel şahısların kurdukları manastırlar da vardı. Fakat büyük tapınaklar çok daha önemli müesseseler olarak kabul görmüş ve bir

[160] Takriben M.Ö. 2600-2500 yılları
[161] Eski Mezopotamya şehri; Chafadji
[162] Eski Mezopotamya şehri
[163] Schmökel, 1973:213-215

çok din adamı (Sumerce sanga), tapınak okullarında uzun müddet eğitim görmek zorunda kalmışlardır.[164]

Lagaş (Tello) kazılarından Gudea'nın, tamir ettirdiği veya yeniden yaptırdığı her tapınakta, tanrının heykelinin karşısında kendisinin de mütevazı ve hürmetkar vaziyette statüsünü koydurduğunu görüyoruz. Gudea Eninu tapınağının avlusuna yedi dikili taş diktirmiş. Yine Lagaş kazılarından çıkartılan bu ve daha başka tapınaklara ait tuğlalar ve tabletler Fransa' nın Louvre Müzesi'nde bulunmaktadır. Eninu tapınağının Gudea tarafından çok özenilerek yaptırıldığını da tapınağın inşası ile açılış merasimine dair detaylı anlatımından anlamaktayız.[165]

Yine Gudea'nın **Ningirsu tapınağı** ile Tanrı **Nannar'ın tapınağı**ndan, Üçüncü Ur Sülalesinden Ur-Nammu'nun Ur şehrini harap bir halde bulduğunu ve şehri imar ederken tapınağı yeniden yaptırdığını anlatan kitabede bahsedilmektedir.

Üçüncü Ur Sülalesi zamanında imar ve milli sanatlarla ilgili konularda parlak bir dönem yaşanmış ve bu dönemde çok sayıda tapınağın da inşa edildiğinden bahsedilmektedir. Keşfedilen kitabelerden bu devirde Uruk' ta **İnanna**, Oppis'te **Ninhursag**, Lagaş'ta **Ningirsu** ve **Nammu**, Kutha'da **Nergal**, Nippur'da **Enlil** ve **Ninlil**, Larsa'da **Utu** adına tapınaklar kurulduğunu görüyoruz.[166]

Sumerliler in en büyük tanrısı olan An'ın makamı evvelce dağ olduğundan, **Nippur**' daki mabedinin suni bir dağ üzererinde kurulduğundan da bahsedilmektedir.[167]

---

[164] Schmökel, 1973:216
[165] Günaltay, 1945:8
[166] Günaltay, 1945:92
[167] Günaltay, 1945:99

II. BÖLÜM

SUMERLİLER'İN İNANÇ VE ADETLERİ

2.1. DİNİ İNANÇLARI

2.1.1. Sumerde Yaradılış İnancı

2.1.1.1. Kainatın yaradılış efsanesi

Eski Mezopotamya'lıların, anlamakta zorluk çekilecek ve tezatlarla dolu olan, hayali ve efsanevi bir evren tanımı vardır. Mezopotamyalı'lar evreni; yukarısını aydınlık bölümü "Yukarı" veya "Cennet" olarak ve aşağısını ise karanlık bölümü "Aşağı" veya "Cehennem" diye iki bölümde değerlendirirler ve büyük boş bir küre olarak görürler. Evren orta kısmında ise bir çeşit ada ile bölünmüştür: Dünya, temiz bir su katmanı olan Apsu'nun altında bulunur. Dünya ve Apsu tuzlu su denizleri ile çevrilidir. Bu sistemin en doğu ve en batı uçlarında ise gök kubbeyi desteklemek için yüksek dağlar mevcuttur. Bu düzen içerisinde insanın, aşağıdan yukarıya veya yukarıdan aşağıya serbest gidiş gelişlerini hayal etmişlerdir.[1]

Eskiçağ antik efsanelerinin hiçbirisinde "ex nihilo" (hiç yoktan) yaratılış kavramıyla karşılaşılmamıştır. Tüm eskiçağ efsanelerinde yaratılış başlangıçtaki kargaşa (kaos) durumuna bir düzen verme eylemi olarak görünür. Sumerlilerde daha sonraki dönemlerde Babil ya da Asur yaratılış efsanelerindeki gibi detaylı bilgi veren ve konuyla ilgili olan belge pek bulunmamıştır.[2]

Kainatın yaratılış efsanelerine geçmeden önce, Sumerlilerin evrenin yapısı hakkındaki görüşlerinin kaynağını açıklayalım. Evreni oluşturan öğe temelde gök ve yeryüzü idi; nitekim evreni ifade eden terim, "gök-yer" anlamında bileşik bir sözcük olan an-ki'ydi. Dünya düz bir disk şeklindeydi; üzerinde çok geniş bir boşluk bulunuyordu; bu boşluksa kubbe biçiminde katı

---

[1] Bottero, 2001:78
2 Hokke, 1991:23 vd.

bir yüzeyle kaplanmıştı (bu madde kalay olabilir). Gök ile yeryüzü arasında **lil** adını verdikleri bir madde vardı, bu sözcüğün yaklaşık anlamı rüzgar, hava, nefes ve ruhtur. Hareket ve yayılma özelliğine sahip olan bu madde kabaca bizim atmosferimize denk gelmektedir. Güneş, ay, gezegen ve yıldızların atmosferle aynı maddeden yapılmış, ama ek olarak parlaklık niteliği verilmiş olduğu kabul ediliyordu. "Gök-yer"i her tarafından sınırsız bir deniz çevreliyordu. Evren de bunun içinde sabit ve hareketsiz kalıyordu.

Sumerli düşünürler, bu fikirden hareketle evrenin yaratılışı ile ilgili bir kanaat geliştirdiler. İlk olarak ilksel denizin var olduğu sonucuna vardılar. Denize bir tür "ilk neden" ve "hareket eden güç" olarak bakmışlar ve asla kendilerine denizden önce zaman ve mekan içinde ne olabileceğini sormamışlardır.[3] Bu ilksel deniz de, her nasılsa, düz bir yeryüzünün üzerine konmuş ve onunla bütünleşmiş kubbe biçiminde bir gökten meydana gelen evren oluşmuştur. Bunların arasında, gök ile yeri ayıran bir "atmosfer" bulunuyordu. Bu atmosferden de ışıklı cisimler, yani ay, güneş, gezegenler, yıldızlar yapılmıştı. Gökle yerin ayrılmasından ve ışık veren gök cisimlerinin yaratılmasından sonra bitki, hayvan ve insan yaşamı oluşmuştu.

Sumerli teologların varsayımı da, bu evrenin işlemesini sağlayan şey, biçim olarak insana benzeyen, fakat insanüstü ve ölümsüz olan, ölümlülerin gözüne görünmeksizin, kozmosu iyi hazırlanmış planlara ve uygun kanun ve nizamlara göre yönlendiren ve denetleyen bir grup canlının oluşturduğu panteondu.[4]

Sumerlilerin dingir dediği ve tanrı diye tercüme edilen insan üstü ve ölümsüz yaratıklar bu panteonun üyeleriydi.[5]

İşte bu topluluk, Sumerlilerin dini inançlarına temel teşkil eden tanrılarının oluşturduğu bir gruptu ve her tanrının evrende mevcut unsurları kontrol, denetleme, yönetme, idare etme gibi görevleri vardı.

---

[3] Kramer, 1990:64
[4] Kramer, 2002:153
[5] Kramer, 1990:65

Eski Mezopotamya da dini edebiyatın en önemli temsilcilerinden biri Yaradılış Destanıdır. Destanın ilk birkaç satırında şu sözler yazmaktadır: "Başlangıçta Allah, gökyüzünü ve yeryüzünü yarattı. Yeryüzü o zaman form'suz (şekilsiz) ve ıssız ve her taraf kapkara bir derinlikti." [6]

Sumerlilerin evrenin yaratılışı anlayışlarının ana kaynağı Kramer'in "Gılgamış, Enkidu ve Ölüler Diyarı" diye adlandırdığı bir Sumer şiirinin giriş bölümüdür.[7]

Bu destanlardan edindiğimiz bilgilerden de anlıyoruz ki Sumerlilere göre ezelde hiçbir şey mevcut değildir, onlar ezeli varlık anlayışını kabul etmemiş veya kavrayamamışlardır. Sumerlilerin anlayışına göre menşede bir şey yoktu. İlahlara, yere, göğe bütün mevcudata kaynak olan iki prensip yokluk içinde kendiliklerinden belirmiştir. Bunlardan biri erkek unsur olan Apsu yani tatlı su denizi, diğeri de dişi unsur olan Tiamat yani tuzlu su denizidir.[8]

Yaradılış efsanesi hakkında destanda şöyle bahsedilmektedir: "Gök ve yer daha yokken erkek prensip plan Apsu ile dişi prensip olan Tiamat bu yokluk içinde belirdiler. Bunlar sularını birbirlerine karıştırdılar. Bu karışmadan evvela onların Mummu adlı oğulları doğdu. Sonra Lahmu ile Lahamu adlı iki ilahi varlık vücut bulmuştur. Bilinmeyen bir süre sonra baba Apsu ile anne Tiamat'tan ayrı ayrı mahalerde bulunan Anşar (üst dünya) ile Kişar (alt dünya) çıktılar. Bunları takiben de Sumer dininde ön safta bulunan üç ilah, yani gök ilahı Anu, hava ve yer ilahı Enlil ve ilk denizler ilahı Enki (Ea) doğdular.[9]

Sumerlilerin gök ile yerin yaratılması hakkındaki inançlarına göre, bunları ilksel denizin yarattığını düşünüyorlar. İlksel denizin kökeni ya da doğuşu hakkında bir şey söylenmemektedir. Sumerliler onu her zaman var gibi düşünmüşlerdir. İlksel deniz gök ile yerin birliğinden oluşan kozmik dağı meydana getirdi.

---

[6] Gladstone, 1955:48
[7] Kramer, 2001:66
[8] Günaltay, 1945:13
[9] Günaltay, 1945:13

Tanrılar insan gibi kişileştirildiğinde, An (Gök) eril, Ki (yer) dişi idi. Onların birleşmesinden hava-tanrısı Enlil doğdu. Enlil yerden göğü ayırdı ve babası An göğü ele geçirirken, annesi Ki yeri ele geçirdi. Enlil ile annesi Ki'nin birleşmesi, evrenin düzenlenmesini, insanın yaratılışını ve uygarlığın kuruluşunu başlattı.[10] Sığır ve tahıl tohumlarının gökte doğumlarını, sonra insanlığa bolluk ve bereket getirmek için yeryüzüne gönderildiğini anlatan "Sığır ve Tahıl" miti şu dizelerle başlar:

Gök ile yer dağının ardında,

An, Anunnakiler'i (ardıllarını) dölledi,…

Bundan hareketle, gök ile yerin birliğinin, eteği yerin altı, zirvesi de göğün tepesi olan bir dağ olarak düşünüldüğünü söylemek mantıklıdır.[11]

Göğü yerden ayıran kimdi? sorusunun cevabı da; kazmanın yapılışını ve kutsanmasını anlatan, "Kazmanın Yaratılışı" mitindedir. Bu mit şu cümle ile başlar:

Efendi, verdiği nimetlerin gerçek yaratıcısı olan

Kararları değiştirilemeyen Efendi,

Topraktan ülkenin tohumunu filizlendiren Enlil,

Yerden göğü ayırmayı düşündü.

Gökten yeri ayırmayı düşündü.

Buradan anlaşıldığı gibi yerden göğü ayırıp uzaklaştıran hava-tanrısı Enlil idi.[12]

Sumerlilerde halkın dini görüşleri destansı hikayelerinde görülmektedir. Bu hikayelerden birinde; Sumer halkının kahraman, cesur kudret kabul ettiği Enlil, oğlu Ninuraş vasıtası ile dev veya ejderha olarak tasvir edilen Tiamat'a karşı girdiği mücadeleden galibiyetle çıkıyor. Bu mücadele sonrası Tiamat'ın vücudunu ikiye bölüyor. Yarısı ile gök denizinin sularını iyice tutmak üzere

[10] Kramer, 2001:83
[11] Kramer, 2001:82
[12] Kramer, 2001:82,83

gök kubbesini, yarısı ile de yeri yapıyor .Bundan sonra arza şekil veriyor.Başlıca ilahların makamları hazırlanıyor. Senenin on ikiye taksimi yapılıyor. Ay ilahı ve diğer semavi varlıklar yaratılıyor.[13] Burada şunu da belirtmeliyiz ki, bu masal sonradan Babil Tanrısı Marduk' a mal edilmiş, bize de ancak Babilliler' in bıraktıkları metinlerle gelebilmiştir. Fakat bu görüşün pek eski ve Sumerlilere ait olduğu muhakkaktır.[14]

Anlatılarda gökyüzünün yaradılışını kutsal hanedanın başkanı Anu'ya, geri kalan kısmını da üstün zekalı Ea'ya mal ederler;

Anu gökyüzünü döllediğinde

Ve Ea yeryüzünü kurduğunda…diye bahsedilmektedir. Hatta "zincirleme" bir yaradılış sunan çok eski bir mit vardır: Tanrı Anu yalnızca zincirin en geniş ilk öğesi olan gökyüzünü yarattı ve bu da daha sonra küçük olan ikinci öğeyi, yeryüzünü yarattı, ve bu böyle sürüp gitti:

Anu gökyüzünü yarattığında,

Gökyüzü yeryüzünü yarattığında,

Yeryüzü ırmakları yarattığında,

Irmaklar nehirleri yarattığında…diye bahseden bir metin bulunmaktadır.[15]

Sumer inanışında efsanevi olarak bir de "yedi hakimler" efsanesi vardır. Bu efsaneye göre; sıra ile denizden çıkan hakimler, çeşitli Sumer şehirlerinde hüküm süren ilk krallara her bilgiyi, her hüneri öğretmişlerdir. Sumer memleketini Tufan'ın suları kapladığı zaman da bu bilgiler kaybolmamıştır. Çünkü, bir rivayete göre Zi-ud-sudda (Sumerlilerin Nuh'u), hakimlerden bütün bilgileri öğrenmiş olan bilgili kimseleri Tufan'dan önce gemisine almış, hem onları, hem de bilgileri yok olmaktan kurtarmıştır. Diğer bir rivayete göre de,

[13] Günaltay, 1945:15
[14] Meyer, 1903:141
[15] Bottero, 2003:246

bu bilgilerin yazılı olduğu tabletler Tufan'dan önce toprağa çok derin bir şekilde gömülmüş ve sonradan bunları çıkarmak mümkün olmuştur.[16]

Kainatın, evrenin gök ve yere ait alt bölümler halinde düzenlenmiş olduğunu düşünüyoruz. Evren kelimesi de; "gök-yer" anlamına gelen an-ki'dir. Bu işi yapan da hava-tanrısı Enlil'den başkası değildi. Evrenin düzenlenmesi ile ilgili olarak bilgilerimiz dokuz Sumer mitine dayanır. Bunlardan ikisi ay tanrısı Nanna ile ilgilidir; Enlil ile Ninlil: Nanna'nın Döllenmesi; Nanna'nın Nippur'a Yolculuğu. Sumerlilerin yeryüzünde kültür ve uygarlığın kuruluşu ve kökeniyle ilgili görüşleri açısından kalan yedisi büyük önem taşır. Bunlar, Emeş ile Enten: Enlil Çiftçi-Tanrıyı seçer; Kazmanın Yaratılışı; Sığır ve Tahıl; Enki ve Ninhursag: Su Tanrısının İşleri; Enki ve Sumer: Yeryüzünün Düzenlenmesi ve Kültürel Süreçleri; Enki ve Eridu: Su Tanrısının Nippur'a Yolculuğu; İnana ve Enki: Eridu'dan Uruk'a Uygarlık Sanatlarının Geçişi.[17]

2.1.1.2. İnsanın Yaradılışı

Sumerli düşünürler, insanlara ve onların kaderleriyle pek ilgilenmemişlerdir. Onlar insanların çamurdan ve tek bir amaçla yaratıldığına inanmışlardı: Tanrıların rahatça ve engellenmeden tanrısal görevlerini yapabilmeleri, onlara yiyecek ve içecek ile başlarını sokacak bir bina hazırlamaları için yaratılmışlardır.

Sumerlilerin insanın yaratılışı ile ilgili görüşlerini Sumer mitlerinden çıkarmaktayız. Enki ve Ninmah: İnsanın Yaratılışı isimli mitolojik hikaye de bize bu konu da bilgi vermektedir.[18]

Enlil hayvanat ve nebatı da yarattıktan sonra babası Anu'yu yeni bir tasavvurundan haberdar ediyor: ilahlar istirahat ederken onların işini görmek üzere kan ve kemikten insan yaratacağını söylüyor. Ea'nın teklifi üzerine

[16] Bilgiç, 1982:103,104
[17] Kramer, 2001:88
[18] Kramer, 2000:66

Kingu (Tiamat'ın ikinci kocası) kesilerek kanıyla insan çamuru yoğruluyor.Bu suretle insan da yaratılıyor.[19]

Bunun yanında, kaynaklarda insanın yaradılışı farklı tanrılara da dayandırılmıştır. Bunu Enlil'e mal ettikleri gibi, Enki olduğunu söyleyen metinlere de rastlanmıştır. Anlatıldığına göre; Nammu adına taşıyan ilksel anneden doğan bütün tanrılar dünyaya ve her biri kendi bölgesine yerleşirler. Evli ve aile sahibi olan bu tanrılar, varlıklarını sürdürmek için başlangıçta çalışmak durumunda kalmışlardır. Çalışması gerekenler de bir anlamda ikinci sınıf tanrılardır. İçlerinden çalışmaktan muaf olan en büyükler, zamanlarını dinlenerek geçirirler. Çalışan tanrılar bu yorgunluktan ve eşitsizlikten pek hoşnut değillerdir. Nammu bu durumun değiştirilmesi gerektiğini önererek Enki'yi uyarır. Bunun üzerine uzunca süre düşünen Enki, yeni bir "varlık" icat eder: Döküm kalıbını hazırlar –bu kil ülkesinde yaygın bir işlem- ve Ninmah ile yedi tanrıçanın yardımıyla, hem iktisadi hem de teknik bir sorunu çözmek için uygun hale getirilmiş olan insanı yaratmak üzere Nammu'ya kalıbın nasıl kullanıldığını gösterir. Sonuçta Enki, sipariş üstüne, bir aletin planlarını hazırlayan bir mühendis gibi davranır.

Enki tanrıça Nammu'ya, "Ben senin dediğin yaratığı meydana getirdim, sen de onun üzerine tanrıların görüntüsünü koy" diyor, böylece insan, tanrı şeklinde yaratılmış oluyor. [20]

Metnin devamında tanrının dehası anlatılır. Düzenlenen törende içtikleri bira ile neşelenmiş olan tanrı ve eşi arasındaki bir tartışma, bir nevi meydan okuma olur. Ninmah, Enki tarafından hazırlanan döküm kalıbını kullanarak kusurlu insanlar yapmaya karar verir ve uygun bir kullanım alanı ya da iyi bir kader bularak onları düzeltmek amacıyla kocasına meydan okur. Kocası kabul eder ve insana, zayıf ve güçsüz varlığa, krallık görevlisi kaderini yükleyerek altı kez iddiayı kazanır. Her insana ayrı bir görev verir. Köre, ozan kaderi verir; döllenme gücünden yoksun olanı ustası olduğu iyi bir büyüyle iyileştirir. Bundan sonra, Enki, Ninmah'ı kalıptan çıkaracağı son kusurlu

[19] Günaltay, 1945:15
[20] Tekin, 2005:55

insana bir görev bulmaya çağırır. Bu, görünüşe göre, zayıf ve ölüme yaklaşmış yaşlı bir adamdır ve tahmin edilebileceği gibi Ninmah, bu insana herhangi bir "iyi kader" bulamaz.[21]

Sumer inanışına göre tanrılar evreni, insanları yarattıkları gibi, onların geleceklerini daha doğrusu kaderlerini de baştan belirlemişlerdir. Metinlerde bunu simgeleyen kelime **nam**=kader, **nam.tar=** kaderi belirlemektir. Buna göre tanrılar bir insanın veya bir varlığın ne olacağını, ne olması gerektiğini belirlemiştir. Bu varlığa meydana gelir gelmez de bir ad vermeleri zorunlu idi. Bu ad verme simgesi de **mu=** isim, addır. İsim verilmeyen hiçbir nesne var olmamış demektir.[22] Yaratma konusunun geçtiği tabletlerde insanın kaderinden söz ediliyor. İlk yaratılan insanlar pek uygun çıkmamış; normal insan tipi birkaç denemeden sonra ancak çıkabilmiştir.[23]

Tüm insanlar tanrıların hizmetkarı idi. S.N.Kramer bu konuda; "onlar insanların çamurdan ve bir tek amaçla yaratıldığına inanıyorlardı. Bu da; Tanrıların rahatça ve engellenmeden tanrısal görevlerini yapabilmeleri, onlara yiyecek, içecek ile başlarını sokacak bir bina hazırlamaları içindi.[24]

Yaratılış destanında insan, yaratıcı tanrı Marduk'un özen göstermeden ağzından çıkıveren şu sözlerden sonra yaratılmıştır: "Tanrılar'ın sırtındaki (çalışma) yük(ü) ona yüklensin ki tanrılar rahat nefes alabilsin." Aynı görüş, Enlil'in insanların yerden bitkiler gibi toprağı delerek çıkabilmeleri için, yerin kabuğunu bir kazma ile kırışını anlatan daha eski bir Sumer mitosunda da dile getirilmiştir. Sumerlilerin inanışına göre insanlar sadece dini vazifelerini (ibadet, tapınak inşası, kurban vs.) yerine getirmekle kalmayıp, aynı zamanda üretim anlamında da tanrılara hizmet ettiklerine inanmaktadırlar.[25]

Sumer halkının kainatın yaradılışı hakkındaki inanışlarını içeren masallardan biri de, büyük tufanı temsil etmektedir. Gerek bu masallara,

---

[21] Bottero, 2003:266
[22] Aynı durumu gerek Tevrat, gerek de Kuran'da görmekteyiz. Allah Adem'e etrafındakilere isim vermesini öneriyor. Çığ, 1995:46
[23] Kramer,(2001:107-110;130-153); (1990:Bölüm:22,26)
[24] Karakuş, 1997:15
[25] Karakuş, 1997:15

gerekse Uruk Tanrıçası İnanna ile Uruk'un mitolojik hükümdarlarından üçüncüsü olan Dumuzi'nin aşk maceralarına, ölüler alemine olan seyahatlerine dair hikayelere baktığımızda halkın endişe duyduğu yaradılış, ezeli alem ve ölüm korkusu dikkati çekmektedir.[26]

Bu masallar birbirlerine benzemekte ve çoğunlukla da insanlık aleminin kaderi ile ilgilidir. Sumer halkının inancına göre ölüm olmasaydı insanlar ilahlara benzeyebilirdi. İlahlar ölmemekle insanlardan farklılaşıyordu. Aslında ilahları yaratan fikir, ölüm korkusu olmuştur. İnsanların ölümden kurtulmak için giriştikleri tüm çabalar başarısız olmuştu. Bu hikayelerden bir örnekte, tanrı Enki'nin himaye ettiği kahraman Adapa'nın denizde balık tutarken kayığını alabora eden güney rüzgarına öfkelenerek kanatlarını kırdığı için, cezalandırmak üzere göklerin tanrısı An'ın huzuruna götürüldüğüne dair olan hikayedir. Hikayede anlatıldığına göre An cüretkar Adapa' yı öldürmek istiyor fakat Dumuzi ve Ningişzida'nın şefaatleriyle merhamete geliyor; Adapa'ya ebedi hayat veren ekmekle sudan veriyor. Bu suretle onu ebedileştirmek istiyor. Fakat daha önce hamisi olan Enki'nin birşey yememesi yolundaki ikazını hatırlayan Adapa, içeriğini bilmediği bu ekmekle suyu yemekten çekiniyor, bu sebeple de hem kendisi, hem de bütün insan nesli ebedi hayattan mahrum kalıyor.

İnsanlığın ebedi hayata sahip olamayacağı gerçeği Uruk kahramanı Gilgameş' in hazin macerası ile bir kere daha gözler önüne serilmiştir. Birçok canavar yaratıkları yenen, Elam'ın korkunç hükümdarı Humbaba'yı doğu dağlarında yenen, müthiş gök boğasını parçalayan kahraman Gilgameş ebedi hayat bitkisini elde ettikten sonra, kendi hatası yüzünden ölümden kurtulmak ilacını yılana kaptırmış, bütün kahramanlıklarına rağmen, sevgili ve sadık arkadaşı Enkidu gibi ölüm acısını çekmiştir.[27]

[26] Günaltay, 1945:112
[27] Günaltay, 1945:113

2.1.2. SUMER DİNİNDE CENNET VE CEHENNEM İNANCI

Sumerlilerin inanışına göre, insanlar işledikleri bütün günahların ve kusurların cezasını bu alemde çeker. Sumer dininde mükafatlar da, ceza da dünyevidir. İnsan dünyevi hayat dışında bir şey beklememelidir. O, er geç dönüşü olmayan yer altı alemine girmek için bu dünyadan göçecektir.

Çünkü Gilgameş destanında, belirtildiği gibi; "Tanrılar, insanlığı yarattığı zaman, ölümü insanlara vermiş, ebedi hayatı da kendilerine alıkoymuşlardır". [28]

Yine bu destanda görüldüğü üzere Uruk kralı Gilgameş çok zor bir seyahatten sonra Apsu'da biten ebedi hayat otunu elde edebilmiş, fakat insanlık için hayat ebedi olmadığından, otu yılana kaptırmıştı. Adapa, tanrı An tarafından verilen yemeği yemiş olsaydı, ebedi hayata sahip olacaktı. Fakat insanın kaderinde ebedi hayata sahip olmak olmadığından bu yemeği yiyememişti. Tanrıça İnanna ölümsüz olmakla beraber, üzerine hayat suyu saçılmamış olsaydı, aşkını aramak için indiği yeraltı aleminden dönemeyecekti. İnsan için ölüm kararlaştırılmış ve kesin olduğundan Sumerliler tanrılardan ancak ömürlerinin uzun olmasını istiyorlardı. Sumer dininin başlıca esaslarından biri bu idi. İbadetlerinde de bu amacı güdüyorlardı.[29]

Sumerliler evreni üç kısma ayırmışlardır. "Büyük Yukarı", bunu tanrıların katı olarak tanımlayabiliriz; "Büyük Aşağı", bunu yer altı dünyası "Kur" olarak açıklayabiliriz. Bir de yeryüzü bulunur, burada Dilmun (Cennet) betimlemesi bulunur. "İnanna'nın Yer altı Dünyasına (Kur) Gidişi" ilahisinde;

"……..

İnana büyük yukarıdan, büyük aşağıyı aklına koydu.

Hanımım, göğü bıraktı, yeri bıraktı,

Yeraltına indi o,

[28] Günaltay, 1945:146
[29] Günaltay, 1945:146.

……."

dizeleriyle konu hakkında bize bilgi vermektedir.[30]

Büyük aşağı'ya inmeyi kafasına koyan İnanna, oraya indiğinde ilk olarak kapıda, kim olduğunu ve ne istediğini öğrenmek isteyen kapıcı ile karşılaşır. Kapıcı, hanımı olan Sumerlilerin ölüm ve hüzün tanrıçası ve İnanna'nın kız kardeşi Ereşkigal'in talimatına göre yer altı dünyasının yedi kapısından onu geçirir. Her kapıdan geçişte bütün karşı koymalarına rağmen elbiseleri ve takıları birer birer alınır. Son kapıdan girince, tamamıyla çırılçıplak kalır ve Ereşkigal ile yer altı dünyasının korkulan yedi yargıcı Anunnakiler'in önünde diz çöker. Onlar da ona ölüm gözleri ile bakarlar ve İnanna bir kayığa asılmış cesede döner. Enki onun tekrar canlanması için, Kurgarru ve Kalaturru isimli iki cinsiyetsiz yaratığı meydana getirir ve onlara "Hayat Yemeğini ve Hayat suyunu" vererek yer altı dünyasına gidip, İnanna'nın cesedi üzerine dökmesini emreder. Söylediği gibi yaparlar ve İnanna canlanır.[31] Sumerlilerin öteki dünya ve cennet ya da cehennemin varlığı ile ilgili düşüncelerini bu destanlardan anlamaktayız.

Tanrı Enki ile tanrıça Ninhursag'ı konu alan tablette cennet hakkında şu bilgiler var: Dilmun (cennet) adında saf, temiz ve parlak bir yer vardır. Burada ne hastalık var ne de ölüm. Tek kelime ile "yaşayanlar ülkesidir". Burada hiç kimse hiç kimseye zarar vermez; yaşlılık, vücut ağrıları yok. Irmağı geçen artık mutludur.[32]

Sumer inançlarına göre, bu cennette ilkin temiz su yokmuş; Enki, güneş tanrısı Utu'ya talimat verince, O da burada temiz su yaratmış; bunun sonucu olarak o cennet bağlar, bahçeler, bitkiler, hurma ağaçlarıyla tıklım tıklım doluvermiş. Hatta bu cennette baldan da söz ediliyor. Ninhursag bu cennette sekiz çeşit bitki yaratır. Bunların tadını merak eden Enki, hepsinden yiyince, kendisine dokunur ve sekiz yerinden hastalanır. Enki, bu bitkilerden yediği

[30] Karakuş, 1997:13
[31] Kramer, 1990:135
[32] Arif, 2005:56

için tanrıça Ninhursag ilk önce onu lanetler; ancak daha sonra her nedense kendisini bağışlar.[33]

Sumer dini inanışında bir boşluk görmekteyiz ki, her şey karşıtıyla birlikte var olması gerekmektedir. Sumer kanun, kural ve yönetmeliklerinde bu mevcuttur. İyinin karşısında kötülük de bulunmaktadır. Ancak Sumerlilerde Cehennem (Arallu/ Aralli) inancının karşısında tam anlamıyla cennet konulmamıştır. Her ne kadar hükümdarlar yeraltında, diğer insanlardan farklı yaşıyorlarsa da cehennemde bulunuyordu. Eğer insanlar öldükten sonra (dünyadaki yaşamları ne olursa olsun) idareciler, köleler, köylüler ve rahipler kısacası tüm toplum tabakaları cehenneme gidiyorsa idareciler ve yönetimi elinde tutan sınıfın, halkı nasıl boyunduruğu altında tuttuğu sorusu da hatıra gelmektedir.[34]

Aslında Sumer inanışında, cennet diyebileceğimiz, Dilmun olarak geçen, Enki'nin, eşi tanrıça Ninhursag'la beraber yaşadığı, İran körfezindeki Bahreyn adası olarak tanımlanan ada bulunmaktadır.

"Dilmun'da kuşlar ölmez, çaylak keskin çığlığını koyuvermez,

Aslan öldürmez, kurt kuzuyu kapmaz,

Orada güvercinler başlarını sarkıtmazlar,

Gözü ağrıyan "gözüm ağrıyor" demez,

Başı ağrıyan "başım ağrıyor" demez,

Oranın yaşlı kadını "Ben yaşlı kadınım" demez,

Oranın yaşlı erkeği "Ben yaşlı erkeğim" demez,[35]

Tek tanrılı dinlerin kökenlerinin Sumer mitoslarına kadar dayandığını söyleyen M.İlmiye Çığ, "Cennetten Kovulma" olayının Dilmun'da geçtiğini söyler.

[33] Tekin, 2005:56,57
[34] Karakuş, 1997:13
[35] Karakuş, 1997:13

Eski Mısırlılarda görülen ibadetlerle, iyiliklerle ölünün ruhunu kurtarmak, mumyalamak gibi yeryüzündeki varlığı devam ettirmek yolundaki davranışlara Sumerlilerde rastlanılmaz.[36]

2.1.3. SUMERDE ÖLÜM İNANCI VE AHİRET TELAKKİSİ

İnsanlar ilk zamanlardan itibaren ölümü açıklamaya çalışmış ve ondan korkmuşlardır. Zaman içinde de ölülerin ruhlarının oturdukları öteki dünya inancı ortaya çıkmıştır. Sumerlilerde de bu inanç diğer toplumlara benzer bir şekilde ortaya konmuştur.[37]

Öteki dünya-ahiret düşüncesi Sumer dini inanışında önemli bir yer teşkil etmektedir. Stephen Langdon'ın 1919'da yayımladığı University Museum'a ait tablette, Kur, yeryüzü ile en eski deniz arasındaki boşluktur ve oraya ölüler gider denilmektedir. Tüm ölüler (Yeryüzü yaşamında iyi işler işlemiş olsun veya olmasın) oraya, özel bir sandalcının sandalı ile "İnsanı Yutan Nehir"i geçerek varırlar. Burası ölülerin yeri olmasına rağmen oradaki yaşamın canlı bir yönü de vardır. İnanna'nın yeraltına inişi mitinde Kur'a, "Dönüşü Olmayan Memleket" denilse de Gilgameş mitinde Enkidu'nun yeryüzüne özel durumda çıktığı anlatılmaktadır. Kramer, yer altı dünyasını, dünyadaki yaşamın bir yankısı olarak değerlendirir.[38]

İnsanın ölüme karşı korkusu ve adını ölümsüz yapıp, kutsallaştırarak bu korkuyu bastırma isteği, ilkçağlardan beri insanlar tarafından erişilmek istenen önemli bir hedef olmuştur. Bundan dolayı tarihin her devrinde "Ebedi Hayatı" arayan mitolojik kahramanlar görmekteyiz. Diğer mitoloji konularında olduğu gibi bu konuda da en eski olan ve daha sonra da diğerlerini etkileyen Sumer telakkileri ve destanları olmuştur.[39]

Puşkin müzesindeki bir tabletteki iki ağıttan, ölüler alemi hakkında bazı bilgiler ediniyoruz. Ay'ın "dinlenme gününü", yani her ayın son gününü ölüler

---

[36] Günaltay, 1945:146
[37] Tanilli, 1989:17
[38] Karakuş, 1997:13
[39] Kramer, 1990:134

aleminde geçirdiği görüşü bu tabletlerden anlaşılıyor. Ayrıca ölülerin güneş-tanrısı Utu tarafından yargılandığı ve ay-tanrısı Nanna'nın ölülerin "yazgısını" belirlediğini de öğreniyoruz. Tablete göre ölüler diyarında "ekmek yiyen kahramanlar (?)" ve ölülerin susuzluğunu tatlı suyla gideren "..-içiricileri" vardı. Ölüler diyarındaki tanrıların ölüler için dua etmeye çağrılabileceğini, ölen kişinin kişisel tanrısına ve kentinin tanrısına onun adına yalvarıldığını ve ölen kişinin ailesinin cenaze dualarında hiçbir şekilde ihmal edilmediğini görüyoruz.[40]

Sumerlilerin inanışına göre hayatta iken dini ve sosyal konumu ne olursa olsun, ölen her adamın ruhu karanlıklar diyarına girerdi. Gilgameş destanında görüldüğü üzere Uruk kahramanının rakibi ve sevgili arkadaşı Enkidu bu aleme gittiği zaman, kralların, beylerin, büyük rahiplerin, kısaca her sınıf halkın topluca burada yerleşmiş olduklarını görmüştü.

İnsanlık için ölümlü olmak ve bu akıbetin kabulü oldukça zor oluğu gibi, bu inanış Sumerlileri daimi bir huzursuzluk ve mutsuzluğa iten önemli bir unsurdu. Sumerlilerin bu kabulü zor durumuna bir örnek de Gilgameş destanında bulunmaktadır. Ebedi hayata sahip olmak için binbir maceralara atılan ve sonunda elde ettiği ölümsüzlük otunu yılana kaptıran Gilgameş, kendilerini bekleyen sonu öğrenmek, karanlıklar diyarından bilgi almak için ölen arkadaşı Enkidu'nun ruhunu sorguya çektiği zaman aldığı acıklı açıklamalar karşısında gözyaşlarını dökmesi, Sumerlileri bedbaht eden ıztıraba da bir örnek olmuştur. [41]

Bütün insanların ruhları karanlıklar diyarına giderdi. Ancak oradaki görevleri birbirinden farklı idi. Bazıları eski elbiseler gibi, kurtlar tarafından delik deşik edilmişti. Bir çoğu da çöplüklerde toza toprağa bulanmış vaziyetteydi. Bununla birlikte daha iyi konumda olanlar da vardı. Bunlar memleketi savunurken savaş meydanında ölen şehitlerdi. Onlar anne, baba ve eşlerinin özenli davranışları arasında bir istirahat döşeğinde yatar ve temiz su içerlerdi. Evlatları ya da ailesi tarafından kendilerine her ay adaklar

[40] Kramer, 2002:177
[41] Günaltay, 1945:148

getirilenler, kimsesizler ya da evlatları tarafından unutulmuşlar gibi çöplükler içinde kırıntı toplamaktan kurtulmuş olurlardı.[42]

Bundan dolayıdır ki Sumerliler, ayda bir defa ölülerine yiyecek, kurbanlar, adaklar sunarlardı. Bunda amaç ölüleri takdis için değil, onları kırıntılara mahkum bırakmamak içindi.

Ölülerini beslemeleri belli aralıklarla ve belirli bir ritme göre olmalıydı. Bilhassa soğuk su sunulmalı, su içmeleri sağlanmalıydı. Hatta "arutu" diye adlandırılan ve mezarların üzerine yerleştirilen bir tür oluk vardı, bu sayede ölüye kader su akıtabiliyorlardı.

Bununla birlikte özellikle ölülerin onuruna kurulmuş, onlara ayrılmış, hane çevresinde kutlanan bir tören vardı. Evlerinde "ailenin ölülerinin bölümünde" ailenin yaşamakta olan fertleri toplanıyordu. Bunun için genellikle ay sonu, ayın kaybolduğu vakti tercih ediyorlardı. Yemek düzenlenir, değişik aksesuarlar, mücevherler sunulabilirdi. Bu bir dayanışma, aile bağlarının kuvvetlenmesini de sağlayıcı uygulamalardı.[43]

Ölülerini sık ziyaret etmeleri nedeniyle mezarlıklarını da yerleşim yerlerinin, toplumsal mekanların yakınlarına yapmışlardır. Tapınaklarının, saraylarının yakınlarına kurmuşlardır mezarlıklarını. Hatta, krallar ya da en aşağı tabakadan halk olsun, her zaman ölülerini evlerinin altına gömmekte ısrar etmişlerdir. Kötülük kovmak için yapmış oldukları ayinlerinin bir bölümü, onların aynı çevrede gömülmelerini telkin edebiliyordu; bu nedenle, binanın bir bölümü, ailenin ölülerinin bölümü olarak adlandırılıyordu ve aile şapeli olarak kullanılıyordu. [44]

Sumerlilerin kanaatince, yer altı kaynakları fani insanların ebedi makamı, aydınlıklar alemi olan gökler de tanrıların karargahıdır. Bu alemde fanilerden hiçbir kimse bulunmaz. Tufan kahramanı Utnapiştim ile eşi bile ebedi hayata sahip olmalarına rağmen, tanrılar yanında bir mevki alamamış, bir adaya kaldırılmışlardı. Fani insanlardan göklere yalnız iki insan

[42] Günaltay, 1945:149
[43] Bottero, 2003:311
[44] Bottero, 2003:310

çıkabilmişti. Fakat onlar da tanrılar diyarında kalamamışlardı. Göklere çıkanlardan biri Eridu halkından Adapa, diğeri de Kiş sitesinin mitolojik kralı Etana idi.[45]

İnsanlar için ölümün ve karanlık diyara gitmenin kaçınılmaz olmasının Sumerlilerde yarattığı derin üzüntüyü menkıbelerinde de görmekteyiz. Bu üzüntü ve ıztırap Sumerliler için zaruri idi. Çünkü herkesin gideceği bu diyardaki etimmuların varlığı sonsuz bir feryat ve figandan başka bir şey değildir. Bir kere gittikten sonra dönüşü yoktu. Karanlıklar krallığının yedi kapısının muhafızları, bir kere buraya giren insan etimmu'sunun bir daha buradan çıkmasına müsaade etmiyorlardı. Buraya girenler ebedi bir ızdırap alemine atılmış oluyorlardı. Bu durumda, bu ızdırap alemine mümkün olduğu kadar geç gitmeye çalışmak lazımdı. Bunun içindir ki Sumer dininin bütün ayin ve ibadetleri yeryüzünde uzun süre ve rahat yaşayabilmeyi sağlamak içindi.[46]

Hayat hakkındaki görüşlerini olaylardan ve bunları yorumlamalarından çıkaran Sumerliler, ölüm denilen kötü sonu zaruri ve kaçınılmaz bir netice olarak kabul etmişler ve bundan dolayı cenazelerin gömülmesine büyük önem vermişlerdir. Cenaze töreni genellikle zahmetsiz olmakla birlikte ölünün servetine, sosyal konumuna göre değişmekteydi.[47] Ölüyü her zaman kefenliyorlar ve toprağa gömüyorlardı. Gömdükleri yer bir mezar, bir çukur ya da bir mahzendi. Ölüyü toprağın üstüne gömme, açık havada sergileme ya da yakma gibi yöntemler hiç kullanılmamıştır. Elbette kin ya da kasten cenazeye kötü davrandıkları durumlar dışında.[48]

Ölü defnedileceği zaman akrabası ve dostları mezar başına toplanır, sessizce ağlar, gözyaşları arasında cesedi mezarına koyarlardı. Mezarlar genellikle dört köşeli lahit idi. Sonraki zamanlarda yapılan kazılardan milattan önceki dördüncü binin sonlarına doğru Sippar sitesinde ölülerin tuğladan yapılmış dört köşeli tekne şeklinde lahitler içine sırt üstü yatırıldıkları

[45] Günaltay, 1945:149
[46] Günaltay, 1945:150
[47] Günaltay, 1945:147
[48] Bottero, 2003:302

anlaşılmıştır. Lahitin kapağının önüne de topraktan, tunçtan vazolar konulurdu. Bu devirden sonraki zamanlarda tekne lahitler uzamış içine bıçak, kırmızı akik taneleri, küçük variller, oklar gibi çeşitli eşyalar konulmuştur. Daha sonraları yani Samilerle Sumerlilerin karıştıkları zamanlarda tekne şeklindeki lahitler, pişmiş topraktan yapılmış iken büyük küpe dönmüştür.[49]

Mezopotamya'da yapılan kazılarda tarihi İ.Ö. 2600'e kadar dayandığı düşünülen kral mezarı bulunmuştur. Buradan anlaşılıyor ki, hükümdarlar yalnız gömülmüyorlardı. Cesetlerinin çevresinde bulunan çeşitli hazineler arasında: zengin eşyalar, sandıklar, yataklar, müzik aletleri, oyunlar, değerli sofra takımları, silahlar, mücevherler, altın ve değerli taşlardan takılar vardı. Sadece ziynet değil, aynı zamanda tek bir mezar içinde yetmişi aşkın iskelet. Yüce hükümdarlarına öteki dünyada eşlik etmeleri için maiyetin tamamının öldürülmüş olduğunu görüyoruz bu örnekte. Bunlar arasında, teçhizatlarıyla, koşum takımları, sığırları ve sürüleriyle birlikte arabalardan başka, silahlı askerler, altın ve lacivert taşından süsleriyle soylu kadınlar da bulunuyordu. Bu geleneğin daha sonraları terk edildiğini anlıyoruz.[50]

Sumerlilerin inancına göre bir adam ölünce, ruhu bedeninden ayrılır, kuş gibi uçardı. Bedeninden ayrılan ruh, bir gölge ya da bir hayalet gibi bedensiz bir varlık olarak kabul edilirdi. Buna hortlak benzeri olarak etimmu demişlerdir. Cesedi defnedilmeyen etimmu'lar kötü ruhlara karışır ve ceset gömülmedikçe huzur bulamazlardı. Çünkü Sumerlilere göre ölümden sonra etimmu bedenden ayrılmakla beraber bedenle olan bağı tamamen kopmuş değildir. Bu nedenle ceset, gömülmedikçe yer altı alemine giremez, yeryüzünde başıboş dolaşırdı. Sumerlilerde ilahi en büyük ceza defnedilmemekti. Kitabelerde ilahi cezaya mahkum olanlar hakkında "cesedi atılsın, mezar bulamasın" denilmektedir.[51]

Belki de bu sebeple, yani ölülerin etimmu'sunun serbest kalması, onların yeryüzünde başıboş dolaşması nedeniyle ölülerinden korkarlardı. Her

[49] Günaltay, 1945:146
[50] Bottero, Steve M.J., 2004
[51] Günaltay, 1945:148

ne kadar yeryüzünde yaşayanlar onlardan üstün durumda bulunsalar da ölüler de kendi çaplarında onlar üzerinde etkili olabilirlerdi. Sonsuza kadar dönüşü olmayan bir diyara giden ölülerinin yeryüzündeki işlere hala karışabiliyor olmaları bir tezat teşkil etmektedir. Ancak, evrensel folklor, ölülerin yaşayanlara yaptıkları bu ziyaretlerle doludur.

Ölüler yaşayanlara karşı tavır alabiliyor ve onlara zarar verebiliyordu. Özellikle geceleri onlara görünebiliyor ve onları korkutabiliyorlardı. Onları ele geçirebiliyor, her türlü psikolojik işkenceyi yapabiliyorlardı. Öyle ki "etimmu sendromu" diye bir şey de vardı. Bu kötülüklerle savaşmak için dua metinleri vardır. Zarar verici ruhlarda muhtemelen, gömülmeyen, aile dışından birine aitti. Issız bir yerde açlık ya da susuzluktan ölmüş, ya da boğulmuş, yanmış, işkence görmüş olabilirdi. Bu nedenle başıboş dolaşır, kindar ve hırçındır, kendi sefaletinin öcünü almak için önüne gelene saldırabilirdi. Bu ailesi tarafından ihmal edilmiş bir ruh da olabilirdi.

Bu ruhların musallat oldukları kişilerin içine girebilmek ve rahatsız etmek için Ölüler Diyarı'ndan ne şekilde çıktıkları bilinmiyor, ancak bu durumda onların tanrıların elçileri oldukları ve onların isteğiyle yer yüzündeki insanları cezalandırmak görevinde olduğuna da inanılırdı. Kötülük kovma törenlerinin amacı da ruhu karanlıklar diyarına geri göndermekti.[52]

Ceset gömüldükten sonra etimmu tanrı Nergal'in malikanesi olan karanlıklar diyarına, girenin bir daha çıkamadığı yurda inerdi. Tanrıça İnanna'nın sevgilisi Dumuzi'yi aramak için bu karanlıklar diyarına inişini tasvir eden destanda etimmu'ların gittiği bu diyar yedi duvarla çevrilmiş bir hisar gibi gösterilmiştir.

Sumerlilerin "Ölüler Diyarı", yani ölümden sonra kati olarak gideceklerine inandıkları yeraltını, karanlıklar diyarı olarak görmüşlerdir. Orada, bizdeki ışığın yerine karanlığı, bizdeki hareketin, canlılığın yerine hareketsizliği, ve sessizliği, çevremizi saran ışıltının yerine de tozu ve çamuru

[52] Bottero, 2003:312

koymuşlardı. “İştar Ölüler Diyarı’nda “ nın baş kısmı ve Gilgameş’in Ninova değişkesinin VII. bölümünde bu tablo çizilmektedir;

Her hisarda bekçilerle beklenilen birer kapı vardır. Burası daimi bir zulüm dünyasıdır. Kuşlar gibi kanatlı elbiseler giymiş olan etimmu’lar burada toz, toprak ve çamur yemeye mahkumdur. Diğer bazı dinlerin cehennem dedikleri yerdir burası ve tanrı Nergal ile tanrıça Ereşkigal (Allatu)’in idareleri altındadır. Bunların emri altında olan veba (taun) hastalık cinleri, etimmu’lara nezaret eder, onların karanlıklar diyarından kaçarak yaşayan insanlara musallat olmalarına fırsat vermezler

Sin’in kızı İştar dönüşü olmayan ülkeye,

Ereşkigal’in mekanına gitmeye karar verdi:

Sin’in kızı gitmeye karar verdi,

Karanlık Konut’a, Lirkalla’nın Malikanesine;

İçeri girenlerden birinin çıkmadığı o Konut’a;

Dönüşü olmayan Yol’dan;

Girenlerin ışıktan yoksun kaldıkları Konut’a,

Sadece toprağın kaldığı, tozun bol olduğu yere,

Girenler karanlıklarda şaşkın, gün ışığını hiç göremez,

Kuşlar gibi tüy giysi giyerler,

Bu sırada kapıları kilitleri toz kaplar…[53]

Yaşam ve ölüm, bu sorun Sumerlileri uzun zamandan beri meşgul etmiştir. Tanrıların niçin ölümsüz, insanların da neden ölümlü olduklarını açıklamaya çalışan mitoslar vardır.[54] Onlardan biri, Sumerlilerin ölüm ve ahiret inançları hakkında detaylı bilgiye ulaştığımız meşhur Gilgameş Destanıdır. Burada insanların ölümlü oluşunu, ilk insanın, tanrı Ea’nın oğlu Adapa’nın aptallığına bağlıyordu. Ea, oğluna bilgelik vermiş, ama ölümsüz

[53] Bottero, 2003:305,306
[54] Tanilli, 1989:71

yaşamı vermemişti. Bir gün ölümsüzlüğü elde etme fırsatı çıktı Adapa'nın, ancak o da reddetti. Tanrı An'ın huzuruna çağrıldı. Ea, orada ölüm için yiyecek içecek verileceğini, onlardan tatmamasını haber verdi önceden. Hüküm verileceği gün, öteki tanrılar onu tuttular ve yumuşayan An, ölümsüzlük yiyecek ve içeceği getirtti. Adapa onları da almak istemedi. An, şaşırıp nedenini sordu. Adapa şöyle yanıtladı.: "Bir başkası yemeyeceksin içmeyeceksin dedi". An, buna bakıp yeryüzüne atılmasını emretti onun. Büyük ihtimalle rahiplerin uydurduğu bu efsane, insanları yazgılarıyla uzlaştırma ve tanrılar karşısındaki güçsüzlüklerine inandırma amacı taşıyordu.[50]

Gilgameş, Sumer'in pek eski bir kenti olan Uruk'un efsanevi kralıydı. Ölümünden sonra tanrısallaştırılmış ve Uruk'ta onuruna bir kült yaratılmıştır. Dostu ve silah arkadaşı olan Enkidu'nun yaptıkları da destanda anlatılmıştır. Tanrıça İştar Gilgameş'e aşık olmuş, ancak Gilgameş tanrıçaya yüz vermemiştir. Bu sebeple onu cezalandırmak isteyen İştar, gökten bir boğa indirerek öldürmek istemiştir. Enkidu ile birlikte boğayı öldüren Gilgameş'e kızan İştar'ın isteği üzerine, tanrılar ölümcül bir hastalık vermişler Enkidu'ya. Dostunun ölümüyle şaşkına dönen Gilgameş ölüm korkusuna kapılmıştır.

O günden sonra, Gilgameş, yaşamın ve ölümün gizini bulmak ister. Eski efsanelerden öğrenmiştir ki, tanrıların kendilerine ölümsüzlük verdikleri insanlar vardır; Utnapiştim ve karısı bunlardandır. Utnapiştim'i bulup, ölümsüzlüğe nasıl eriştiğini sormak amacıyla, tanrılar ülkesine tehlikeli bir yolculuğa çıkar. Uzun yolculuklardan, karşısına çıkan korkunç engelleri aştıktan sonra, göksel denizin kıyısına varır sonunda. Bir yıldıza tapar kız durdurur onu ve ölümsüzlük yalnız tanrılara özgü olduğu için, boş bir şeyin arkasından gittiğini söyler ona; geri dönüp, yaşamdan zevk almasını öğütler. Gilgameş yoluna devam eder ve Utnapiştim'e ulaşır. Ancak avutucu hiçbir şey söyleyemez ona. Anlattığı şudur; Şuruppak'da hüküm sürerken, tanrılar insanlara karşı hiddete kapılıp yeryüzünü tufana boğmuşlardır. Herkes ölmüştür, yalnız Utnapiştim ile ailesi kurtulmuştur. Tanrıça Ea, onları sevdiğinden, felaketi daha önceden haber verip, canlarını kurtarmak için bir

gemi yapmalarını söylemiştir. Tufandan sonra da, tanrılar bu çifti aralarına alıp ölümsüzlük vermişlerdir onlara. Utnapiştim, sonuçta şunu sorar Gilgameş'e:, "Aradığın yaşamı bulabilmen için, tanrılardan hangisi seni bu meclise sokacaktır?". Hiçbir tanrı böyle bir şeyi yapmadığından Gilgameş, Utnapiştim'in öğüdü üzerine, ölümü, çeşitli büyülere başvurarak yenmeyi dener; ancak onlarla da başarıya ulaşamaz. Bitkin, cesareti kırılmış olarak yurduna döner ve "toprağın kanunu"nu öğrenmek amacıyla, ölüler ülkesinden Enkidu'yu geri getirir. [55]

Destanın kahramanlarından Enkidu rüyasında öldükten sonra alt dünyaya götürüldüğünü ve orada cehennem ülkesi halkı arasına karıştırıldığını, hükümdarın, baş rahibin, kahinin ve bütün insanların orada toplanmış olduklarını görüyor.[56]

Gilgameş Destanında Enkidu ölümden sonraki hali şöyle anlatmaktadır: İnsan ölünce bedeni toprak oluyor. Fakat ruhu, ölü perisi olarak yaşıyor. Harpte ölenlerin ölü perileri, yatakta yatıyor. Akrabası kendisine hizmet ediyor. Bu sayede temiz su içiyorlar. Doğru yaşayan ve bu suretle gömülen, öbür dünyada huzur buluyor. Fakat böyle defnedilmeyenin ve bakıcısı olmayanın hayaleti sükun bulamayarak dolaşıyor. Sokağa atılan yemekleri yemeğe mecbur oluyor.[57]

Bu destanda Sumerlilerin, ölüm ve sonrası yaşam hakkındaki inançlarını açıkça anlamaktayız. Aslında eserin dikkat çekici bir özelliği de, dini eleştirme konusunda yapılmış ilk girişimleri buluyoruz burada. Gilgameş tanrılara meydan okur, kimi zaman yendiği de olur onları ve tanrılar, bu başkaldırıyı olumlu karşılamak zorunda kalırlar. Bu destan, İlk Çağ'da öteki halkların edebiyatını ve inançlarını da derinden etkilemiştir.[58]

[55] Tanilli, 1989:72
[56] Günaltay, 1945:21
[57] Günaltay, 1945:25
[58] Tanilli, 1989:72

2.1.4. SUMERDE GÜNAH TELAKKİSİ

Sumerliler, hayatta sahip oldukları her saadeti hami tanrının lütuf ve iyiliğine, maruz kaldıkları her felaketi de onun iyiliğini kaybetmiş olmalarına bağlarlardı. Onlarca saadet de, felaket de hami tanrıdan geliyordu. Hatta hami tanrı, himayesinde bulunan kişinin tavır ve davranışlarından, sevap ve günahından diğer tanrılara karşı bir nevi sorumluluk altında bulunuyordu.[59]

Normal zamanlarda hami tanrının makamı himaye ettiği şahsın bedeni idi. Fakat, bu adam bir günah işlerse hami tanrı darılır, onun bedenini terk eder ve giderdi. O zaman kötü cinler (şeytanlar) hami tanrının yerine geçer, o adamı felakete ve sefalete sürüklerlerdi.[60]

Bir kitabede "hami tanrısı olmadan sokakta giden kimseyi baş ağrısı bir elbise gibi örter. Hami tanrısı olmayanın bütün vücudu baş ağrısından muzdarip olur" denilmektedir.

Hami tanrıların affına ve tekrar himayesine sahip olabilmek için, öncelikle sihirle vücuda giren ve hami tanrının yerine geçen cini (şeytanı) bedenden atmak, sonra da günahlara tövbe etmek, kurbanlar sunmak, bir takım hareket ve dualarla yalvarmak, bu suretle hami tanrının iyiliğini yeniden kazanmak lazımdı. Dua ve yalvarmalarda şu cümlelerle yapılıyordu:

Mevla'm, kusurlarım çok, günahlarım büyüktür.

Allah'ım, kusurlarım çok, günahlarım büyüktür.

Tanrıça'm, kusurlarım çok, günahlarım büyüktür.

Ey bildiğim, bilmediğim ilahlar,

Ey bildiğim, bilmediğim tanrıçalar,

Mevla'mın kalbindeki öfke geçsin!

Bildiğim, bilmediğim ilahların öfkeleri geçsin,

---

[59] Günaltay, 1945:144
[60] Günaltay, 1945:143

Bildiğim, bilmediğim tanrıçaların öfkeleri geçsin.

Sumerlilerde tanrılara karşı işlenen kusur ve günahlardan başka başlıca günahlar şunlardır: Münafıklık etmek, yalan söylemek, kavga etmek, alışverişte müşteriyi aldatmak, tarla, bahçe vs. sınırlarını başkaları zararına değiştirmek, komşu malına göz dikmek, komşu malından bir şey aşırmak, komşuların şahıslarına zarar vermek, zina etmek.[61]

Sumerlilerin günah telakki ettikleri bu hareketler bugün de hoş görülmeyen ve toplumun sosyal hayatta uyum ve huzurunu bozan esaslardır. Milattan önceki dördüncü binde zamanımızda da toplumun huzur ve düzenini bozan bu tür davranışların günah sayılması, Sumerlilerin ahlaki ve hukuki görüş itibarıyla ne kadar yükselmiş olduklarını göstermektedir. Sumerliler ahlaklı olmayı her şeyin üzerinde tutmuşlardır.[62]

Sumerliler iyi ahlak olarak, erdemliliği, dürüstlük ve doğruluğu, acıma ve merhametliliği, kanun ve düzenin korunmasını, adalet ve haktanırlığı görmüşlerdir. Buna karşılık kötülük ve yalancılığı, kanunsuzluk ve düzensizliği, acımasızlığı, başkasının hakkını korumamayı, ahlaksızlık olarak nitelemişlerdir. Bu düzeni koruma işi de tanrılara verilmiştir.[63]

Tanrıların kendilerine hizmet etmeleri gayesiyle insanı yarattığını belitmiştik. Bu gaye ile yaratmış oldukları insanı günahlarından dolayı bir tufanla mahvetmeye karar verdiklerini de Sumerlilerin önemli tufan menkıbelerinde görmekteyiz.

2.2. DİNİ ADETLER

2.2.1. Dini Ayinler

Sumerlilerin dünya görüşü dolayısıyla, dinlerinde egemen rolü ayinler ve ritüeller oynuyordu. İnsanoğlu tanrılara hizmet etmekten başka bir amaçla yaratılmadığı için en önemli ödevinin bu hizmeti, efendilerini hoşnut ve tatmin

[61] Günaltay, 1945:145
[62] Şapolya, 1937:12
[63] Çığ, 1995:46

edecek bir şekilde yerine getirmek ve bu hizmeti mükemmelleştirmek olduğu açıktı.[64]

Sumer dininde ibadet, her dinde olduğu gibi, ilahlara yakınlaşmak ve onların rızalarını kazanmak amacıyladır. İbadet, biri kurban ve adak sunumu, diğeri de bedeni bazı davranış ve hareketlerden oluşan ibadet ve dualar olmak üzere iki suretle yapılıyordu.[65]

En eski zamanlarda papazlar dini ayin ve vazifelerini yaparlarken soyunur, çırılçıplak olurlardı. Nippur'da keşfedilen arkaik tabletler ve silindir mühürlerde, görev başındaki papazların çıplak oldukları görülmektedir. Fakat sonraları elbise giymeye başlamışlardır. [66]

Hayvanların karaciğerleri hayat merkezi olarak kabul edildiğinden, karaciğerin tetkik ve muayenesinin, tıpkı bir ayna gibi, sunulan kurbanı kabul eden tanrının fikir ve amacını göstereceğine inanılırdı. Karaciğer vasıtası ile kehanette bulunabilmek için, kurban olmak üzere lekesiz bir hayvan bulmak, onu günün saatlerine göre değişen tören ve ayinlerle boğazlamak, sonra da karaciğerini çıkartmak lazımdı.

Tanyeri ağarırken tanrının en çok hoşuna gidecek kurbanın koyun olduğuna inanıldığından özellikle kehanet için koyun kurban edilirdi. Bu kurbanı sunmak için kahin tanrının heykeli önüne bir mangal koyar, mangalın arkasındaki masanın üzerinde de susam şarabıyla dolu, dört toprak kap, üç düzine ekmek, bir miktar bal, kaymak, biraz da tuz bulunurdu.

Kahin papazı mangalı eştikten sonra takdim edilecek kurbanı tutar, "senin filan kulun sabahın erinde sana bu kurbanı takdim ediyor, o senin ilahi huzurunda bulunuyor, azası tam, vücudu sağlam bu semiz koyun yüzünden sana hoş görünsün!…" der, sonunda kehanete, keşfe başlardı. Bunun için kurban edilen koyunun karaciğerini önüne alır, onda keşfe yarayacak bir takım işaretler, alametler arardı. Sonra ciğerde gördüğü işaret ve alametlerin

[64] Kramer, 2002:180
[65] Günaltay, 1945:142
[66] Günaltay, 1945:136

karşılığı anlamları bildiren kitaplara bakarak, istikbalde kurban kesenin şansına, dileğine ait kehanette bulunulur, hükümler çıkartırdı.

İlahların arzularını, hastaların akıbetlerini anlamak için de zeytinyağı ile kehanette bulunulurdu. Bir kap içindeki suya bir damla zeytinyağı akıtılır, yağın su içinde aldığı şekle bakılarak, hükümler çıkartılırdı. Bu kehanet te yine özel bir törenle yapılırdı. Törene eşlik edip, yöneten ve **Abkallu** denilen kahin papaz, zeytinyağı damlasının su içinde aldığı şekle bakarak hastanın iyileşeceğine ya da öleceğine dair açıklamalarda bulunurdu. Bir kitabeden anlaşıldığına göre Urukagina'nın selefleri zamanında zeytinyağı ile kehanette bulundurmak isteyenler, ensi'ye beş, başvezir ile başkahin apkallu'ya da bir şekel [67] gümüş para vermeye mecbur idiler.

İnsanların ve hayvanların dış görünüşü de uğurluluğa veya uğursuzluğa, iyiliğe veya kötülüğe dair bir takım kehanetler yapılmasına neden olurdu. Yeni doğan bir çocuk doğduğu ev için, bazen de bütün memleket ve devlet için, hayır veya şer, saadet veya felaket alameti olarak görülürdü. Mesela yeni doğan çocuğun başı, aslan başına benzetilirse, kadının bir aslan doğurduğuna hükmedilirdi. Aslan kuvvet ve kudret timsali olduğundan bu çocuk doğduğu ev için hayırlı kabul edilirdi. Eşek veya kuzuya benzetilmesi de yine hayırlı ve uğurlu kabul edilirdi. Fakat çocuğun başı köpek veya bir yılan başına benzetilirse çocuk bir uğursuzluk timsali sayılırdı. O eve hatta o memlekete bir felaket geleceğine hükmedilirdi.[68]

Hayvanların şekil ve davranışlarından da zaman ve mekana göre bir takım hükümler çıkartılırdı. Mesela beyaz bir köpeğin saraya girmesi, şehrin düşmanlar tarafından kuşatılacağına yorumlanırdı. Bir av kuşunun ev içinde uçması o evin hanımının öleceği anlamına gelirdi. Bir evde ya da başka bir yerde hamam böceklerinin görülmesi uğursuzluk alameti olarak görülürdü.[64]

Damar seğirmesi, kulak çınlaması, göz dalması vs. gibi insan vücudunda gerçekleşen bir takım belirtiler de iyi kötü bir şekilde yorumlanırdı. Fakat anlaşılıyor ki, hayvanların şekil ve davranışlarından bir takım hükümler

[67] Eski zamanlarda bir nevi sikke ölçüsü idi
[68] Günaltay, 1945:138

çıkarmak yolu özellikle Akatlar zamanında yani Samilerin bölgeye gelmelerinden sonra açılmış ve taklit edilerek Sumerlilere geçmiştir.[65]

Sumer siteleri kendi aralarında yapmış oldukları anlaşmalarda başlıca tanrıları adına yemin ettiriyorlardı. Bir zafer kitabesinde şöyle denilmektedir ; "Umma' lılar şayet yeminlerini bozar ve tayin edilen sınırı aşarlarsa büyük tanrı Enlil ile Keş (Opis)'in dağ mabudu Ninharsag, Eridu'nun adalet tanrısı Enki (Ea), Ur'un ay mabudu Zuen (Sin), Larsa'nın güneş tanrısı Utu, tanrı Ea' nın zevcesi tanrıça Ninki gibi ilahların ağları onları parçalasın!." denilmektedir.[69]

Vergi vermek dini bir vazife olarak görülmekteydi.[70]

Sumerlilerin sayısız bayramları ve bu bayramları idare eden bir çok rahipleri vardı.[71] "Ningirsu'nun Arpasını Yeme Ayı", "Ceylan Yeme Ayı", "Şulgi Bayramı Ayı" gibi ay isimlerine bakacak olursak her yıl tekrarlanan pek çok bayramlarının olduğu kanaatine varırız. Bu bayramlar bazen günlerce sürüyor ve özel kurbanlar ve geçit törenleriyle kutlanıyordu.

İnanç sisteminde bayramların oldukça önemli bir yeri vardı. Sumerce; Ezen ve Esemen adı altıda görülen bu bayramlar yılın belirli zamanlarında ay ve güneşin seyrine göre tayin edilmiş bayramlardı. Ayın gökte ilk göründüğü günden başlayarak, her ayın yedinci, on beşinci ve otuzuncu günleri bayramdı.[72]

En özel zamanları da "Yeni Yıl" tatilleriydi. Yılın en önemli ayini, hieros-gamos, yani Sumer ülkesinin ve halkının geleceğini ve bolluğunu etkili bir şekilde güvence altına almak amacıyla tanrı Dumuzi'yi temsil eden kralla, tanrıça İnanna'yı temsil eden rahibelerden biri arasında gerçekleştirilen kutsal evlilik ayiniydi.[73]

---

[69] Günaltay, 1945:42
[70] Günaltay, 1945:94
[71] Tansuğ, İnanlı, 1960:551.
[72] Çığ, 2004:107
[73] Kramer, 2002:187

Bunların yanında aynı zamanda tanrıların düğünlerinin, düşmana galip gelişlerin, vedaların ve tekrar ortaya çıkışların, tanrının yeniden hayata dönüşü, bir tapınağın kutsanması, kutsal bir dağın ziyareti gibi daha pek çok neden bayramlarla kutlanmakta idi. Tabii bu bayramlar her şehirde oranın baş tanrısına göre farklı ve dolayısıyla çok çeşitli oluyordu. Bu bayramları tanrılar sevk ve idare ederlerdi.[74]

Nisanın ikinci günü başlayan ve sekiz gün devam eden bayram günlerine özel muhteşem ayinlere ait kutsal görevler pek çoktu. Bu ayinlere krallar, ensi'ler ve bütün halk katılırdı. Samiler devrinde ayinlerin karışıklığı ve şaşaası bir kat daha artmıştır.[75]

Büyük bayramlardaki dini törenleri, baş rahip sıfatı ile krallar yönetirlerdi. Kraliçe, veliaht prens ve büyük devlet adamları da kralın yanında bulunurlardı. Kral ailesi, törenden önce ve sonra mutlaka ellerini yıkarlar, güzel kokular sürerlerdi. "Kul, efendisinin huzuruna çıktığı zaman yıkanmış, temizlenmiş ve bayramlık elbiselerini giymiş" olmalıydı. Tanrının baş hizmetkarı kral, pis ve kusurlu olursa, memleketin felakete uğrayacağına inanılırdı. Tapınaklardaki törenlerde tütsüler yakar, çalgılar çalarlardı.[76] Tanrılar için yapılan bu törenlere gelirken imkanları ölçüsünde hediyelerle gelirlerdi. Bunlar pişmiş, çiğ veya canlı kuş, balık gibi av hayvanları ve evcil hayvanlar; ekmek, un, sebze, yağ gibi yiyecekler ve bira, şarap, süt gibi içeceklerden oluşuyordu. Bütün bunlar karşılığı da kendilerine makbuz veriliyordu.[77]

Temizlik onlar için çok önemli bir yere sahip olup, hayat görüşlerine de etki etmiştir. Her türlü temizlenmeye önem vermişlerdir. Temizlikle meydana gelen kutsiyeti dünyada ilk defa Sumerliler getirmişlerdir.[78]

---

[74] Tansuğ, İnanlı, 1960:562
[75] Günaltay, 1945:143
[76] Memiş, 1989:134
[77] Çığ, 2004:107
[78] Tansuğ, İnanlı, 1960:551

Sumerlilerin ibadet ve ayinlerle, kurban adak ve takdimlerle amaçları tanrıların rızalarını kazanmak, iyi niyet ve yardımlarını temin etmek, onları küstürmemek ve bu suretle beklenilmeyen bir felakete maruz kalmamaktı. Sumerliler, tanrılarına karşı göstermiş oldukları bu sadık ve dindar tavırlarla beklentileri yeryüzündeki hayatın düzeni ile ilgiliydi. Onlarca bilinemeyen kader, ancak yeryüzündeki hayatla alakadardı. Onların ölümden sonrası için bir istedikleri yoktu. Tanrılardan gelecek iyilikler de, kötülükler de ancak yeryüzündeki geçici hayat devresine ait idi.[79]

Sumerliler tapınaklarında, dua olarak ta nitelendirebileceğimiz bir takım lirik terennümlerde bulunurlardı.[80] Mesela halkına ve şehrine kızıp, onları terk ederek dağlara kaçan tanrının arkasından dualar edilir ve terk eden tanrının geri dönmesi için yürekleri parçalayan sözlerle yalvarırlardı. Tabiat tanrılarına da sıcak mevsimlerde tanrının yer yüzü alemini bırakıp, yer altı elemine göçmesi için matem havaları okunur, ilk yağmurlarla birlikte bu dualar daha da coşkun bir hal alırdı.[81]

Sumer şehirleri zaman zaman düşman saldırısına uğrayıp, yakılıp yıkılmış ve yağma edilmiştir. Bu durumda üzgün ve morali bozulmuş halk için Sumer şairleri acıklı şiirler yazmışlardır. "Ağıt" veya "yuğ" denilen bu şiirlerden asıl maksat, tanrılara yalvarmaktı. Çünkü, bu felaketlerin tanrılarının şehirlerini terk etmeleri ve onları cezalandırmaları nedeniyle olduğuna inanırlardı. Tanrıların geri dönüşünün kutlanması anlatılırdı. Tanrılar halkın yaptıkları uygunsuzluklar yüzünden onlara kızıyor ve Tanrılar Meclisi'nde onları böyle felaketlerle cezalandırıyorlardı.[82]

Sumer tapınağının tahrip olması, bir kentin ve halkının başlarına gelecek en ağır bir felaketti.[83]

Şiirlerinin de çoğu tanrılarını, tapınaklarını, krallarını övmek için yazılırdı. İşte bu şiirler kutsal günlerde, törenlerde ilahi olarak söylenirdi. [84]

---

[79] Günaltay, 1945:144
[80] Kramer, 2000:149'da tapınağın yüceltilmesi için yapılan dualar için örneklere bakılabilir.
[81] Landsberger, 1945:144
[82] Çığ, Tarihte İlk Savaş Ağıtları, 2002:56
[83] Kramer, 2002:189

Bu ilahiler çok dikkatli ve titizlikle işlenmiş, ve çok bilgi katılıp karıştırılmış edebi eserlerdir. İlahiler, tanrılara tahsis edilmiş olanlar; kralları övenler; krallara ait dualaların ve takdislerin de serpiştirildiği, tanrılara şükran ifade eden ilahi tarzında dualar; ve Sumer tapınaklarını kutsayan ilahiler, olmak üzere dört gpupta toplanabilirler. İlahi kelimesinin Sumerce karşılığı **sir**'dir. Bazı ilahiler tigi adı verilen bir müzik aleti (bir çeşit çeng), irşemma (belki davul) ve ne olduğu bilinmeyen adab adındaki aletin eşliğinde söyleniyordu.[85]

2.2.2. KURBAN KESME VE YİYECEK SUNMA

Tanrıların, kutsal varlıkların sevgi ve bağışlamalarını kazanmak isteği tanrılara sunulan kurbanlar ve armağanlarla dile getirilmiştir.[86] Sumerlilerde tanrılarına benzer amaçlarla kurbanlar adamışlar, bunu da farklı şekil ve yöntemlerle yapmışlardır.

Kanlı kurbanlara gelince bu da tanrılar adına bir takım hayvanları boğazlamak suretiyle yapılırdı. Kurbanlar genellikle kuzu veya oğlak olurdu. En makbulü kuzu idi. Diğer hayvanların da kurban edildiği olurdu. Mesela bir hastanın günahlarına karşılık olarak bir domuz kurban edilirdi. Domuzun vücudu altı parçaya bölünür, hastanın üzerine konulurdu. Sonra hasta kutsal Apsu ile yıkanır, temizlenirdi. Hastanın kapalı kapısı önüne, iki defa, kül altında pişmiş yedi ekmek konulurdu. Bu işler bittikten sonra domuzun başı, hastanın başına, karnı, karnına, diğer uzuvları da hastanın denk gelen uzuvlarına karşılık olmak üzere cinlere takdim edilirdi.[87]

Kurban takdimi, özellikle büyük kurbanların sunumu, özel ayin ve merasimle yapılırdı. Lagaş kralı Lugaluşumgal'dan sonra Gudea da yılbaşı bayramlarında site adına Lagaş tapınaklarına kurban olarak verilecek

---

[84] Çığ, 2000:41
[85] Bilgiç, 1982.112
[86] Tanilli, 1989:17
[87] Günaltay, 1945:142

balıkların, öküzlerin, koyunların, kuzuların ve keçilerin sayısını tespit edip, ayarlamıştır.

Kurban, kansız ve kanlı olmak üzere iki çeşitti. Kansız kurbanlar, ilahlara yiyecek, içecek gibi şeylerle ödağacı gibi yakıldığı zaman güzel kokular yayan otlar ve ağaçların sunumundan ibaretti. Kazılar neticesinde elde edilen tabletlerdeki tasvirlerden anlaşıldığına göre, kutsanmak için tanrılara bir takım sıvılar da sunulur ve saçılırdı. Uruk kralı Lugalzaggisi bir kitabesinde Nippur'un ulu tanrısı Enlil'e saf su ile ekmek sunulduğunu kaydetmektedir. Lagaş beyi Gudea'da, Ba-Ga'da tanrılar için bir sofra kurulduğundan bahsetmiştir. Kitabede, bütün Lagaş tanrılarının bu sofra etrafında toplandıkları kaydediliyor. Kurban sunumu merasimi, amaca göre değişirdi.

Ur kralı Şulgi de her ay ulu tanrı Enlil adına kesilecek kurbanların düzenli olarak hazırlanabilmesi için, bazı şehirlerin valilerine vergi bağlamıştır.

Genel ayinlerde her tapınakta tanrılara sunulacak kurbanın türü ve adedi, o tanrının gelirine göre değişiyordu. Bir vesikadan anlaşıldığına göre, bir zamanlar An tapınağında tanrılara her sabah ve akşam ikişer defa çeşitli meşrubatla ekmek, meyve ve etten oluşan yiyecekler sunulmakta idi. An'a sunulan meşrubat sekiz çeşitti. [88]

Bunlar on sekiz altın kapla takdim edilirdi. Sabahları da bir mermer kap içinde süt sunulurdu. An'a takdim edilen yiyecek te pek çoktu. Günlük otuz ekmek veriliyordu. Bu ekmeklerden her biri, dörtte biri buğday, dörtte üçü de arpadan oluşan, ikişer litreden fazla undan yapılıyordu. İkişer defada verilen sabah yemeklerinde yedişer ekmek bulunuyordu. Bundan başka zeytinyağına batırılmış yassı bir ekmek üzerinde de hurma, incir, üzüm gibi meyveler takdim edilirdi.

Diğer tanrılara verilen yiyecekler An'a göre daha azdı. Örneğin tanrıça İnanna'ya 12 kap, tanrıça Nina'ya da 10 kap şarap veriliyordu. Her ikisine de

[88] Günaltay, 1945:143).

otuzar ekmek takdim ediliyordu.[89] En iyi takdimi yapmak için, arpa ile beslenmiş 4 koyun, otla beslenmiş 25 koyun, 2 boğa, bir süt danası, 8 kuzu, 60 kadar çeşitli kuş, 3 tavuk, 7 ördek, 4 de yaban domuzu lazımdı.

Tanrılara verilen sabah yemekleri de oldukça boldu. Sabah kahvaltısı olarak, 18 koyun, bir boğa, bir süt danası, öğle yemeği için de altı koyun ile boğalar, kuzular, yaban domuzları ve her çeşit kümes hayvanları ve öküzler takdim olunurdu.

Gilgameş destanında, Gilgameş'in boğanın boynuzlarını mukaddes yağla doldurduktan sonra seleflerinden ilahlaştırılmış Lugalbanda'nın türbesine ithaf ettiğinden bahsedilmektedir.

Sumerlilerin büyük tanrısı Enlil' e takdim edilecek kurban ve adaklar için Nippur'a yarım saat mesafade yaptırılan bir parktan bahsedilmektedir. Üçüncü Ur Hanedanlığının yıkılışına kadar korunan bu parkın, halkın tanrılara yaptıkları adaklar, sitelerin, valilerin, tabi prenslerin tanrılara sunmaya mecbur oldukları kurbanlar ile dolup boşaldığından bahsedilmektedir.[90]

Tanrılara sunulan adaklar içinde kurban ve değerli malzeme, ziynet vb. dışında bal, tereyağı, şarap gibi malzemelerin de bulunmakta olduğunu görüyoruz.[91] En eski metinlerden bunu anlamaktayız. Günlük gıda listeleri içinde daima ekmeğin yanında bira zikredilmekte, kurban ve ayinlerde tanrılarına şarap yanında bira da sunulmaktadır. [92]

Bölge halkı, kurban sunmak ve adak adamak gibi ibadetlere çok önem vermekteydiler. Şöyle ki, bu ibadetler sırasındaki ufak tefek kusurları, ahlaki tecavüzlerden daha çok mühim ve daha çok çirkin saymışlardı.[93]

Larsa kralı Abi-sare Ur'daki Ay Tanrısı Nannar (Sin) tapınağına biri gümüşten, diğeri akik ve lacivert taşlarından yapılmış iki statü hediye etmiştir.

---

[89] Günaltay, 1945:143
[90] Günaltay ,1945:94
[91] Günaltay, 1945:8
[92] Tansuğ, İnanlı, 1960:563
[93] Doğrul, 1997:49

2.2.3. FAL ve BÜYÜ

Mezopotamya da din, büyü ve tıp, öylesine iç içedir ki bunları birbirinden ayırt etmek neredeyse mümkün değildir. Bu devirlerden günümüze ulaşan üzerlerine büyü yazılmış yaklaşık altmış kadar tablet vardır.[94]

Sumerlilerin büyü ve cin çıkarma ayinlerinin amacı diğer kültürlerle aynıydı: kötülüğü başka nesnelere aktarmakla kişileri kötü etkilerden arındırmak, düşmana zarar vermek ve saldırıları savuşturmak. Bu Mezopotamya'ya özgü bir durum olmasa da büyüye duyulan ilgi güçlüydü.[95]

Her konuda ve her türlü kötülüğe karşı sihre ve büyüye müracaat edilirdi.

Cinlerin ve hortlakların kötülüklerini engellemek için olduğu gibi, sihirleri bozmak için de büyü yapılırdı. Sihirbazların sihirlerini bozmak için bunların tasvirleri ateşe atılarak yakılır, bu esnada sihirli dualar ve büyüler okunurdu. Buna Maklu (yakmakla yapılan büyü) veya Şurpu (parlatmakla yapılan büyü) denirdi. Sumerliler, baş ağrısı, sıtma, romatizma, yel gibi rahatsızlıkların bedene girmiş cinlerden kaynaklandığını düşündüklerinden tanrılara adaklar, kurbanlar adar, üfürükçülük, büyücülük gibi sihri bir takım davranışlarla cinleri bedenden kovmaya, hastalıkları gidermeye çalışırlardı.[96]

Büyücülerin başına **Asari. Luhu** demişlerdir.[97]

İstikbalden ve bilinmeyenden haber alma gibi kehanetler sadece fertlerin özel işlerine ait olamazdı. Genel meselelerde müracaat daha çok olurdu. Her Sumer prensi az çok önemli bir girişimde bulunmadan önce, mutlaka tanrının fikrini sorardı. Sumerlilerden kalan pişmiş tuğlalar üzerinde görülen ve herhangi bir seramoniyi tasvir eden şekillerdeki çizgiler, tapınakların temel taşları üzerindeki işaretler ya tanrılara sorulmuş olan sorulara verilmiş bilinmeyenden gelen haberleri veya birtakım uğur ve falları

[94] Kramer, 2000:218 Büyü hikayeleri ile ilgili detaylı bilgi için Kramer. 2000:218-269
[95] Kramer, 2000:218
[96] Günaltay, 1945:134,135
[97] Tansuğ, İnanlı, 1960:578

ifade ediyordu. Bataklıklardaki sazların rüzgarlarla çıkardığı sesler bile bilinmeyenden haber olarak kabul edilir ve ondan hükümler çıkartılırdı. Eridu tanrısı Enki (Ea)'nin gaipten verdiği haberleri çok önemli idi. Nina ve Nisaba tanrıçaları da rüyaları yorumlar ve bu şekilde gelecekten haber verirlerdi.

Büyü, sihir, kehanet, efsunculuk, üfürükçülük gibi şeylerin çok eski zamanlardan beri önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu gibi işlerle sadece hükümdarlar uğraşmıyordu. Her fert, her işinde sihre müracaat eder, pek çok hususta tanrılara danışır ve bu şekilde davranışlarına karar verirdi.[98]

Yasak edilmiş fallar üzerinde çalışan ve büyü yapan kişiler **Zaban** denilen şehre gönderilirdi. Merkezden çok uzak olan bu şehir günah işleyenlerin bir arada cezalarını çektikleri bir şehirdi.[99]

Büyü ve falın izlerini edebiyatta da görmek mümkündür. İsin Devleti zamanında tesir ve şekilleri tespit edilen büyünün, Kasitler devrinde ilim haline getirildiğini görüyoruz.[100]

Sumerlilere göre semavi cisimlerin anlaşılması, yorumlanması, dünyevi cisimlerin yorumuyla bağlantılıdır. Gökyüzündeki hayat şehir hayatı üzerinde de etkilidir. Kişilerin vücutlarının şekli ile onların şanslarını tespit ediyorlardı. El falı da belki bunların değiştirilmiş şeklidir. Asıl fal ilmi, karaciğer ve bağırsak şekillerinden doğmuş, yağla suyun karışmasından meydana gelenler de buna ilave edilmiştir. Falın en önemli taraflarından biri de kötü falı bozmak için yapılan büyülerdir.[101]

2.2.4. RÜYALAR

Sumerliler, tanrıların arzularını, gerçekleşecek olayları, kendilerinden dilenen şeyleri rüyalarında dindar insanlara haber vermekten zevk aldıklarına inanıyorlardı. Sumerlilerin pek eski zamanlardan beri rüyalara önem vermeleri de bundan ileri geliyordu. Şehir beyleri, krallar, başpapazlar önemli

[98] Günaltay, 1945:134,135
[99] Tansuğ, İnanlı, 1960:577
[100] Tansuğ, İnanlı, 1960:556
[101] Tansuğ, İnanlı, 1960:560

işler hakkında tanrıların oylarını almak istedikleri zaman tapınaktaki kutsal yatağa yatar, görecekleri rüyalarla ilahların o mesele hakkındaki arzu ve iradelerine dair çıkarımlarda bulunurlardı.

Gilgameş efsanesinde görüldüğü üzere, Uruk kahramanı, rakibi Enkidu'nun tahtına geçeceğinden, annesi tarafından yorumlanan iki rüyası ile haberdar olmuştu. Lagaş beyi Eannatum, kitabelerinden birinde bu durumdan şöyle bahseder; Umma'lıların birdenbire Lagaş sitesi üzerine yürüyerek kutsal arazisini istila ettikleri zaman, takip edeceği güzergah hakkında tanrı Ningirsu'nun arzusunu öğrenmek üzere Eninnu tapınağındaki kutsal yatağa yattığını, rüyasında tanrı Ningirsu'nun başucuna gelerek güneş tanrısı Utu'nun kendi tarafını koruyacağını ve zafer kazanacağını söylediğini uzun uzadıya anlatılmaktadır.

Lagaş beylerinden Gudea, Lagaş sitesinin en büyük tapınağının (E-Ninnu tapınağı) inşası emrini yine rüyada almıştı. Tello kazılarında bulunan tabletlerde teferruatıyla anlatıldığına göre, bu rüyasında Gudea, boyu göklere ve yerlere denk, başında ilahi tacı, ilahi Anzu kuşu, önünde kasırga, sağında ve solunda birer aslan bulunan bir adam görüyor. Bu adam kendisine evini yapmasını emrediyor. Bu esnada yerden bir güneş yükseliyor, elinde bir kalem bulunan ve göklerin kader levhasını tutan genç bir kadınla elinde lacivert taşından bir tablet bulunan bir de asker ortaya çıkıyor. Bu ikinci adamın elinde de bir yılan bulunuyor. Gudea bu sırada önünde bir kemer duvar taşı, üzerinde bir taşçı kalemi ile bir tuğla belirdiğini, başı taçlı adamın sağında da bir eşeğin yattığını görüyor.

Gudea'nın bu rüyasını annesi şu şekilde tabir ediyor; boyu yerlere ve göklere denk olan adam tanrı Ningisu'dur. Sana evin, Ninnu tapınağının yeniden inşasını emrediyor. Önünde yükselen güneşte senin koruyucu tanrın Ningişzida'dır. Güneş gibi yerden çıkar. Elinde kalem ve göklerin kader levhası bulunan genç kadın, tanrıça Nisaba'dır. Sana tapınağın inşasının kader olduğunu haber veriyor. Savaşçı kıyafetindeki askerde Nindub'tur. Bunun görünmesi de tapınağın inşasına hiçbir eğlencenin engel olamayacağına işarettir. Önünde gördüğün temel taşı ile üzerindeki taşçı

kalemi, E-Ninnu'nun kutsal temeline, bunların yanındaki tuğla ise, tapınağın inşasında her şeyin kolaylıkla bulunacağına işarettir. Başı taçlı adamın sağında yatmış olduğunu gördüğün eşeğe gelince o da sensin!…(Sumerlilerce eşek uğurlu ve hayırlı bir hayvan idi. Gudea tanrının emirlerini yüklenmesi nedeniyle eşeğe benzetilmiştir).[102]

[102] Günaltay, 1945:140).

III. BÖLÜM

SUMER DİNİNİN DİĞER DİNLERE ETKİSİ

Dünyada ilk defa yazıyı bulan ve yayan Sumerliler, M.Ö. 2000 yıllarından itibaren tarih sahnesinden çekildikleri halde, dünya görüşleri ve dilleri Mezopotamya'da Babil okullarında okutulmuş, Sumer ilahileri Babil tapınaklarında söylenmiştir. Sumer kültürünü ve dilini benimseyen Babillilerin yazısının tanınmasıyla bu kültür batıya ve Mısır'a kadar yayılmıştır.[1] Anadolu'da Hitit Devletinin okullarında da Sumerce çalışılmış, aynı edebi metinler benimsenmiştir.

Sumerlilerin dini inanışlarının diğer coğrafyalarda yaşayan kavimlerle teması, özellikle Samilerin bölgeye gelmeleriyle birlikte hızlanan ve büyük bir kısmı ticari faaliyetlere dayalı ilişkiler, fetih ve göç hareketleri ile olmuştur. Sınırlarını Suriye'ye kadar genişlettikleri devirlerde, daha sonra Fenike adını alacak olan sahil limanlarına ulaşmışlar, bilhassa Sidon, Tyr ile ticari faaliyette bulunmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde (Naram-Sin (2755-2712) ve Şarkalişarri (2711-2688) zamanlarında Amurrular ve Egeli Kenanilerin ülkelerini işgaliyle Sumer medeniyeti Akdeniz kıyılarına kadar yayılmıştır.[2]

Sumer-Babil uygarlığı, İsa'dan önce II. binyılından başlayarak, komşu ülkeler, Suriye, Finike, Filistin, Hurri ve Hititler üzerinde oldukça büyük etkilerde bulunmuştur. Asur ve Kaldeliler zamanında, etkisi kuzey-batıya, Ege denizinin yıkadığı ülkelere, kuzeyde Urartu'ya ve doğuda İran'a yayıldı. Sumer- Babil uygarlığının büyük katkıları, İbraniler, Yunanlılar ve Romalılar yoluyla Avrupa halklarına da ulaştı ve modern Avrupa kültüründe bugün de varlıklarını sürdürmektedirler.[3]

---

[1] Tansuğ, İnanlı, 1960:552
[2] Günaltay, 1945:98
[3] Tanilli, 1989:46

Sumer dini yaşadığı coğrafyadaki kavimlerin dinlerine tesir ettiği gibi, kendileri de uzun bir süre temas halinde oldukları Sami'lerin dinlerinden etkilenmişlerdir. Sumer hakimiyetinin iyice zayıfladığı dönemlere ait resmi vesikalarda Sumer tanrılarının adları yanında Sami tanrılarının da adlarına rastlanılması bunu düşündürmektedir. Hatta Sumerlilerin Ay Tanrısı Nannar' ın yerine Samiler' in yine Ay Tanrısı olan Sin' in geçmiş olduğunu görüyoruz.[4] Burada bir diğer inanılan görüş de, Samilerin bu bölgeye gelmelerinden sonra Sumerlilerin tanrılarına Samice isimler vermeleri ve onları, bu değişikliğin dışında aynen kabul etmiş olmalarıdır. Bu daha yaygın olan bir görüştür.

Sumerlilerin kurduğu inanç sisteminin çok güçlü olduğu kanıtlanmıştır. Sayısız topluluk Sumerin büyük tanrılarının gerçekten dünyayı yönettiklerine inanmışlardır. Bunlar arasında Doğu Avrupa ve Batı Asya bozkırlarının eski halkları da vardı. Onların torunları olan Grekler, Romalılar, Keltler, Cermenler ve Slavlar, gök, gök gürültüsü, güneş, ay tanrılarına ve ilk olarak Sumer rahiplerinin kurgularıyla oluşmuş diğer tanrılara saygı göstermeyi sürdürmüşlerdir.[5]

Özellikle Sumer destanlarının pek çok toplumun mitolojisine kaynak olduğunu görmekteyiz. Sumerliler ilk olarak Tufan olayını kaleme almışlar ve kendilerinden sonra Mezopotamya'ya bunun yanında Anadolu ve Yunanistan'a da değişik kavimler tarafından bu bilgilerin aktarıldığını bilmekteyiz. Sumerce belgelerden Nippur kentinde bulunan "Sumer kral Listeleri olarak adlandırılan tablet tufan hikayesinin kökeninin Sumerlilere dayandığını tamamen ortaya koymaktadır.[6]

3.1. MEZOPOTAMYA KAVİMLERİNİN DİNLERİNE ETKİSİ

Sumer uygarlığının devamında Mezopotamya'da varlıklarını sürdüren diğer devletler, Sumer kültür ve inanışlarının etkisinde kalmışlardır. İsa'dan

[4] Günaltay, 1945:98
[5] Mc. Neil, William H., 1985:26
[6] Caymaz, 1996:9

önce II. binyılından başlayarak, komşu ülkeler, Suriye, Finike, Filistin, Hurri ve Anadolu'da Hititler Sumer uygarlığının etkisinde kalmışlardır. Babil dini de aynı inanışın bir devamı idi.[7] Sumer ülkesini kısa bir zaman içinde ele geçiren Sami kavimleri, Sumerlilerin kültür öğelerini de büyük ölçüde benimsemişlerdir. Kuşkusuz bu onların inançlarına da yansımıştır. Sumer panteonundaki pek çok tanrı, Babillilerce ve Asurlularca benimsenmiş olup, Sami isimlerle ifade edilmiştir. Sumerlilerden geçmiş olup Babil ve Asur panteonunda yer alan başlıca tanrılar; Anu (Gök tanrısı), Ea (Bilgelik ve Sular tanrısı), İştar (Aşk ve Kader tanrıçası), Sin (Ay tanrıçası), Şamaş (Güneş tanrısı), ve zaman içinde baş tanrılığa yükselen Babil'in koruyucu tanrısı Marduk'tur.[8] Bütün Babil ve Asur medeniyetlerinin kökünü, kendi tarihçilerinin de yazdığı gibi, Sumer medeniyeti teşkil ediyordu.[9]

Babilliler de Sumerlilerden devraldığı mirası sadece kendilerinde tutmayıp, etrafa yaymışlardır.[7] Babil panteonu da pek kalabalık ve başta vaktiyle Sumer ve Akat kentlerinin tanrıları olmuş olan "büyük tanrılar" geliyordu. Bunlar, Sumerlilerin baş tanrısı olan Yer tanrısı Enlil, Uruk'un tanrısı An, Eridu'nun tanrısı Enki idi. III. binyıllarında, rahipler, bir üçlü içinde birleştirdiler onları; An'a göklerin egemenliğini, Enlil'e yeryüzünün ve Enki'ye denizlerin ve yer altı sularının egemenliğini yakıştırdılar.[10]

Bu üçlünün dışında, bütün ülkelerde tanınmış bir başka tanrılar grubu daha vardı Mezopotamya da: Güneş tanrısı Şamaş (Sippar'ın tanrısı); Ay tanrısı Sin (Ur'un tanrısı) ve iki tane de tarım tanrısı; Tammuz ve karısı İştar. Görüyoruz ki Sumer sonrası Mezopotamya'da, Babil'de aynı inanç sistemini devam ettirmiş, aynı tanrılara inanmışlardır.[11]

---

[7] Tanilli, 1989:67
[8] Pritchard, 1969:67
[9] Wooley, 1938:198
[10] Tanilli, 1989:67
[11] Tanilli, 1989:67

Tammuz ile İştar, bitki ve döllenme tanrılarıdır. Tammuz'un dirilişi ve ölüşü kutlanır, ayinler, törenler, kurban kesme inancı, Mezopotamya'da, tıpkı Sumerliler zamanında olduğu gibi devam etmekteydi.[12]

Sumerlilerdeki Gök Tanrı An, Babillilere Anu, Sumerlilerdeki Bilge Tanrı Enki, Babillilere Ea, Sumer Tufan kahramanı Ziudsudra Babilliler'e Utnapiştim olarak geçmiştir.

Eski Babil İmparatorluğu'nun kuruluşundan sonra, tanrıların hükümdarı Marduk olmuştur. Başlangıçta, yalnızca Babil'in tanrısıydı. Marduk, o zamana kadar Enlil'in olan Bel (Senyör) unvanını almış ve rahipler, Enlil ve Tammuz'un görevlerini de ona vermişlerdir.[13]

Sumerlilerin dininde olduğu gibi Babil dininde de, kaynağı ilkel toplum dönemine çıkan, animist inançlar sürdürülüyordu. Doğa olaylarına yön veren, hastalıkları ve ölümü getiren, insanlara işlerinde ve yaşamlarında yardım eden sayısız iyi ve kötü tanrılara inanıyorlardı. Bunun yanında da tabii iyi ve kötü ruhlar düşüncesinden kaynaklanan büyü ayinlerine tıpkı Sumerlilerde olduğu gibi büyük önem verilmekteydi. Halk arasında uygulanan büyü formül ve ayinlerini bu topluluklar kurbanlı resmi törenlere dönüştürmüşlerdir. İşte buradan da Asur kültürüne katılan pek çok özel ayin oluşturulmuştur.

Sumerlilerde olduğu gibi, rahiplerin yanında rahibeler de mevcuttu. Oldukça kazançlı olan rahiplik mesleği de babadan oğla yani miras yoluyla geçmekte idi. Rahiplerin büyük saygınlıkları vardı. Çünkü; ilkçağ'ın dinsel yaşamında da büyük rolü olan kehanet silahı ile, tapınakların sonsuz kaynaklarına sahiptiler.[14]

İçerikleri çoğunlukla dinle ilgili olan, birçoğu dinsel tören ve büyü ile ilgili metinler içeren pek çok mitolojik hikaye bulunmuştur. Babilli şairler, Sumer efsanelerinden yararlanarak çok güzel eserler yaratmışlardır. Onlardan biri, ilk sözlerine göre, "yücelerdeyken" diye adlandırılan şiirdir. Bu şiir, dünyanın

[12] Tanilli, 1989:67
[13] Tanilli, 1989:68
[14] Tanilli, 1989:70

yaradılışı ile ilgili ve kahramanı Enlil olan, Sumer mitosundan gelmektedir. Ne var ki Babilli rahipler, Enlil yerine Marduk'u geçirmişlerdir.

Mezopotamya da Sumer dilinde yazılmış önemli bir eser olan ve bir gözü pek yiğidin yaptıklarını anlatan Gilgameş destanı da yine sonraki dönemlerde Babilli yazarlar, özellikle ruhban sınıfı tarafından sahiplenilmiş ve değiştirilmiştir. Aslında dinsel yanı bulunmayan bu eser yaşam ve ölümü anlatan halk hikayelerine dayanır ve dünya edebiyatının şaheserleri arasındadır.[13]

Mezopotamya'da, Asurlular siyasi tarihlerinin ilk çağlarında, Sumer ve Akat kültür ve siyasi nüfuzunun derin tesirinin yanında teokratik yapısı yani dini inanışlarından da etkilenmişlerdir.[15]

Sumerlilerin bıraktığı büyük miraslardan biri de Tufan Destanı idi. Günümüzde kutsal kitaplarda Nuh Tufanı olarak bilinen bu büyük su baskının kökeni Sumer'dedir.[16]

Sumer ve Ur'un yıkılışını için yazılan, "Ur'un etrafını çeviren surlar boyunca ağıtlar yakıldı" biçiminde yer alan cümle, Ortodoks Yahudiler'in ağlama duvarı ritüellerinin, Sumerlilerin tapınak duvarında ağlamalarıyla dört bin yıl önce başlayan bir geleneğin günümüze kadar sürmesi olduğunu görüyoruz. Tevrat'taki Ağıt kitabının da Sumer ağıtlarından esinlenilerek yazıldığı anlaşılmaktadır.[17]

Bölgede hakimiyetlerini kuran Gutiler dönemine ait olan bir kitabede bir masal anlatılmaktadır. Masalda Sumer Tanrılarından İnnina ile Nannar Gutilerin milli tanrıları ile beraber yüceltilmektedir.[18]

---

[15] Bilgiç. 1990:120
[16] Tok, 2001:81
[17] Çığ, Tarihte İlk Savaş Ağıtları, 2002:57
[18] Günaltay, 1945:85

3.2. ANADOLU KAVİMLERİNİN DİNLERİNE ETKİSİ

Anadolu tarihi boyunca çok çeşitli toplumlara yurt olmuş ve bu coğrafyada çok değişik inançlar da yerleşmiştir. Bu etkileşim sayesindedir ki bir ulus ya da toplumun tanrıları ve tanrıçaları az çok değişik adlarla bir başka ulusun da tanrıları olup çıkmışlardır.[19]

Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ilişki Sumerliler öncesinde de başlamıştır. Anadolu'nun Ana Tanrıçası Mezopotamya'da da tanınıyordu. Sumerlilerin parlak uygarlığı, inanç sistemi, Anadolu'da etkisini göstermeye başlamıştır. Ana Tanrıça'ya Hititler "Kubaba" demişler, Yunan ve sonraki Roma dönemin de "Kübele" adıyla Frigyalılar'ın tanrısı olmuştur.[20]

Anadolu'nun en büyük uygarlığını kuran Hititler, çok tanrılı bir inanç sistemine bağlılardı ve bu tanrılarının pek çoğu Hitit kökenli değildi. Hititlerin "Tanrılar Topluluğu" olarak kabul ettikleri bu topluluğun içerisinde Mezopotamya'dan gelen, Sumer asıllı tanrı ve tanrıçaların bulunduğunu görmekteyiz.[21]

Mezopotamya kültürü Anadolu'ya özellikle Asurlular yoluyla girmiştir. Yazı, ticaret, sanatın yanında bu tanrılar sistemi de Anadolu'ya geniş çapta nüfuz etmiştir. Yapılan kazılar sonrasında buluntular bize Anadolu ile Mezopotamya arasındaki münasebetlerin III. binyılın başlarında başladığını gösterir.[22]

Mezopotamya'da büyük bir uygarlığın temelini atan Sumerliler, özellikle Anadolu ile yaptıkları ticari münasebetler ile büyük kültürlerinden bu coğrafyada yaşayan kavimlerin etkilenmelerine neden olmuşlardır.[23] Bu münasebetler neticesinde Anadolu'da olmayan, kullanılmayan pek çok unsur Mezopotamya'dan buraya getirilmiş ve yerli halk tarafından da benimsenmiştir.[24]

---

[19] Boyladı, 1998:22
[20] Boyladı, 1998:23,25
[21] Boyladı, 1998:24
[22] Bilgiç, 1948:493
[23] Tanilli, 1989:127
[24] Bilgiç, 1948:505

Sumer ticaret kervanları evvela Fırat istikametince yukarı çıkar, sonra batıya dönerek Tedmür üzerinden Akdeniz kıyılarına yaklaşır, sahil boyunca güneye iner, Filistin üzerinden Mısır'a kadar giderlerdi. Diyebiliriz ki bu münasebetler kavimlerin birbirlerinden etkilenmelerine de sebep olmuştur.[25]

Anadolu uygarlıklarına baktığımızda, Mezopotamya'da görülen dini inançlara benzer bir inanç sistemine sahip olduklarını görmekteyiz. Hititlerde Mezopotamya fikri ve kültürel mirasının bir çok değerleri ile birlikte, Sumer-Babil panteonu ve Sumer anthropomorphism'i de geçmiştir.[26]

Anadolu ilahlarının soylarını yazan kitapta Hititlerin Anu, Alau ve Kumarbi'si Sumerlilerin An, Alau ve Enlil'ine tekabül etmekteydi.[27]

Anadolu'nun en büyük uygarlığı olan Hitit Uygarlığının dini "çok tanrılı" idi. Bunların içinde üçü başta gelir: Büyük ana-tanrıça, fırtına tanrısı ve Babil'in Tammuz'u gibi ölüp dirilen Telenipu.

Aslı Mezopotamya'ya dayanan ve Huriler aracılığıyla Anadolu'daki Hititlere geçen Kumarbi Destanlar grubunun üçüncü bölümünü oluşturan "Kumarbi ve Tufan Kahramanı"[28] diye adlandırılan bölümü, Mezopotamya'daki Gilgameş Destanında geçen tufan olayı ile irtibatlandırmak mümkündür. Ancak olayın anlatıldığı tabletin büyük bir kısmının kırık olması dolayısıyla, olayı tam olarak anlamamız mümkün değildir. Olay Gilgameş destanının kırık parçalarına ek olarak tercüme edilmiştir. Olayda Kumarbi, Gilgameş ve Ullu isimleri geçmektedir.[29]

Hititler mitoloji konusunda olduğu gibi din ve edebi konularda da Mezopotamya'nın etkisinde kalmışlardır. Zamanımıza kadar ulaşan çivi yazılı belgelerden Hitit dinini gelişmiş çok tanrılı bir devlet dini olduğu bilinmektedir. Hitit panteonu denilince, özellikle devlet dini yani başkent (Hattuşa) da tanınan, saygı gören ve onlara tahsis edilmiş sahiplere hizmet veren tanrı ve tanrıçalar akla gelmelidir. Hitit panteonunda bulunan "Hatti Ülkesinin Bin

[25] Günaltay, 1945:9
[26] Bilgiç, 1982:118
[27] Gladstone, 1955:131
[28] Güterbock, 1945:11 vd.
[29] Güterbock, 1945:10

Tanrısı" olarak bilinen tanrılar listesine baktığımız zaman bu tanrıların Hatti, Hitit, Luwi, Sami ve Mezopotamya kökenli olduklarını görmekteyiz.

Hitit İmparatorluk devrinin ünlü krallarından Şuppiluliuma'nın Haiaşalı Hukkana ile yapmış olduğu anlaşmada tanık olarak gösterilen tanrılar arasında Babil'in baştanrısı Marduk, yani Luwi'li tanrı Santa geçmektedir.[30]

Hitit dini, Hurrilerin ve Sumer-Akad dinlerinin ve mitolojilerinin etkisine de uğramıştır. Hititler, Hurri fırtına tanrısı Teşup kültünü kabul etmişlerdir. Bunun gibi, İştar, Sin ve diğer Sumer tanrılarına da tapıyorlardı. Kültürlerin birbirinden etkilenmeleri tek taraflı olmamıştır. Baktığımızda, Hitit dininin de Yunan mitolojisini etkilediğini görüyoruz. Troya savaşı efsanesinde Akalılara karşı Troyalıları koruyan, Hititlerin Apulun dedikleri, Apollon kültü, Hitit dininden geliyor olabilir.[31]

Ayrıca Sumerlilerin güneş tanrısı olan Utu'nun da Sumerlilerden Sami kavimlere Şamaş olarak Samice isimle geçtiğini, ancak bu tanrının Hititlere ise Sumerce şekli olan Utu şeklinde geçtiğini görmekteyiz. Bunun gibi Hitit pantonunda pek çok Mezopotamya kökenli tanrı görmek mümkündür.[32]

Hititler'e göre, bulaşıcı hastalıklar, depremler ve sel baskınları, tanrıların insanlara kızmasının bir sonucu idi. Fala bakılarak, tanrının neye kızdığı öğrenilir, dua, adak ve ibadetlerle öfkesi yatıştırılmaya çalışılırdı. Onlarda tıpkı Sumerlilerin yaptıkları gibi, kurbanın ciğerine ve bağırsaklarına bakmak suretiyle tanrılarının düşüncelerini öğrenmek yoluna gitmişlerdir. Kuşların uçuşundan ve hareketinden anlamlar çıkarmışlardır. Falcılığın Anadolu'ya Mezopotamya'dan, Babil'den gelmiş olduğu zannedilmektedir. Hitit Kralı I. Murşili, Babil'i fethettikten sonra Anadolu'ya dönerken, pek çok şair, sanatkar, bilim adamının yanında beraberinde falcı da getirmiştir.[33]

Hititler, kendi mahalli tanrılarını bir sisteme sokmamış olsalar da, tanrılarını Sumer örneklerine göre sıralamışlardır. Onlardaki önemli tanrı

[30] Caymaz, 1996:11
[31] Tanilli, 1989:127
[32] Caymaz, 1996:11
[33] Memiş, 1989:135, Kınal,1974:414

tipleri Sumerli adıyla değil, Proto-Dicle adlarıyla anılmıştır. Bunlar, hava tanrısı Dagan, savaş tanrısı Zambamba ve genç kadın tanrı İştar'dır. Bu da bize Hititlilerden önceki dönemdeki bir etkiyi göstermektedir. Suriye-Filistin tanrılarının adı da Sumer yazısı ile yazılmaktadır.[34]

Hititler, yalnız kendi tanrılarına değil, Anadolu da o zaman yaşamakta olan diğer kavimlerin tanrılarına tapmış oldukları gibi, kendilerinden evvel gelmiş kavimlerin tanrılarına da tapmışlardır. Hitit panteonunda Sumer, Akkad, Asur, Hatti, Hurri tanrıları da yer almıştır.[35]

Hitit panteonunda Sumerlilerin gök, yer ve okyanuslar tanrılarını temsil eden Anu-Enlil-Ea üçlüsü yer almıştır.[36]

Ölü gömme adetleri de Sumerlilerle paralellik gösterir. Cenaze sonrasında ağıt merasimi yapılır, gömme işlemi sonrasında bir şölen yapılır ve ölülerin bu şölenden haz aldıkları sanılırdı.[37] Cesetlerini eşyaları ve hediyelerle birlikte gömmüşler, bunların öteki dünyada ölüye eşlik ettiğine inanılmıştır. Bu geleneğe Sumerlilerde de rastlanmaktadır.[38]

Verimlilik tanrısının kayboluşunu tıpkı Sumerliler gibi Hititliler de ayin ve festivallerle kutlamışlardır. Sumerlilerin Temmuz'a yaptıklarını Hititliler Telepinu'ya yapmışlar, Telepinu kaybolduğu zaman , ağlama festivali yapmışlar ve onun matemini tutmuşlardır. Bu tür törenlerde Sumerliler gibi Hititler de kötü ruhları (cinler) dualarla kovarlardı.[39]

Hitit efsanelerinin çoğunluğu yabancı kökenli idi. Mesela Gilgameş destanına ait parçalar Anadolu'da, Boğazköy'de bulunmuştur. Yine Hitit efsanelerindeki tanrıların ve kahramanların adları da geldikleri yerlere göre değişmiştir.[40]

---

[34] Bilgiç, 1982:119
[35] Memiş, 1989:133
[36] Memiş 1989:133
[37] Çapar, 1990:67
[38] Çapar, 1990,70
[39] Gladstone, 1955:131
[40] Gladstone, 1955:135

Anadolu'nun bir diğer önemli topluluğu olan Urartuluların dininin de üç büyük tanrısı öne çıkıyordu. Baş tanrı Haldi, savaş tanrısı Teşeba ve güneş tanrısı Şivini idi. Aynı zamanda yıldırım ve fırtına tanrısı da olan Teşaba'nın adı ise Hititlerle, Hurriler'in tanrısı Teşup'a benziyor. Şivini'de geleneksel güneş tanrısı olsa gerek.

Anadolu'nun bir diğer önemli ulusu Friglerin Anadolu'da öteden beri süregelen dini inançları benimsediğini görüyoruz. En eski inanış, büyük ana-tanrıça Kybele idi. Friglerde de Sumerlilerde olduğu gibi rahip devletlerin varlığını görüyoruz. Bu rahip devletler Pessinus ve Efes gibi kentlerde tanrıçanın tapınağı çevresinde uzun süre varlıklarını sürdürmüşlerdir. Daha sonra bu büyük tanrıça kültü, Yunanistan ve Roma'ya girmiş ve bu ülkelerde de önemli bir rol oynamıştır.[41]

Anadolu uygarlıklarından bir diğerine, Fenikelilere baktığımızda, onların dininde de, İlk Çağ doğusunun bütün dinleri ile aynı temaların olduğunu görürüz. Her devletin resmi tanrıları vardır. Baal ve Balat, kentin ya da krallığın sahip ve sahibesi idi. Gebal'de Adonis ile Astarte vardı; Ugarit'te, Aleyin ile Anet; Tyr'de ise Melkart (eşinin adı bilinmiyor) vardı. Sumerlilerde olduğu gibi her şehrin tanrı ve tanrıçası bulunmaktaydı. Fenikelilerde bunların dışında başka büyük tanrılar da vardı. Tanrılar, yalnız ülkenin koruyucuları değil, bitkilerin ve üremenin de tanrıları olarak biliniyor ve tapılıyordu. Halk mitolojisinde, "iyiliksever tanrılar" olarak bilinen, yağmur, bereket, çift sürme ve ekme, hasat, buğday tanrılarının doğduğuna ve göründüklerine inanılırdı. Aynı şey, yağmurları paylaştıran, "denizin oğlu" Aleyin için de öyleydi. Bu tanrı da toprağı ekmeden ortaya çıkıyor ve kuraklığın tanrısı Mot'u yeniyordu.[42]

Fenike edebiyatında da, Sumer edebiyatına benzer, dinsel ve mitolojik konular işlenmiştir. Ugarit'te bulunmuş metinler, Aleyin ölümünü, Mot'un yer altı dünyasına inişini, canlanıp yeniden yeryüzüne çıkışını ve onuruna bir tapınağın yapılışını anlatmaktadır.

---

[41] Tanilli, 1989:138
[42] Tanilli, 1989:148

Anadolu da kalkolitik devirde, Mersin'de yapılan kazılar neticesinde elde edilen buluntular, kuzey Suriye'nin Amuk, diğer taraftan kuzey Mezopotamya'nın Hassuna kültürü ile bezerlik gösterir. Anadolu ile bölgenin münasebetlerinin bu devirlere kadar gittiğini görüyoruz.[43]

Arkeolojik buluntulardan anlıyoruz ki Anadolu, daha sonraki dönemlerde de yine kuzey Mezopotamya'nın farklı kültürlerinin etkisi altında kalmıştır.[44]

3.3. YUNAN DİNİNE ETKİSİ

Yunan mitolojik motifleriyle, Sumer dünyasında yaygın olanlar arasında, evrenin yaratılışı, tanrıların doğumu, kahramanlık kültürü, ejderha öldürmek, ilahlar arasında ve ilahlara karşı savaş, tufan öyküleri, tanrısal bir ceza olarak salgın hastalıklar ve uğursuz ırmağı ve kayıkçısıyla kasvetli, iç karartıcı ölüler diyarı gibi çok sayıda çarpıcı benzerlik olduğu kabul edilmektedir.[45]

Sumerlilerin Allah ve Kainat inançları hakkındaki görüşlerini Yunan Filozofu Aristo'nun öğrencilerinden Eudemos ve Kalde müverrihi Beros'un Yunanca'ya nakletmiş oldukları rivayetleriyle bilmekteyiz. Şunu da belirtmeliyiz ki bu vasıtayla öğrendiğimiz destanda eksikler olduğu gibi isimlerde de tahrifat yapılmıştır. Bu destanın aslı Nippur'da yapılan kazılar sonunda tam ve eksiksiz olarak bulunmuştur. Tarihçiler tarafından Yunanlaştırılmak amacıyla değiştirilmiş isimlerin asıllarını da buradan öğrenmekteyiz.[46]

Daha eski zamanlarda bugünkü medeniyetin esası, Yunanistan'da aranmakta idi. Sonraları öğrenildi ki, Lidyalılar, Hintliler, Fenikeliler, Girit'ten, Babil'den ve Mısır'dan yayılan medeniyetlerin aslı Sumerlilere kadar dayanıyordu.[47]

---

[43] Kınal, 1974:403
[44] Mellink, Chicago, 1965:103
[45] Kramer, 2000:347
[46] Günaltay, 1945:11,12
[47] Wooley, 1938:199

Hititlilerin Kumarbi destanlarının Sumerden etkilendiği gibi, bu destanın "Ullikummi Şarkısı" da Yunan mitolojisini etkilemiş görünmektedir. Yunanlıların din ve mitos alanında Hurri ve dolayısıyla Sumer, Babil dünyasından etkilenmelerinde de Fenikeliler aracılık etmişlerdir.[48]

Yunan mitolojisinde geçen Tufan olayı tamamen Sumer-Babil Mitolojisinin taklididir. Konu aynıdır, yalnızca kahramanlarının ismi değişiktir.[49]

Sumerlilerdeki Gök Tanrı An, Yunanlılarda ise Zeus olarak, Sumerlilerde ki Bilge Tanrı Enki, Yunanlılarda ise Prometheus olarak, Sumer Tufan kahramanı Ziudsudra'nın ismi, Yunanlılarda ise Deukalion olarak geçmiştir. Sumer ve Babilllilerden geçen bu tanrı ve kahramanların özellikleri de aynıdır.

Yunanistan'da görülen anthropomorphism de de Sumer izleri vardır. Bu inanış, Anadolu'ya ve oradan Ege adalarına ve buradan da Yunanistan'a yayılmıştır.[50]

Dünyayı tanrılar arasında bölen mahalli tanrılar yerine, sistem tanrılarını, Sumerlilerin düzen telakkisine dayanan politeizm anlayışlarının getirdiği kabul edilir. Sumerlilerin bu tanrı görüşleri Babillilerden Fenikelilere geçmiştir. Yunanlılarda gördüğümüz Uranos-Kronos-Zeus tanrılar sırası da Fenike tesirinden ileri gelmiştir.[51]

Kehanet, Yunan dininde de var olan bir gelenekti. Rahipler, Zeus'un barınağının yanında bulunan bir meşe ağacının yapraklarının hışırtılarına kulak verip kehanette bulunurlardı.

Sumerlilerin de inançlarına temel olan, animizm, yani tabiat ve doğa olaylarının etkisiyle gelişen inanışı Yunan'da da görmekteyiz. İnsanlar tabiat varlıklarının ruhlarına ve ancak bu cinlerle iyi ilişkilerin kendilerine mutlu bir yaşam sağlayabileceğine inanmaktaydılar.

---

[48] Güterbock, 1945:62
[49] Can, 1994:16-17
[50] Bilgiç, 1982:118
[51] Bilgiç, 1982:119

Yunan dini inanışında Olympos dağında oturan tanrılara inanılırdı. Bunların da başta gelenleri üç büyük kardeş tanrı idi, “gök gürültülü bulutları toplayan Zeus”, “denizlerin sahibi Poseidon” ve yer altı dünyasının sahibi “Hades” ti. Bu üçlüyü Sumerdeki Anu, Enlil ve Ea’ya benzetebiliriz.

M.Ö 3. yüzyılda Yunan metinlerinde Babilli rahib Berossus’a atfedilen ve metinlerde Kronos olarak görünen tanrının Enki olduğunu bilmekteyiz. Bu hikayelerin, Mezopotamya’da 2000 yıl önce yazılan destanların bir devamı niteliğinde olduğunu anlamaktayız.[52]

Bu üç büyük tanrıdan başka, Zeus’un çocukları olan daha küçük tanrılar geliyor. Zeus’la Hera’nın oğlu Heptaistos, ateşin demir ocağının tanrısı ve maden sanatlarının koruyucusu oldu. Işıklar saçan arabasının üstünde bütün göğü kat eden Güneş tanrısı Apollon ile, ormanlara ve vahşi hayvanlara egemen, yorulmak bilmez avcı, Ay tanrıçası Artemis Zeus’la tanrıça Leto’nun çocuklarıydılar. Zeus’la Maya adlı periden olma Hermes, ebedi gezgin, Zeus’un habercisi, hacıların patronu ve Hades’te ölülerin ruhlarının yol göstericisi oldu. Savaş tanrısı Ares, tanrısal zekayı temsil eden ve kentlerin koruyucusu Athena ve Zeus’la Dione’nin kızı, aşk ve güzellik tanrıçası Afrodite, yaramaz ve dik kafalı oğlu Eros’la Olymposlulara dahildiler.[53]

Grekler, bu tanrılardan çoğunu, Helen öncesi halkların inançlarından almışlardı. Örneğin hayvanlara hükmeden Artemis ile, bazı mitoslara göre denizlerin köpüğünden doğan ve özellikle Kıbrıs ve Cythere adalarında kendisine tapılan “altın saçlı Afrodite”, Girit’in ve Doğu’nun derin etkilerini taşırlar. Öteki tanrıları ise Grekler, doğrudan doğruya kendileri icat etmişlerdir.

Tanrılarının yanında Sumer destanlarında rastladığımız mitlerin benzerlerini de Yunan’da görmekteyiz. Bu örneğe tufan, yaradılış menkıbesinde rastlıyoruz. Zeus, bir gün, bütün insanları tufanla boğmaya karar verir; onlardan bir çifti, gözden düşmüş doğa üstü yaratıklar olan,

[52] Kramer, Maier, 1989:10
[53] Tanilli, 1989:248

Titanlardan biri, Prometheus kurtarır. İşte insanlık bu çiftten, yeniden türer. Sefil ve hayvansı durumundan da, gene Prometheus'un gökten çaldığı ateş sayesinde kurtulur. Zeus bu itaatsiz Titan'ı pek acımasızca cezalandırır; Kafkas dağlarında bir kayaya zincirletir onu ve başına da, karaciğerini her gün söküp yemesi için, bir kartalı musallat eder.[54]

Yunan mitolojisindeki Dionisis'in Zeus'un belindeki etlerinden oluşması, erkek tanrının gebe kalması hikayesi, Anadolu'da yine bir erkek tanrı olan Kumarbi'nin gebe kalmasının tekrarıdır. Büyülü sözlerin tekrarlanarak ve sihir ayinlerinin yapılarak bir doğumun kutlanmasının aslına Mezopotamya'da rastlamaktayız.[55]

Troya da ve Hellas'ta Yunun'da gördüğümüz benzerliklerden birisi de ölülerini bazı nesnelerle beraber gömmeleridir.[56]

Sumer inanışında olduğu gibi Yunan inanışında sonradan tanrısallaştırılan kahramanlarla ilgili efsanelere rastlamaktayız.

Olymposlu tanrılar, daha sonraki dönemlerde, siyasal yaşamın çeşitli öğelerinin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Örneğin Apollon, rahiplerin ve kahinlerin; Poseidon gemicilerin; Hermes'te tacirlerin koruyucusu olmuştur.[57]

Dini inançlarında Sumerlilerde olduğu gibi kurban vardı. Kansız kurban, tanrılara yemiş ve tatlı sunmaktı. Kanlısı ise, bir ya da birkaç hayvanı feda etmekti. Hayvan belli bir usule göre boğazlanır, etinin bir bölümü tanrı adına yakılırken, geri kalanı halk arasında dağıtılırdı.[58]

Yunanlılar, kendi özel işleri ya da kamuyu ilgilendiren konularda tanrıların görüşünü öğrenmeye meraklı idiler. Bu nedenle kahinlere başvururlardı. Kahine her şey sorarlardı.

Sumerin Gilgameş destanında olduğu gibi, Yunan mitolojisinde de, insanın doğa sırlarını araştırma isteğini simgeleyen öyküye rastlıyoruz.

---

[54] Tanilli, 1989:250
[55] Gladstone,1955:136
[56] Çapar, 1990:75
[57] Tanilli, 1989:251
[58] Tanilli, 1989:338

Öykünün baş kahramanı Orfeus şöyle söylemektedir; Ruh ölümsüzdür. Bedende hapis olmuş durumda bulunan ruh, ölümle bundan kurtulacak ve tanrılarca muhakeme edilecektir; büyük mutluluğa ise, bedenden bedene göçerek yaşayacağı bir çok yaşamlar süresince erişecektir. Günahlarından ancak öteki dünyada arınacaktır.[59]

Kahin rahiplerin tanrılarla ilişki kurduklarına ve büyüsel gizli yöntemlerle insanları mutluluğa ulaştırmaya çalıştıklarına inanıyorlardı. Sumerlilerde de benzer düşünce hakimdi.

Yunan dini, Sumer dini ile benzerliklerinin yanında, temelde bazı farklılıklara da sahipti. Yeryüzünde acı çeken insanlar, çektikleri acıyı ölümden sonraki yaşam için gerekli saymışlardır. Kendilerinin de bir gün mutlu olacaklarına inanarak, dünyadaki yaşamlarında avuntu bulmuşlardır. Özellikle köleler, ruhlarının, efendilerine ait bulunan ve bu yüzden bir ömür boyu acı çeken bedenlerinden çıkıp, rahat edeceği ve özgürleşeceği anı sabırsızlıkla beklemişlerdir.[60] Oysa Sumerliler yaşamın bu dünya ile sınırlı kaldığına inanıyorlar. Öteki dünyanın varlığına inansalar da orada bu dünyadaki davranışlarının bir karşılığını göreceklerine inanmıyorlardı.

İnsanın tanrısal yetkinliğe ulaşabileceğine inanmışlardır. Bu eğilimin çağımızdaki adı “mistizm”dir. Yani ruhun insanlığı aşıp, tam anlamıyla tanrılığa yükselmesidir. Böylesi bir görüşe Sumer dininde rastlamak mümkün değildir.[61] Sumerliler dinlerinde, fanilerle ebediler arasında aşılmaz bir set kabul etmişlerdir. Ölmezler ebedi tanrılar, ölenler de fani mahluklardır. Halk için ebedileşmek, diğer bir ifadeyle ilahlaşmak imkansızdır.[62]

Hellen mitosları Anadolu’ya yerleşen Hellenlerin bu toprağın insanlarının dinsel yaşantısından büyük ölçüde etkilendiklerini, yerli halkla ilişkiler sonucu onların inançlarını benimsediklerini göstermektedir.[63]

---

[59] Tanilli, 1989:344
[60] Tanilli, 1989:344
[61] Tanilli, 1989:345.
[62] Günaltay, 1945:110
[63] Çapar, 1990:65

Sumerlilerde insanın yaratılışına ait düşüncenin izleri Yunan Prometheus Mitos'unda da bulunur. Prometeus ilk insanı balçıktan yarattı.[64] İlk insanın vücudunu meydana getirmek için balçığı su ile değil, kendi gözyaşları ile karıştırdı ve yarattı. Bu ilk insan Sumer destanındaki örnekte olduğu gibi, tabiatın en aciz mahlukuydu. Sumerlilerde de ilk insan örneklerinin başarısızlığından bahsedilir.

3.4. GÜNÜMÜZ DİNLERİNE ETKİSİ

Sumer dininden, günümüz dinleri yani Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman dinleri arasında dikkat çeken pek çok ortak nokta bulunmaktadır. Bunlar genel olarak; Tanrının yaratıcı ve yok edici gücü; Tanrı korkusu; Tanrı yargılaması; kurbanlar, törenler, ilahiler, dualar ve tütsülerle Tanrıyı memnun etmek; iyi ahlaklı, dürüst ve haktanır olmak; büyüklere ve küçüklere saygı göstermek; sosyal adalet; temizlik.

Temizlik Sumerlilerce de çok önemli idi. Tapınağa girenlerin, dua edenlerin, kurban kestirenlerin vücutça temiz olmaları gerekmektedir.[65]

Sumerlilere göre tanrılar, şehirleri ve bütün kültür varlıklarını meydana getirmiş ve insanlara vermiştir. Aynı düşünceyi Kur'an'da da buluyoruz.[66]

Sumerde tanrılar "ol" der ve her şey oluverir. Her üç dinde de Tanrı'nın var edici güçlerinin yanında yok edici güçleri de vardır.[67]

Sumer'de tanrı kızınca her şeyi yakıp yıkar, Tevrat'ta ve Kur'an'da da aynı olayı görüyoruz.[59]

Sumer'de tanrıların evleri vardı. "Tanrı Evi" denilen tapınaklar sonraları sinagoglara, kiliselere, camilere dönüşmüştür.[68]

Sumer kralları, tanrıların yeryüzündeki vekili sayılıyordu. Bu inanç Hıristiyanlıkta papaya, Müslümanlıkta halifeye geçerek sürmüştür.[69]

---

[64] Can, 1994:10
[65] Çığ, 2005:15
[66] Çığ, 2005:15,16
[67] Çığ, 2005:17
[68] Çığ, 2005:18

Sumer kanunu, Babil Kralı Hammurabi'nin yaptığı kanuna temel olmuş, ondan Musa'nın ve Yahudi kanunu, ondan da İslam kanunu etkilenmiştir.[61]

Sumer tanrılarının esas adlarından başka, niteliklerine göre başka adları da vardı. Babilliler bu adlardan 50'sini yeni yarattıkları Marduk'a vererek tek tanrı düşüncesine doğru bir adım atmışlardı. İslam dinide Allah'a verilen 99 ad, bu geleneğin bir devamı gibi görünüyor. [70]

Sumerlilerde ölüler, "kur" adlı karanlık, dönüşü olmayan bir yer altı dünyasına gidiyorlar. Tevrat'ta bu; Şeol, Yunan'da Hades, İncil'de cehennem, İslam'da ahiret olarak devam etmektedir.[62]

Sumerliler bir kadını tarlaya benzetmişler. Aynı deyim, hem Tevrat hem de Kur'an'da da vardır.[71]

Sumerliler, dünyadaki bütün olayların ve tanrıların isteklerinin gökte yıldızlarla yazılı olduğuna inanırlardı. Kur'an da aynı inanış "Levh-i Mahfuz" olarak sürüyor.[73]

Sumerlilerde 7 sayısı çok önemlidir. 7 gün geçmek, 7 dağ aşmak, 7 ışık, 7 ağaç, 7 kapı gibi. Aynı şekilde Tevrat ve Kur'an'da da 7 sayısı bolca bulunmaktadır. İslam'a göre cennetin 7 kapısı vardır; Sumer yer altı dünyasının da 7 kapısı bulunuyor.[73]

Sumerliler tanrılarını sevindirmek, onlardan bir istekte bulunmak, hastalıklardan kurtulmak için veya yaptıkları adaklara karşılık kurban kestirirlerdi. Bu kurbanlar sakatsız ve hastalıksız olmalı ve kurban sahibi vücutça temizlenmeliydi. Kurbanlar rahipler tarafından özel dualarla kesilirdi. Kurbanın sağ kalçası ve iç organları tanrıya takdim edilir, gerisi etrafta olanlara dağıtılırdı. İslamiyet'te de kurbanlar aynı koşullarda kesiliyor. Yalnız hocanın kesmesi zorunlu değil. İç organları ve sağ kalçası tanrı yerine kurban sahibine bırakılır, gerisi dağıtılmaktadır.[72]

---

[69]Çığ, 2005:19
[70] Çığ, 2005:23
[71]Çığ, 2005:24
[72]Çığ, 2005:24-25

Sumer'de rüyalar tanrı bildirisi olarak yorumlanır. Bu rüyalardan bazılarının etkisi Tevrat ve Kur'an'da görülmektedir. Bunlardan en ilginci Yakub'un oğlu Yusuf'un rüyasıdır. Yusuf gördüğü rüyanın yorumu nedeniyle kardeşleri tarafından dışlanıyor. Aynı şekilde Sumer Kralı Urzababa'nın yanında çalışan Sargon gördüğü rüyayı krala söyleyince, kral "benim yerime kral olacak" diye Sargon'u öldürmek istediğinden bahsedilmektedir.[73]

Yahudilik vasıtasıyla, Sumer medeniyeti bugünkü batı medeniyetinin ilerlemesine bir çok şeyler ilave etmiştir. Hıristiyanlık ve Musevilik Sumerlilerin "Hilkat-i Alem" hakkındaki hikayelerinden etkilenmiştir. Bilhassa Musevi dini esasını Sumerlilerden almıştır. Musa'nın kanunları büyük ölçüde Sumer kanunlarına dayanır. Museviler Sumerlilerden, sosyal hayat hakkındaki ideallerle beraber, bir çok adetlerini de almışlardır.[74]

Eski Ahit incelendiğinde İbraniler'in Sumer dini edebiyatı ve kanunlarına yakınlığı dikkat çekicidir. Filistin ve Suriye'de yazılan Amarna mektuplarına bakıldığında Sumer yazılarının ödünç alınmasıyla meydana gelen yakınlık dikkat çekicidir. Sumer dini telakkilerinin yayılması, İbrani Dini Yazıları'nın şekillendiği Filistin kadar olmamıştır.[75]

Sumer medeniyeti ister din, ister kavimlerin birbirleriyle teması ve akınları vasıtasıyla olsun, bir çok kollardan bugünkü dünya medeniyetine kadar yaklaşmış ve onun tekamülüne büyük yardımlar etmiştir.[76]

Sumer mitolojisinin diğer kavimlere etkisine en açık örnek Tufan efsanesi ve Nuh tipidir.[77]

Gilgameş Destanı ile İbrani Tufan hikayesi[78] arasındaki benzerlikler, ikincisinin birincisine dayandığını gösterecek kadar çoktur. Hem Sumer, hem İbrani metinlerinde, ilahi bir kudret, kahramana bir tufanın yaklaştığını söyler. Her ikisinde de geminin nasıl yapıldığının, gemiye binilişin, yağmurun

[73] Çığ, 2005:27
[74] Wooley, 1938:199
[75] Gladstone, 1955:34
[76] Wooley, 1938:199
[77] Bilgiç, 1982:119
[78] Tekvin. 6,7,8

durmasının, geminin bir dağ zirvesinde kalmasının, üç kuş gönderilişinin, geminin terk edilişinin ve kurban adanmasının anlatılışları aynıdır.[79] Tevrat'ın yanında aynı olay Kur'an'da da yer almıştır.[80]

Sumer efsanelerinden Adapa'nın hikayesi de yine Eski Ahit ile benzerlikler içerir. Öyle ki; Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahidi'nde ki Adem Hikayesi[81] ile Adapa arasındaki benzerlik, birincisinin ikincisinden çıktığını göstermektedir. Bu ikisi arasındaki bağlantı, ilk Sumer kap kacaklarındaki yılan teması ile de benzer görülüyor. Efsanedeki ifade de, bir yılanı hayat ağacının bekçiliğini yaparken görüyoruz. Bir diğerinde yılan, bir kadının gerisinde durur. Bir üçüncüsünde de oturmuş vaziyetteki bir kadın ve erkeğin arasında hayat ağacı ve kadının gerisinde de bir yılan görülür.[82] Bu, Sumer efsanesinde yılanla bitkiler arasındaki bağlantıyı ve kadının baştan çıkarıcılığını ifade ediyor. İbrani efsanesinde, bilgi ağacının yasaklanmış meyvesinin yenmesi ve onun günahın başlangıcı olduğu tarzındaki yorumlanmasının Adapa efsanesinden alındığı sanılıyor.[83] Tabii ki Kitab-ı Mukaddes'teki hikayede Sumer efsanesinde bulunmayan unsurlar var. Fakat, cennet tezleri, tanrı veya yılan tarafından aldatılma ve kovulma her iki hikayede de mevcut. Sumer hikayesinde bir bahçe içinde görülen insan, "iyi ve kötü bilgi ağacının meyvesini yemekten men edilir". Adem'in yaradılışı hikayesinde ona da, kendisine de kötülük bilgisi verecek ağacın meyvesini yememesi emredilir. Bu durumda Adem ve Eve'i (Havva) aldatacak yılan görünür ve meyveyi yedikleri takdirde kendilerine cennetin sırrını söyleyeceğini vaat eder. Havva meyveyi yemez ve kocası Adem'e verir ve böylece kötülüğün ne olduğunu anlarlar. Ondan sonradır ki ölüm ve ızdırab insanlığın kaderi olur. İşte bu efsanenin orijinal motifi Sumer'de bulunuyor. Eski Ahid'deki hikayenin temeli de budur.[84]

---

[79] Gladstone, 1955:39,40 ; Çığ, 2005:49-55
[80] Çığ, 2005:53
[81] Tekvin 3
[82] Langdon, Stephen H., 1964:177-179
[83] Langdon, Stephen H., 1964:183
[84] Gladstone, 1955: 52,53

M.Ö. 1100'lerden itibaren de İsrailliler ve Yahudiler Asur ve Babil kültürü ile temasa geçmiş ve yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Hatta bu kavimler bildiğimiz gibi dünya tarihinde ilk monoteistik[85] din fikrine geçme aşamasında oldukları bu sıralarda, karşılaştıkları kültürden de etkilenmiş oldukları düşünülür. Tanrı Yahve'nin yer yer kullarına ve inananlara el ile müdahale etmesinde Sumer'in anthropomorphism yani tanrılarını insan şeklinde tasavvurları da etkili olmuş olabilir.[86]

Emin Bilgiç'e göre; İslamiyet'in sembolü olan minarelerde de, Sumer-Babil coğrafi çevresinin bir geleneği ve din anlayışının bir sembolü olan ziggurat (basamaklı kule)'ın bir tesirini görmek mümkündür. Irak'ta ve Bağdat yakınlarındaki Samarra mimarisinin ve ilk İslam memleketlerinde bugüne kalan bazı minarelerin görünüş ve yapıları dolayısıyla, coğrafya ve tabiat beraberliğinin ve ibadet ihtiyacının ortak ürünü olan minareleri kaynak olarak basamaklı kulelere yakıştırmıştır.[87]

Sumerlilerden kutsal kitaplara giren konular ve Sumerlilerin dini inançlarının Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet ile olan bezerliklerine dair örnekleri daha da çoğaltmak mümkün.[88]

Yarı Tanrı Dumuzi'nin, Tevrat'taki adıyla Tammuz'un dönüşü için yapılan kutlamalar belki de yakın doğunun geniş çevresinde hala yaygın olan yeni yıl-nevruz kutlamalarının kökeni olabilir. Şunu da belirtebiliriz ki, Sümerologlar Tevrat'ın ana temalarının Sumer efsanelerinden alındığını, dolayısıyla Yakındoğu kökenli tek tanrılı dinlerin de köklerinin Sumerliden geldiğini düşünmektedirler.[89]

Sumer yazınıyla Kitab-ı Mukaddes arasındaki benzerlikler, Sumer etkisini kuşkuya yer bırakmayacak şekilde pek çok örnekte görülebilir. Bu örneklerden bazılarından bahsedecek olursak;

---

[85] Tek Allah'a tapılan din.
[86] Bilgiç, 1982:119
[87] Bilgiç, 1982:120
[88] Bu konuda detaylı bilgi için bakılabilir; Çığ,2005
[89] Koçak, 2001:88

Evrenin Yaratılışı; Eskiçağ'da İbraniler gibi Sumerlilerde yaratılıştan önce bir ilksel denizin mevcut olduğuna ve evrenin bundan doğmuş olduğuna inanıyorlardı.

İnsanın Yaratılışı; Hem İbranilere hem de Sumerlilere göre insan kilden oluşturulmuş ve "yaşam soluğu"yla doldurulmuş olarak düşünülüyordu. İnsanın yaratılmasındaki amaç, tanrılara, İbraniler için de Yehova'ya dua, kurban ve yakarışlarla hizmet edilmesi idi.

Yaratılış eknikleri; her ikisinde de fiili yaratılıştan önce, ilahi bir planlama aşaması vardı.

Cennet; ilahi bir cennet ve bir tanrılar bahçesi fikrinin Sumer kökenli olduğu düşünülmektedir.

Tufan; bu hikaye her iki toplulukta da çok ciddi benzerlikler içermektedir.

Habil ile Kabil motifi; bu motif Sumerli yazar ve şairler arasında çok yaygındı.

Babil Kulesi ve İnsanlığın Dağılması, Yeryüzü ve düzenlenmesi, kişisel tanrı, hukuk, etik ve ahlak, ilahi ceza ve ülke çapında felaket, acı çekme ve boyun eğme, ölüm ve ölüler diyarı gibi pek çok motifler arasında yadsınamayacak benzerlikler vardır.[90]

Arif Tekin'de "Sumerlilerden İslam'a Kutsal Kitaplar ve Dinler" isimli kitabında bu benzerlikler ile ilgili çarpıcı örneklerden bahsetmektedir.[91]

Kramer, Sumerlilerin Kurnaz Tanrısı Enki, isimli kitabında Sumer edebiyatı ile Kitab-ı Mukaddes arasındaki benzerlikler üzerinde durmuştur. Kitab-ı Mukaddes'in ana temaları ile Sumer mitleri arasında pek çok paralellikler bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok göze çarpan temalar evrenin yaratılışını, insanın yaratılışını, yaratma yöntemlerini, cenneti, "Habil-Kabil" motifini, "Babil Kulesi" motifini, yeryüzü ve onun düzenlenmesini, kişisel bir tanrıyı, tanrısal ceza ve doğal felaketi, vebayı, "Eyüp" motifini, ölüm ve ölüler diyarını içerir. Hepsinin içinde en fazla dikkati çeken, yukarıda da

[90] Kramer, 2002:385-390
[91] Tekin,2005

bahsetmiş olduğumuz, Kitab-ı Mukaddes ile en yakın ilişkisi olan öykü tufan öyküsüdür.[92] Kitab-ı Mukaddes'deki Mersiyeler Kitabı'nın, Kudüs'ün yıkımı üzerine yürek parçalayan ağıtlarıyla, Sumer kentlerinin, özellikle de başkenti Ur'un ve kutsal kenti Nippur'un yerle bir edilişine feryat eden Sumer Kent Ağıtları ile benzerliği vardır. Çarpıcı benzerlikler Kitab-ı Mukaddes'in Mezmurlar Kitabı ile Sumer edebi eserleri arasında da görülür: Tanrıya duyulan aşk ve tapınmada, Tanrı korkusu ve Tanrı'nın yüce işlerine şaşmada, sofuca kendini adama ve ateşli inançta açığa çıktığı kadarıyla dinsel düşünce ve duygularla ilgili benzerlikler, Kitab-ı Mukaddes'in mezmur yazarları gibi, Sumer şairleri de Tanrı'nın sonsuz gücünü ve ihtişamını, insan ve evren için Tanrı'nın babacan endişesini, Tanrı'nın adalet sevgisini ve kötülükten nefret edişini, erdemli kenti ve kutsal tapınağı söylemişlerdir eserlerinde.[93]

[92] Kramer, 2000:323
[93] Kramer, 2000:325 Detaylı bilgi için; Kramer, 2000:323-346

SONUÇ

Günümüzden uzun yıllar önce, M.Ö. takriben 4000 yıllarında Fırat ve Dicle Nehirlerinin suladığı verimli topraklar üzerinde yaşamış olan "Sumerliler" dünya tarihinde büyük bir medeniyetin kurucusu olarak tanınmaktadırlar. Sumerlilerin, "Mezopotamya" diye bilinen bu bölgenin yerli halkı olmadıkları ve sonradan buraya gelmiş oldukları bilinmektedir. Sumerlilerin bu bölgeye nereden ve tam olarak ne zaman geldikleri tespit edilememiştir. Tarihçilerin değişik görüşleri olmakla birlikte Sumerlilerin tahminen M.Ö. dördüncü binin ikinci yarısında yani 3500'lerde bölgeye geldiği zannedilmektedir.

Kültür tarihçileri, Sumerlilerin Mezopotamya'ya sonradan geldiklerinde hemfikir olmalarına rağmen onların buraya geldiklerinde büyük bir medeniyete sahip olmadıkları ve buranın yerli halkından etkilendiği, onların inanç ve değerlerini benimseyip devam ettirdiklerine dair bazı görüşler mesnetsizdir. Onlar, Mezopotamya'ya geldikleri zamandan itibaren, sahip oldukları yüksek medeniyetleriyle bölge halkını etkiledikleri gibi, medeniyetlerinin dünyanın çok geniş bölgelerine yayılmasına da zemin hazırlamışlardır.

Bu büyük medeniyetin en önemli buluşlarından biri kendi dillerine göre bir yazı icat etmiş olmalarıdır. Günümüzden neredeyse 5000 yıl önce icat edilen bu yazıyı, Sumerliler zamanında komşu milletler ve daha sonrasında da Babilliler, Asurlular, Hurriler, Urartulular alarak kendi dillerini ifade etmekte kullanmışlardır.

Özellikle yazıları ve çevre ülkelerle yapmış oldukları ticaret ağırlıklı münasebetleri Sumerlilerin kültür ve medeniyetlerinin çok geniş bölgelere yayılmasına neden olmuştur. Onların inanç sisteminin bütün dünya memleketlerinin yaşayışına hükmettiğini söylersek doğru bir ifade kullanmış oluruz.

Sumerlilerin yaşayışlarıyla ilgili bilgilere arkeolojik buluntular ve yine o dönemden kalma yazılı buluntular sayesinde ulaşmaktayız. Bu belgeler arasında özellikle dini temaları işleyen ve onların dini inançları ve değerlerleriyle ilgili bilgileri bizlere ulaştıran destanları çok büyük bir öneme sahiptir. Dünya edebiyatında da pek çok özelliğiyle ilk olma vasfına sahip olan bu hikayelerden, Sumerlilerin evrenin ve insanın yaratılışı, tanrılar sistemi, dünya görüşleri, hayal güçleri ve daha pek çok konudaki görüşlerini öğrenmekteyiz. Onların bu edebiyatlarının Ortadoğu milletlerine büyük etkisi olduğu muhakkaktır. Bunun yanında bu etki özellikle gerek çok tanrılı, gerekse tek tanrılı dinlerde de görülmektedir.

Sumerlilerin yaşantısında dinin çok önemli bir yeri vardı ve yaşantılarının temeli dine dayanmaktaydı. Günlük hayatları ibadet, ayin ve tanrılara hizmetle geçmekte idi.

Sumerlilerin dini çok tanrılı bir dindi. Dünyada görülen, hissedilen her nesnenin bir tanrısı vardı. Tanrılarını insan görünümünde düşünmüşlerdir. Görünümleri insan şeklinde olan tanrıları yine insanlar gibi çocukları ve eşlerinden oluşan ailelere sahipti, insanlar gibi yer içer, birbirlerine küser, evlenip, ayrılırlardı. İnsan görünümünde olmaları yanında ölümsüz ve insanüstü güçlere de sahiptiler. Faniler yani insanlar ile ölümsüzler yani ebedi varlıkları, tanrıları birbirinden ayırmışlardır.

Yaratıcı vasıflara sahip tanrılar ile idarecilik vasfına sahip olan tanrıları vardı. Gök ilahı An, Yer ilahı Enlil, Deniz ilahı Enki bir arada baş makamı teşkil etmekte idiler. Bunlar yaratıcı vasıflara sahiptiler. Bu tanrılar bütün halkın saydığı ve hürmet ettiği, inandığı tanrılardı. Bunun yanında her şehrin ya da sitenin kendi tanrısı olduğu gibi her ferdin de kendisine ait ferdi tanrısı bulunmakta idi. Sayıları beş bini bulduğu tahmin edilen tanrı isimlerinden bahsedilmektedir.

Tanrıların tapınaklarda yaşardığına inanırlardı. tapınaklar Sumer halkının yaşantısında büyük öneme sahipti. Bu tapınakların idari işleri ve işleyişinden sorumlu olan, aynı zamanda dini hayatlarının düzenlenmesinden

sorumlu din adamları mevcuttu. Ensi adı verilen şehir beyleri, hem siyasi hem de dini görevleri olan idarecilerdi. Bunların yanında değişik derecede ve unvandaki pek çok rahip, rahibe ve görevli mevcuttu.

Ölümden sonrası bir yaşama inanıyorlardı Sumerliler, ancak bu dünyadaki davranışlarının bir yansıması olarak ödül ve ceza sistemine, cennet cehennem kavramına uzak durmuşlardır. Ölüleri "geri dönüşü olmayan ülke" ye gider ve orada yaşamlarını ebedi bir karanlık içerisinde devam ettirirlerdi. Bu sebeple de ölüm onları hep korkutmuştur. Hatta ölülerin ruhlarına etimmu demişler ve bu ruhların onları rahatsız etmek için yeryüzüne geri dönebildiklerini düşünmüşlerdir.

Tanrıları için kurbanlar kesmişler ve bunu belirli zamanlarda ve usullerle gerçekleştirmişlerdir. Büyü, fal ve kehanet yaşamlarında önemli bir yer teşkil etmiştir. Rüyalarını yorumlamışlar, onların yaşamlarına dair haberler verdiklerine inanmışlardır. Hatta bu konu ile görevli tanrıları bile vardır.

Onların evrenin ve insanın yaratılışı ile ilgili ve daha pek çok konudaki görüşlerini büyük ölçüde destanlardan öğreniyoruz. Bu destanlar ve onların kahramanları Anadolu, Yunan medeniyetlerinin mitolojilerine ve dahası günümüzün tek tanrılı dinlerine bile çok büyük oranda tesir etmiş ve onların inançlarına da temel olmuştur. Sumerlilerin tanrıları sadece isimleri değişerek kendilerinden sonra gelen Mezopotamya kavimlerinin inanç sistemlerinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu durum sadece bu sınırlar içerisinde kalmamış, Anadolu topraklarında yaşayan kültürleri de büyük oranda etkilemiştir. Bu etkileşim daha önce de bahsettiğimiz gibi, Sumerlilerin geliştirmiş oldukları yazıları ve büyük ölçüde ticari gaye ile başlayan münasebetleri ile olmuştur. Anadolu'ya ulaşan dini inançları ve tanrı sistemleri oradan Anadolu'nun toplulukları sayesinde Yunanistan'a ulaşmış ve Yunan mitolojisi ve inanç sistemi üzerinde de etkili olmuştur. Bu etki günümüzde yaşayan tek tanrılı dinlerin kitaplarında, Tevrat, İncil ve Kur'an'da da görülmektedir.

KAYNAKÇA

ALP, Sedat, Hititler'in Dinsel Törenlerinde Kullanılan Bir Temizlik Malzemesi Üzerine., Belleten, C. XLVI, S.182, Ankara, Nisan 1982.

ATAN, Fatih, "Sin" Ay Işığının Parlaklığı, Argos Gemicileri Dergisi, İstanbul, 06.2002.

Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, "Mezopotamya ve Eski Yakın Doğu", İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.178.

BİLGİÇ, Emin. "Anadolunun İlk Tarih Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu", A.Ü.D.T.C.F.Dergisi, Ankara, VI, 5 (1948), 489-516.

--------. "Sumerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri, A.Ü.D.T.C.F.Dergisi, Ankara, 1982.

---------. "Anadolu'nun ilk Tarihi Çağının Mühim Bir Meselesi", T.T.K. Yayınları, Ankara, 1990.

--------. "Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sümerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri", Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1982.

BOTTERO, Jean. "Religion in Ancient Mezopotamia", The University of Chiago Press, Chicago, London, 2001.

--------, Yazı, Akıl ve Tanrılar, Dost Kitapevi, Ankara, 2003.

--------, Marie Joseph Steve, Evvel Zaman İçinde Mezopotamya, Yapı Kredi Yayınları Genel Kültür Dizisi, 2.baskı, İstanbul, 2004.

BOYLADI, Derman. "Dinler Kavşağı Anadolu", Say Yayınları, İstanbul, 1998.

CAN, Şefik, Klasik Yunan Mitolojisi, İstanbul, 1994, s.16-17

CAYMAZ, T. "Nuh Tufanı", Bilim ve Ütopya Dergisi, Ankara, 25 (01 Temmuz 1996).

ÇAĞIRGAN, Galip. "Mezopotamyada Kutsal Evlilik", T.T.K., Ankara, 1990.

--------. "Babil Takviminde Ululu Ayının Anlamı ve Bu Ayda Yapılan Tören", T.T.K.Yayınları, Ankara, 1986.

ÇAPAR, Ömer, " Homeros Destanları Işığında Anadolu- Helles Ölü Gömme Adetleri", A.Ü.D.T.C.F.Dergisi, Ankara, XXXIII,1 (1990), 65-76.

ÇIĞ, Muazzez İlmiye. “ Kur’an, İncil ve Tevrat’ın Sumer’deki Kökeni”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

--------. “İnanna’nın Aşkı; Sumer’de İnanç ve Kutsal Evlenme”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

--------. “Sumerli Ludingirra; Geçmişe Dönük Bilimkurgu”, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

--------. “ Sumerlilerden Yahudilik, Hristiyanlık ve Müslümanlığa Ulaşan Etkiler ve Din Kitaplarına Giren Konular”, Belleten, CVIII, 223 (Aralık 1994), Ankara.

--------. “İki Binli Yılların Sumer Tanrıçası”, (Söyleşi, Konuşan: Firdevs Gümüşoğlu), Türk Dili Dergisi, XV, (11-12.2001), 18-20.

--------. “Tarihte İlk Savaş Ağıtları”, Bilim ve Ütopya, (10.2002), 56-58.
---------. “Sümerliler’de Adalet ve Ahlak Kavramı”, Bilim ve Ütopya , II, 99 (1995), 46-47.

--------. “ Tanrıça İnanna ile Tanrı Dumuzi, Argos Gemicileri, VII, 4 (6.2002), 4-7.

DOĞRUL, Ömer Rıza. “Yeryüzündeki Dinler Tarihi”, (y.y.), (yayl.y.), 1997.

DANİŞMEND, İsmail Hami. “Sümerlilerin İsmi”, Türklük, İstanbul, 9 (12.1939).

ELIADE, Mircea (Çev. Sema Fırat), Mitler’in Özellikleri, Chicago Üniversitesi Yayını, 1962.

FRANKFORT, Henri. “The Intellectual Adventure of Ancient Man”, Chicago, 1946, s.139,140

---------, Uygarlığın Doğuşu; İmge- Verso Yayınları, Ankara, 1989, s. 100

GLADSTONE, Fred. (Çeviren: Nejat Muallimoğlu), Yakın Doğu Mitolojisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul, 1955.

GÜNALTAY, Şemsettin. “Mezopotamya- Sumerliler”, Akşam Matbaası, İstanbul, 1945.

GÜTERBOCK, Hans Güstav. (Çev. Sedat Alp), Kumarbi Efsanesi, Ankara, 1945

HOKKE, S.N.. “Middle Eastern Mythologi”, (Çev. Alaeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara, 1991.

HÜSEYİN, Namık. “Sümerlere Dair”, Ülkü, Ankara,II, 11 (Aralık 1933), 386-393.

KARAKUŞ, İsmail Kılıç. “Sümerliler ve Din”, Argos Gemicileri, III-IV, (07.09.1997),9-16.

KINAL, Firuzan. “Eski Anadolu Tarihi’nde Bazı Değişmeler”, A.Ü., Ankara, 1974.

---------. Eski Ön Asya Dinlerinde Monoteist Temayüller, Belleten, CXVIII, 70, T.T.K., Ankara, 1954.

KRAMER, Samuel Noah. “Tarih Sumer’de Başlar”, Çev.Muazzez İ.Çığ, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

--------. ”Enki And Ninhursag a Sumerian Paradise”, New Haven, 1945.

--------. İnanna, Descent to the Nether World, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1937.

--------. Myths of Enki, The Grafty God, Oxford Unıversitiy Pres, New York, 1989.

--------. “Sümer Mitolojisi”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

--------. “Sümerler; Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

--------. “Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2000.

KOÇAK, Gülbin, Sümer Silindir Mühürleri, Bilim ve Teknik Dergisi, C:34, S:403, Haziran, 2001, s, 88.

KOŞAY, Hamit Zübeyir. “Hitit Tpınağı Samuha Nerededir?”, Belleten, Ankara, XXXVI, 144 (Ekim 1992), 463.

KÖPRÜLÜ, Cemal. “Sümerlerde Gamalı Haç Sembolleri”, Ülkü, Ankara, VII, 42 (Ağustos 1936).

LANDSBERGER, Benno. “Mezopotamya’da Medeniyetin Doğuşu”, A.Ü.D.T.C.F.Dergisi, Ankara, II,3 (1943), 419-431.

--------. Sumerliler, A.Ü.D.T.C.F. Dergisi, C.2, S.5, Ankara, 07.1943.

--------.“Sumer’lerin Kültür Sahasındaki Başarıları”, A.Ü.D.T.C.F.Dergisi, Ankara, III, 2 (01.1945-02.1945), 137-149.

LANGDON, Stephen H., The Mytology of All Races, ed. John MacCullock, Cooper Square Publishers, New York, 1964, s. 177-179

MEMİŞ, Ekrem. “Eskiçağ Türkiye Tarihi; En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar”, Selçuk Üniversitesi, Konya, 1989.

MELLINK, M.J. Anatolian Chronology (Chronologies in Old World Archeology), Chicago, 1965, s.103.

PRITCHARD, James B., Ancient Near Eastern Texts, Princeton University Pres, 1969, s.67 vd.

SCHMOKEL, Hartmuth. “Sumer Dini”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIX, (1973), 197.

SEYFİ, Ali Rıza. “Sümerlilerin Din Sistemi”, Resimli Ay, İstanbul,13 (Mart 1937).

--------. “Sümerlilerin Din Sistemi II”, Resimli Ay, İstanbul, 14 (Nisan 1937).

--------. “Sümer Efsanesi Etana ve Kartal”, Çınaraltı, İstanbul, IV, 86 (15.05.1943).

TANİLLİ, Server. “Yüzyılların Gerçeği ve Mirası”, Say Dağıtım, Cilt:1,İstanbul, 1989.

TANSUĞ, Kadriye / İNANLI, Özel. “Sümerlilerin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi D.T.C.F.Dergisi, Ankara, XVIII,3-4 (07.1960).

TEKİN, Arif. “Sumerliler den İslama Kutsal Kitaplar ve Dinler”, Berfin Yayınları”, İstanbul, 2005.

TOK, Gökhan. “Uygarlığı Doğuran Halk Sümerler”, Bilim ve Teknik, XXXIV, 403 (06.2001), 80-85.

TOSUN, Mebrure. “Sumer Babil Tanrı Sembollerinin Adları Üzerine Bir Araştırma”,A.Ü. D.T.C.F.Dergisi, Ankara, XVIII, 3-4 (07.1960).

TÜMER, Günay, Dinler Tarihi, Ankara, 1997.

WOOLEY, C. Leonard. “Bir Ecnebi Kitabında Sümerler”, (Çev. Ziya Nebi), Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası, İstanbul,VI, 35 (01.1938),197-199.

SÖZLÜK

Adad

Yağmuru, fırtınayı, tayfunları ve diğer gök olaylarını yöneten tanrıya verilen Sami ad. Sumercesi İşkur.

Adapa

Sümerliler'in hikmet insan-tanrısı, Eridu'nun bilgesi, bir Sümer merkezi; Adapa efsanesinin kahramanı; Kitab-ı Mukaddes'teki Adam'ın (Adem) ilk örneği.

Anu

Babilonya mitolojisinde gökyüzü tanrısı; Enlil ve Ea (Enki) ile birlikte bir üçlü tanrı olarak anılır; Sümerler'in ve Akkadlar'ın gök tanrısı ve pateonlarının baş tanrısı. Sumercesi An.

Apsu

Dünyanın teşekkülünde Babilonya'nın su tanrısı, bütün tanrıların babası.

Anunnaku/Anunnaki

Sümerce A.nunna(k), "İlahi Prensin Soyu". İgigu/İgigi'lerin üstündeki bir tanrılar grubuna verilen ortak ad. II. binyılın ikinci yarısından itibaren, ölüler diyarı tanrıları da böyle adlandırılmıştır. Kimi kez tanrıların tamamı için kullanılır.

Apkallu

Enki/Ea tarafından Mezopotamya'nın eski sakinlerine kültürü öğretmek üzere gönderilmiş uygarlaştırıcı kahramanlar olan yedi bilgenin adı.

Bel

"Efendi" anlamına gelen ve Marduk için kullanılan Akadca sözcük.

Belet-ekallim

Akadca, "Sarayın Hanımı" anlamındaki İştar'in sıfatı.

Ciğer falı

Sakatat falının bir kolu; kehanet kurban edilen hayvanın ciğerinin biçiminden alınır.

Düşyorumu

Kehaneti düşlerden çıkaran kahinlik biçimi.

Ea (Enki)

Babilonya panteonunun yeryüzü ve su tanrısı; Anu ve Enlil'le birlikte bir üçlü oluşturur; yaratılış ve meyvalanma fikri ile bir tutulur; Marduk'un babası.

Enlil

Sümer mitolojisinin yeryüzü, hava ve fırtına tanrısı; Anu ve Ea'nın yer aldığı üçlünün başlıca karakteri.

Ereşkigal

"Büyük-Toprak'ın Hanımı" (Ölüler Diyarı'nın adlarından biri), Sümerce: Ölüler Krallığı'nın egemeni; önce tek başına sonra da kocası Nergal ile birliktedir.

Erra (ya da İrra)

Nergal'in diğer adı. Erra Şiiri ya da Destanı olarak adlandırılan beş tabletlik ve yaklaşık yediyüz satırlık geniş bir kompozisyonun kahramanıdır. Bu şiirin yaklaşık üçte biri kayıptır. 850 civarında yazıldığı sanılan şiirde Erra'nın isteğiyle acılara garkolan, sonra da tanrının öfkesi dinince yeniden dirilen Babil anlatılır.

Etemmu

Sümerce gedim'in Akad'laşmış biçimi; ölümden sonra Ölüler Diyarı'na yollanan ölünün "hayaletini" ifade ediyordu.

Gilgameş

Sümer efsanesinde bir kral ve aynı zamanda kendi adını taşıyan destanın kahramanı; destandaki bir tufan hikayesi, muhtemelen daha sonra İncil'de bahsedilen tufanın kaynağı.

Gudea

Sümerce'de "Peygamber" anlamını çağrıştıran bir sözcük. Bir Lagaş beyinin adı. Bununla ilgili çok sayıda belge bulunmuştur; özellikle kil silindirler üzerine yazılmış belgeler (bunlar Louvre Müzesi'ndedir);

İgigu/İgigi

Kökeni ve anlamı bilinmeyen terim sonradan, yer yer bütün tanrılar olarak kimi kez de gökte bulunan tanrılar olarak anlaşılmıştır.

İnanna/İştar

İnanna Sümerce'dir: "Göğün Hanımı" İştar, Sami kökenlidir. Akadca konuşanlar tarafından kullanılagelmiş tanrısal ad. Karma bir tanrıdır; bir Sümer "özgür aşk" tanrıçası ve Sami bir düzensizlik ve savaş tanrısı, aynı zamanda Venüs gezegeninin tanrıçası (Dilbat ya da Delebat) özdeşleşme yoluyla birleşmiştir. Ünlü yerlerinden birisi Uruk'taydı, ancak hemen hemen her yerde kulları ve tapınakları vardı.

İnanna/İştar'ın Ölüler Diyarı'na İnişi

Ölüler Diyarı krallığına gitmek isteyen İnanna/İştar'ın burada nasıl tutsak alındığını anlatan mitin adı. Buradan Enki/Ea'nın bir kurnazlığı sayesinde aşığı Dumuzi/Tammuz'un serbest bırakılması anlatılmaktadır.

Kumarbi

Hurrilerin başlıca tanrısı; en önemli Hitit efsanesinin konusu.

Nanna-Sin

Sümereliler'in ay tanrısı; astroloji ve kehanet ilahı.

Nergal

Sümerliler'de yeraltı dünyasının hükümdarı; bulaşıcı hastalıklar ve ölüm tanrısı.

Ninurta

Sümer-Akad harp tanrısı; kuyuların ve sulama tesislerinin hükümdarı.

Ölüler Diyarı (Ölüler Krallığı, Dönüşü Olmayan Ülke)

Ölümden sonra "hayaletler"in, etemmu'ların, sonsuza dek gittikleri ve kaldıkları, göğe bakışımlı yeraltı mekanı.

Panteon

Bütün tanrılara ibadet için yapılmış bir mabed veya bir halkın bütün tanrıları demektir. Tanrılar topluluğu

Sakatat Falı (Bağırsak Falı)

Buna göre kurban edilen hayvanın bağırsakları kehanet amacıyla kullanılır.

Samiler

Ortak köke sahip bir dil ve kültürle nitelenen kavimsel topluluk. Tarih'ten önce (en geç IV. binyıl) bütün Arabistan çevresine dilsel ve kültürel katmanlar halinde yayılmışlardır; Mezopotamya'ya (ilkel sakinler, sonra "Akadlar", sonra Amurrular, ardından Aramiler), Suriye'ye ve Filistin'e (Eblalılar, sonra Amurrular, sonra Kenanlılar, sonra Aramiler) yayılmışlardır; son olarak I. binyıldan itibaren Arabistan'a yayılmışlardır: Güney Arabistanlılar ve Araplar.

Sin

Ay tanrısının Sami adı.

Şamaş

Babilonya'nın güneş tanrısı; adalet, kanun ve düzen tanrısı.

Tammuz

Sümerce Dumuzi'nin Akadcalaştırılmış hali ("yasal" ya da "sadık evlat"); arkaik ve kısmen efsanevi bir egemeni ifade eder; mitolojide İnanna/İştar'ın ilk aşığıdır. Yılın bir ayı bu adı taşır (dördüncü ay: Haziran-Temmuz).

Tiamat

Akadca: "Deniz". Yaradılış Destanı'nda ilk çiftin dişil kısmıdır; bu çiftin eril kısmına Apsu denirdi. Yeryüzünde başlangıçta mevcut olan suyun, Babilonya tanrıçası ve bütün tanrıların annesi; Sumerlilerin yaratılış efsanesindeki başlıca karakterlerden biri.

Ur

Aşağı Mezopotamya'nın güneyindeki ünlü kent-ülke. Birçok kraliyet hanedanlığının merkezi. Sümer Ay tanrısı Nanna(r)'ın kentidir.

Utu

Samilerin Şamaş dedikleri Güneş tanrısının Sümerce adı.

Vücut Falı

Kehanet ilgili kişinin bedeninden (dar anlamda vücut falı) ya da davranışından (geniş anlamda vücut falı) çıkarılırdı.

Yenidoğan Falı

Kısmen doğum falıdır; kehanet, insan ya da hayvanların yeni doğan yavrularının biçiminden çıkarılır.

ÖZET

Tarihi devir başlarında Mezopotamya'nın güney kısmına Sumer, kuzey kısmına da Subartu adı verilmektedir. Sumer, tarihin aydınlanmaya başladığı zamanlarda insanlık tarihinde pek çok ilklere damgasını vuran Sumerlilerin yerleştikleri bölge olmuştur. İnsanlığin bilinen en eski medeniyeti olan "Sumer Medeniyetini" kuranlar ve yükseltenler de bu kavimdir.

Sumerlilerin bu bölgeye nereden ve tam olarak ne zaman geldikleri tespit edilememiştir. Geldikleri zamanın M.Ö. IV. binden önce olduğu kabul edilmektedir.

Sumerliler büyük bir medeniyet yaratmışlar ve sahip oldukları bu büyük medeniyetin kendilerinden sonra gelen topluluklara da ulaşmasına zemin hazırlamışlardır. Çünkü onlar geliştirmiş oldukları yazı ile ölmez bir medeniyetin temsilcileridir.

Böylesine büyük ve sadece kendi coğrafyasında sınırlı kalmayıp, pek çok topluluğu da etkileyen bu önemli medeniyetin dini yaşayışları, inanç sistemi, tanrıları, evren ve yaşam hakkındaki görüşleri hakkında bir araştırma yapmak amacıyla "Sumerlilerin Dini İnanç ve Adetleri" konulu bir tez çalışması yapmaya, danışmam hocam Sayın Prof. Dr. İlhami Durmuş danışmanlığında karar verdik. Bu konu Eskiçağ tarihinde oldukça önemli bir yere sahipti ve konu ile ilgili spesifik olarak yapılmış yeterli çalışmalar bulunmadığı gibi, mevcut kaynakların da pek çoğu yabancı dillerde yazılmış ve yapılmış çalışmalardı.

Pek çok kültürü etkileyen ve günümüzde bile varlığını tek tanrılı dinlerin kitaplarında gösteren Sumerlilerin kültürleri ve onların dini inançlarını araştırmak üzere çalışmalara uzun yıllar önce, 1835'lerde başlayan bu saha çalışmaları, ülkemizde de özellikle yüce önderimiz Atatürk'ün destek ve istekleriyle başlamış ve ilerlemiştir.

Sumerliler ile ilgili kaynaklar çok sayıda olmasına rağmen, dillerinin yaşamıyor olması, yazılarının okunma güçlüğü ve arkeolojik kazılar sonrası

elimize geçen tabletlerdeki kırıklıklar onları anlama ve yaşamları ile ilgili yeterince bilgi edinmemize engel olmuştur. Zaman içerisinde Sumeroloji alanındaki çalışmalar ilerlemiş, bu durum onlarla ilgili bazı gerçeklerin daha da iyi anlaşılmasına neden olmuştur.

Sumerlilerin dünya görüşleri hakkındaki bilgilere ulaştığımız yazılı belgeler arasında destanlarının önemi oldukça büyüktür. Özellikle Nippur'da yapılan kazılar sonunda asıllarına ulaşmış olduğumuz destanları, Sumerlilerin Allah ve kainat inanışlarını, dini inançlarını, tabiatı görüş tarzlarını, binlerce sene evvelki görüş ve düşünüşlerini, sosyal hayatlarını, hatta adli ve hukuki görüşlerini göstermesi nedeniyle oldukça önemli bir yere sahiptir.

Sumerlilerin yaşantısında dinin çok önemli bir yeri vardır ve yaşantılarının temeli dine dayanmaktadır. Onların dini telakkileri pek çok toplumu da etkileyecek kadar büyük bir sistemin ürünüdür. Günlük hayatları ibadet, ayin ve tanrılara hizmetle geçmektedir.

Sumerlilerin dini, politeizm esasına dayanır. İnançlarını Naturizm denilen dini görüşe dayandırmışlardır. İnanışlarına göre dünyada görülen, hissedilen her nesnenin bir tanrısı vardır.

Sumerlilere göre mahalli tanrılar zamanla bütün memleket ve kainat tanrıları şekline dönüşebilir. Dini inanışlarının önemli bir özelliği de birbirinden bağımsız gibi görünen büyüklü küçüklü, değişik fonksiyonlu ve başka başka yerlere bağlı görülen tanrıların bir sistem içerisine yerleştirilmeleri ve birleştirilmeleridir. Yani bir tanrılar topluluğunun –panteonun- yaratılmış olmasıdır. Tanrıları, yaratmış oldukları panteonda bir düzene ve sıraya koymuşlar; görevleri, fonksiyonları, temsil ettikleri yerler ve şahısları itibariyle derecelendirmişlerdir.

Sahip oldukları bu tanrılar sisteminin en belirgin özelliği anthropomorphism'dir. Bu, tanrıların insan biçiminde tasavvur ve tasvir edilmesidir. Görünümleri insan şeklinde olan tanrıları yine insanlar gibi çocukları ve eşlerinden oluşan ailelere sahip olarak nitelendirmişlerdir.

İnsanlar gibi yer içer, birbirlerine küser, evlenip, ayrılırlar. İnsan görünümünde olmaları yanında ölümsüz ve insan üstü güçlere de sahiplerdir.

Yaratıcı vasıflara sahip tanrılar ile idarecilik vasfına sahip olan tanrıları vardır. Gök ilahı An, Yer ilahı Enlil, Deniz ilahı Enki bir arada baş makamı teşkil etmektedirler. Bunlar yaratıcı vasıflara sahiplerdir. Bu tanrılar bütün halkın saydığı, hürmet ettiği ve inandığı tanrılardır. Bunun yanında her şehrin ya da sitenin kendi tanrısı olduğu gibi her ferdin de kendisine ait ferdi tanrısı bulunmaktadır. Sayıları beş bini bulduğu tahmin edilen tanrı isimlerinden bahsedilmektedir.

Tanrılar tapınaklarda yaşarlar ve tapınaklar Sumer halkının yaşantısında büyük öneme sahiptir. Bu tapınakların idari işleri ve işleyişinden sorumlu olan, aynı zamanda dini hayatlarının düzenlenmesinden sorumlu din adamları mevcuttur. Ensi denilen görevliler hem siyasi hem de dini görevleri olan idarecilerdir. Bunların yanında değişik isim ve derecedeki rahipler, rahibeler ile görevliler mevcuttur.

Sumerliler, ölümden sonra bir yaşam olduğuna inanıyorlardı. Ancak bu dünyadaki davranışlarının bir yansıması olarak ödül ve ceza sistemine, cennet cehennem kavramına uzak durmuşlardır. Ölüleri “geri dönüşü olmayan ülke” ye gider ve orada yaşamlarını ebedi bir karanlık içerisinde devam ettirirlerdi. Bu sebeple de ölüm onları hep korkutmuştur. Hatta ölülerin ruhlarına “etimmu” demişler ve bu ruhların onları rahatsız etmek için yeryüzüne geri dönebildiklerini düşünmüşlerdir.

Tanrıları için kurbanlar kesmişler ve bunu belirli zamanlarda ve usullerle gerçekleştirmişlerdir. Büyü, fal ve kehanet, yaşamlarında önemli bir yer teşkil etmiştir. Rüyalarını yorumlamışlar, onların yaşamlarına dair haberler verdiklerine inanmışlardır. Hatta bu konu ile görevli tanrıları bile vardır.

Ön Asya Medeniyeti’nin yaratıcı ve itici kudreti olan Sumerliler, sahip oldukları bu büyük değerleri kendilerinden sonra gelen toplumlara da geçirmişlerdir. Kavim ve küçük şehir devletleri olarak yaşayan Sumerlilerin

sahip oldukları kuvvetli kültürün, Sumerliliğin izleri, M.Ö. takriben 1900-1800'lerde ortadan kalkmalarından sonra, bütün Mezopotamya ve Suriye-Filistin'e yayılmıştır.

Bu durum sadece bu sınırlar içerisinde kalmamış, Anadolu topraklarında yaşayan kültürleri de büyük oranda etkilemiştir. Bu etkileşim, Sumerlilerin geliştirmiş oldukları yazıları ve büyük ölçüde ticari gaye ile başlayan münasebetleri ile olmuştur. Anadolu'ya ulaşan dini inançları ve tanrı sistemleri oradan Anadolu'nun toplulukları sayesinde Yunanistan'a ulaşmış ve Yunan mitolojisi ve inanç sistemi üzerinde de etkili olmuştur. Bu etki günümüzde yaşayan tek tanrılı dinlerin kitaplarında, Tevrat, İncil ve Kur'an'da da görülmektedir.

ABSTRACT

At the beginning of historical periods the south and north parts of Mesopotamia were called as San'ar and Subartu respectively. San'ar, where had been called as Sinear after the age that history had started to be clear, was the place that Sumerians, who established many firsts in the history of human being, settled down. Who established and enhanced the oldest known civilization of human being was also Sumerians.

However it is known that Sumerians had moved from Middle Asia, the exact date they had come to that area could not been determined. It is considered to be before VI thousands B.C.

Sumerians had created a great civilization and made this great civilization to reach to the communities after them possible. Because they are representatives of an everlasting civilization by means of the writing they created.

Under inspection of my adviser teacher Prof. Dr. İlhami Durmuş, we agreed to carry out this thesis with the topic of "The Religious Belief and Traditions of Sumerians" in order to make a research about the religious life, the belief system, the Gods, and the opinions on universe and life, of such a great and important civilization which was not limited only in their own geography but also effected many communities. This topic has an important place in History of Prehistoric Period and there are not adequate studies specifically carried out on this topic besides the vast majority of available resources are in foreign language.

The field studies, which have started long time ago in 1835's and aimed at searching the culture and the religious belief of Sumerians who influenced many of cultures and made their presence felt even today in the Holy Books of the religions with single God, have been initiated and

progressed in our country especially by the request and the support of our exalted leader Atatürk.

Despite there are many resources about Sumerians; the inexistence of their language, the difficulty of reading their writings and the broken tablets retrieved from excavations prevented us to have adequate information about their life and understand them. The studies in Sumerology have improved by time and led some realities about them to be better understood.

The epics are of quite importance among the archeological documents by which we reach information about Sumerians' points of view. Especially the epics, the originals of which have been gathered by the excavations carried out at Nippur, are at most importance since they indicate the Sumerians' religious belief, God and cosmos concepts, manner to evaluate nature, opinions and way of thinking, social life, and even legal and judicial sights thousands of years ago.

When we inspect the life of Sumerians we realize that religion has a very important place in. In addition, their religious viewpoints are crops of a system great enough to influence many communities. Their daily life is full of worship, rite and care to Gods.

The religion of Sumerians is based on polytheism. They leaned their belief on a religious sight called Naturism. According to their belief, every object visible and felt in the world has a God.

According to Sumerians, local Gods may turn into Gods of entire country and cosmos in course of time. One of the important aspects of their religious belief is to locate the Gods, who are apparently independent, small and great, dependant to different locations and have different functions, in a system and to combine them; as a consequence is to create a Gods' community, "panteon". They put the Gods in order in panteon and ranked them according to their duties, functions, representative places and individualities.

The most evident property of their system of Gods is anthropomorphism. This is to imagine and depict the Gods as human. The Gods, who are in shape of human, have also a family consist of children and spouse like humans. They eat, drink, sulk, marry with, and divorce like humans. However they had human like appearance, they were immortal and had superhuman power.

They had Gods with creative and managerial skills. Anu, God of Sky, Enlil, God of Ground, and Ea, God of Sea constitute top post. These have creative qualities. These Gods are of ones all population respect, honour and believe in. Besides, as each city and state has their own Gods also each and every body has his individual Gods. Five thousands estimated names of Gods are being mentioned.

Gods live in temples and temples have a very important role in Sumerians life. There are religious employees who are responsible for administration and running of these temples and also for arrangement of religious life. The employees called “Patesi” are officials who have both political and religious tasks. In addition, there are many other officials such as called Sangu and Kalu apart from priests and nuns.

Sumerians believed in that a life after death to exist. However, they kept away from the thought that heaven and hell concept, and system of punishment and reward are of results of their behaviors in this world. Their corpses go to the country with no way back and maintain their life there in forever darkness. Therefore, death always frightened them. They called the soul of corpse as “etimmu” and thought these souls to be able to move back to world in order to disturb.

They sacrificed animals for their Gods in certain times and manner. Incantation, fortune-telling and soothsaying constitutes an important place in their life. They interpreted their dreams and believed them to tell about their life. Moreover, they have even Gods commissioned with this duty.

Sumerians, creative and leading power of Front Asia Civilization, transferred their great values to the forthcoming communities. The powerful culture “Sumerian Evidence” of Sumerians who lived as tribe and small city states spread out entire Mesopotamia and Syria-Palestine after they disappeared at 1900-1800 B.C.

This condition had not been limited in that border; even more largely influenced the cultures lived in Anatolian land. This interaction took place thanks to the writing they improved and their relations mostly based on commercial aim. Their religious belief and system of Gods widened to Anatolia, reached to Greece by means of Anatolian communities, and affected on Greek mythology and belief system. This effect also appears on the Holy Books of current monotheistic religions; The Pentateuch, The New Testament, and Kur’an.